

אלול תשנ"ט - ספטמבר 1999

ספרות ילדים ונוער

שנת העשרים ושש

חוברת א' (101)

משרד החינוך והתרבות, המזכירות הפדגוגית, המדור לספרות ילדים
קרן ספריות לילדי ישראל מיסודה של רחל ינאית בן-צבי

המערכת: גרשון ברגסון (עורך), ד"ר מירי ברוך (יועץ מדעי), נחמה בן אליהו
משה לימור, עדה קרן, דליה שטיין
מזכירת המערכת: חיה מטבייב

כל הזכויות שמורות

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים,
רח' דבורה הנביאה, בנין לב-רם טל' 02-5603801/2

ISSN 0334 - 276 X

דפוס "חורב" רח' עדני 3 ירושלים טל. 5814690 5829688 - 02

עוד דברים, עוד ברכות לחגיגת חוברת המאה של ספרות ילדים ונוער

בראשית חודש יוני התקימה בירושלים, במרכז תרבות עמים לנוער
מסיבה לכבוד הופעת חוברת ה-100 של **ספרות ילדים ונוער**.

קהל רב של סופרים, משוררים, מבקרים, אנשי משרד החינוך,
העוסקים במלאכת החוברת ואוהבי ספרות ילדים התכנסו סביב
שולחנות ערוכים.

מר גרשון ברגסון, מייסדו ועורכו של הרבעון מאז ועד היום, פתח
בדברי ברכה לכל הכותבים בעיתון והעלה את זכרם של הכותבים
הראשונים וידידי החוברת אשר אינם עוד עמנו.

מקהלת ביה"ס הכרמלי

מקהלת ביה"ס הכרמלי הנעימה בשירי משוררים, ואתנחתא
מוסיקלית הושמעה ע"י האחים שפירא, גיטריסטים עולים מרוסיה.
ברכות הושמעו מפי הפרופ' עוזר שילד יו"ר המזכירות הפדגוגית,
והגב' רבקה מגן - נציגת סומליון.
להלן חלק מן ההרצאות ודברי הברכה שניתנו במסיבה.

האם ילדינו באמת אינם קוראים?

מאת: יעל דר

כבר זמן רב שאנחנו דואגים לעתיד הקריאה. למעשה, מבוגרים מעולם לא היו מרוצים מִקצב הקריאה של הילדים והנוער או מאיכותה. בתקופות מסוימות אפשר היה להכריח לקרוא "ספרות טובה", ואפשר היה לאסור בתכלית האיסור על קריאת "ספרות קלוקלת". משנות השישים והשבעים זה כבר פחות מקובל, ואנשי החינוך מנסים אין ספור שיטות כיצד לחבב את הקריאה על הדור הצעיר. הייתי רוצה לנצל את הבמה הזאת לשאול שאלת תם: האם באמת ילדים לא קוראים? האם הם באמת קוראים פחות מכפי שקראנו אנחנו?

נתחיל את הבדיקה בפעוטות. מהיכרות עם ספרות הילדים שרואה אור בשנים האחרונות אני יכולה לקבוע בוודאות: מעולם לא שגשג מדף ספרי הפעוטות כל כך. יותר מכך, מעולם לא הסתמנה נכונות רבה כל כך של הורים לקרוא לילדיהם את המיטב. יותר הורים מצטרפים להרצאות על ספרות ילדים. הם מתעניינים במדורי הביקורת, הם קונים ספרים ושואלים ספרים מהספריות הציבוריות שליד הבית. גם הגננות מודעות לצורך להתעדכן בספרות הילדים, ויש שנרשמות לקורסים ולהשתלמות בנושא.

הפעוטות גם מוצפים בקלטות ספרותיות שבהן קוראים להם קריינים, מקצועיים יותר ומקצועיים פחות, מתוך הספרות ויש גם קלטות אודיו ומשחקי מחשב שמתוכם בוקע קולו של קריין הקורא סיפור.

הפעוטות, אם כן, מכוסים. הספרות היא חלק מהעולם שלהם, עד כדי כך שמבחינתם כל טקסט כתוב הוא סיפור.

בגיל תחילת הקריאה משתנה מינון הספרות בתפריט הקריאה של הילדים. הילדים עסוקים בערך כשנתיים בתירגול מיומנות הקריאה שלהם, והם לא תמיד מסוגלים לקרוא קריאה ספרותית איכותית. הורים ומורים רבים מדי זונחים בשלב הזה את תפקיד המתווך הספרותי, כך שלעיתים קרובות הספרות נופלת קורבן לקשיים הטכניים של הקריאה.

יחד עם זה יש לציין שהוצאות הספרים מוציאות ספרות 'ראשית קריאה' טובה, ויותר ויותר הוצאות משכילות להוציא ספרים שהם גם פשוטים לקריאה מבחינה טכנית וגם מעניינים מבחינה רגשית ואסתטית.

אך גם אם לא כל הילדים עסוקים בקריאת ספרות בשלב לימוד הקריאה, אפשר לקבוע כי כל הילדים עסוקים בקריאה אינטנסיבית מאוד. הם קוראים את שלטי

הפרסומות ברחובות, הם קוראים את אריזת הקורנפלייקס, הם מתחילים לקרוא כתוביות בטלוויזיה ובקולנוע, והם קוראים מתוך חוברות הלימוד שלהם בכיתה. הקריאה האינטנסיבית הזאת ממשיכה וביתר שאת - גם כאשר הילדים גמרו לתרגל את מלאכת הקריאה. הילדים הגדולים קוראים המון. ראשית, הם קוראים בבית הספר, ויש לי חשד שבבית הספר לא תמיד מבחינים בין קריאה ספרותית לבין קריאה אוריינית, ומדגישים דווקא את הבנת הנקרא על חשבון הפנמת הנקרא, שהיא, לתפישתי, קריאה הרבה יותר מורכבת.

אחרי הלימודים הילדים קוראים באינטרנט, הם קוראים כתוביות של סרטים, הם קוראים עיתונים, הם קוראים טקסטים לימודיים להכנת שיעורי הבית, הם קוראים את מועדי הגעת האוטובוסים. כל העולם שלהם מלא מלים, ובכל זאת, נכון יהיה לומר שהם קוראים מעט מאוד ספרות.

האינפלציה הזאת בקריאה מזיקה לקריאה הספרותית לא פחות משמזיקים הטלוויזיה והמחשב, אויביה המסורתיים. אחרי שמונה, תשע, עשר שעות קריאה, מי באמת יכול לקחת ספר למיטה ולקרוא קריאה ספרותית?

לכן, זהו המקום לשטוח בפני כל מי שמתווך בין הספרות לבין התלמידים: בין אם המדובר בהורים, במורים ובספרנים, ובין אם המדובר במורים במכללות להוראה ובמתכנני תוכניות הלימוד: בתוך מבול הטקסטים ושיטות ההוראה השונות, שחלקן באמת מעולות, אל תשכחו את הספר עצמו. הקראת סיפור בכיתה אין לה תחליף בכל הקשור לפיתוח רגישות לטקסט הספרותי. עוד לפני שאנחנו מתחילים לדבר ולנתח, עוד לפני שאנחנו מציירים או עושים טבלאות, צריך להפנים את הסיפור.

לקרוא ולשתוק, לזה אני מתכוונת. ואני רוצה להעז ולומר שמדי פעם די בכך. מדי פעם מספיק שהסיפור סופר, מספיקה החוויה ששום ניתוח לא יוכל להכילה.

לשם כך לא צריכים תקציבים ולא צריכים ספרי לימוד חדשניים. אך צריך לדעת לקרוא סיפור לפני קהל. לצערי, לא ידוע לי על בתי ספר להוראה בישראל שמועידים קורסים לפיתוח היכולת להציג ספרות לפני קהל. לא כולם נולדים עם כישורים דרמטיים, לא כולם יודעים כיצד מפיקים את המקסימום מהקול, לא כולם יודעים שכדאי מאוד לשמור על קשר עין עם המאזינים, גם כאשר קוראים מתוך ספר, ולא כולם יודעים מתי לנשום ומתי לעשות פאוזות ארוכות יותר. זוהי תורה שלמה, וכדי שגננת ומורה יוכלו למלא בהצלחה את משימת התיווך שהן לקחו על עצמן, הן צריכות לדעת את סודות ה"סטורי טלינג" על בוריים.

את הסודות הללו אפשר אחר כך להנחיל גם לתלמידים. ילדים שיתרגלו הקראת

סיפור בפני כיתה יעשו, תוך כדי בחירה באיזה טון לנקוט, אינטרפרטציה במלוא מובן המלה. תגובות הקהל הן, כמובן, עוד אינטרפרטציה, והתוצאה של כל זה יכולה להיות פוליפוניה נהדרת של פרשנויות.

תנו לסיפור לדבר. תנו לו להשמיע את קולו. ילדים ששמעו עשרה או חמישה עשר סיפורים מוקראים במשך השנה הם ילדים עם השכלה ספרותית נדירה. הם יודעים שספר נועד בראש ובראשונה לחלחל פנימה, בלי לרצות אף אחד ובלי לתעל אותו לכל מיני כיוונים. הם יודעים שסיפור נועד לנו, לכל אחד מאתנו באופן אישי. לחזק אותנו, לענג אותנו, להצחיק אותנו ולעורר תהיות, שאלות ואף מעשים.

פתחנו בשאלה האם ילדינו באמת אינם קוראים. ילדינו קוראים בלי סוף, אך הם אינם קוראים במובן האינטימי של המלה. כלומר, הם אינם קוראים ושותקים. את זה אולי שכחנו ללמד אותם.

דברי שר החינוך לשעבר: אהרן ידלין

אפתח בברכה נרגשת למפעל החינוכי החשוב - הרבעון "ספרות ילדים ונוער", היוצא לאור זה 25 שנה - חצי יובל. והוא יוצא לאור בשיטתיות ובהקפדה על לוח זמנים מדויק ועל איכות ספרותית וחינוכית. ואכן, הודות להקפדה זו היגענו בשנת ה-25 לחוברת המאה. כה לחי!

הרבעון "ספרות ילדים ונוער" הוא מפעל שאין ערוך לחשיבותו, באשר הוא מטפל בתחומים השונים של ספרות ילדים ונוער - עיון ומחקר, היסטוריה ומגמות ביצירה הספרותית, ביקורת ומיתודה להדרכת מורים, מה נעשה במרכזים שונים בספרות הילדים, תרגומים ונושאים ייחודיים והעיקר - מ'מדף הספרים' וסקירת ספרים חדשים. כרבעון רב נושאי הוא ממלא שליחות חיונית בעידוד הקריאה ובשימת דגש חזק על הספרות כגורם חשוב במשפחה ובמערכת החינוך.

אני מברך נאמנה את כל חברי המערכת ואת היועצת המדעית, ד"ר מירי ברוך וברכת יישר כוח ויישר רוח - ברכה מיוחדת ולבבית - נתונה לעורך הרבעון - מר גרשון ברגסון.

פגשתי את מר ברגסון, עם כניסתי למשרד החינוך והתרבות כסגן שר, לפני כ-35 שנים. דומני שברגסון היה אז - מעבר למעמדו כמומחה לספרות ילדים - מנהל מחוז ירושלים. פעלנו יחד בשדה החינוך - עד לסיום כהונתי כשר החינוך והתרבות, לפני למעלה מ-20 שנה. וראוי לציין כי הרבעון התחיל את דרכו ב-1974, עם כניסתי לתפקידי כשר החינוך והוא זכה לתמיכתי המתמדת.

ואשר לברגסון - הוא מעמודי התווך של מערכת החינוך במדינה. איש עיון ואיש אירגון. מחנך ואמן, בר אוריין בנושאי ספרות ילדים ונוער, ויחד עם זאת מצניע לכת. אדם אציל הליכות ונעים הליכות. מלהיב ומשתף פעולה עם עמיתיו, יוזם ומתמיד. הרבעון "ספרות ילדים ונוער" הוא מפעלך, גרשון. החגיגה היא שלך, כפי שנאמר עוד בשנת העשרים להוצאת הרבעון (דומני ע"י רבקה מגן) ש"אם ספרות ילדים ונוער היא גוף - אתה הנשמה".

אנשי הפנל במסיבת חוברת ה-100:
אהרן ידלין, אליעזר שמואלי, פרופ' עוזר שילד

מורי ורבותי,

החינוך - הוא אתגר נאצל וקשה מנשוא.

החינוך מתייחס לאדם, שהוא מערכת מורכבת. והוא מתייחס בראש ובראשונה לאדם הצעיר, שהוא מערכת מתפתחת ומשתנה.

לחינוך ממד קולקטיביסטי, הקשור בשלושת ממדי הזמן. ניתן להגדיר את החינוך כהנחלת מורשת עבר, הכנה לחברה שבהווה וטיפוח כשרים ויכולת להתמודד ולעצב את עולם המחר.

ויחד עם זאת - לחינוך ממד אינדיבידואלי מובהק. הוא מתייחס לכל פרט. וכל אדם הוא יחיד ומיוחד והוא עולם מלא. ועל כן החינוך איננו רק לימוד והקניית ידע, אלא הוא הצמחת אישיות, עיצוב אופי וטיפוח אדם בעל תחושת שייכות חברתית.

והחינוך הוא הנחלת ערכים, שהרי אין אדם ללא השתייכות חברתית ואין חברה ללא תשתית ערכית.

למערכת חינוך עתירת אתגרים - ספרות הילדים והנוער היא משענת חיונית. לנוכח שתי השאלות הקשות - האם יש אפשרות לחנך והאם יש זכות לחנך, ולשתיהן תשובתי היא חיובית, ספרות הילדים היא עולם תוכן פורה ואמצעי פדגוגי ומיתודי רב חשיבות ובעל פוטנציאל חינוכי יקר ערך.

מדוע עלינו לעודד את הילדים והנוער לקריאה של ספרות טובה? כי הספרות מדברת בעת ובעונה אחת - אל שכלו, אל רגשותיו ואל דמיונו של הילד. היא מרחיבה אופקים של דעת ושל התמצאות. היא מחדדת רגישות לזולת למצוקתו, לשמחתו, לכיסופיו.

היא מנחילה ערכים מחייבים או ערכים שיש להתמודד עם מידת תוקפם הנורמטיבי כגון אחריות לכלל וסולידריות עם החלשים. היא מלמדת שבמרבית המצבים בחיי החברה אי אפשר לנקוט ניטרליות ערכית. חייבים ליטול מחויבות. לדעתי, כל ספרות היא מגמתית. לכל סופר, לכל יצירה ספרותית - יש מגמה. לכל ספרות יש השקפה - השקפת חיים, תפיסת עולם, קונספציה, תיזה. אמנם, נכון הדבר כי מבחנה של ספרות טובה הוא בקני מדה אומנותיים, אסתטיים, ללא תלות בהשקפות.

אבל אין אדם, אין סופר ואין ספרות ללא זיקה או התמודדות ערכית-על טעם החיים, תכליתם, משמעותם ואיכותם.

הספרות מפתחת את כושר השיפוט ומעודדת לשיקול דעת מאוזן וקפדני. וזאת-בין שהספרות נותנת ביטוי לחיים הריאליים ובין שהיא באה לשנות ולחולל מהפכים או מהפכות בחברה הקיימת.

ספרות טובה נותנת ביטוי גם לפרדוקסים, גם לאבסורדים וגם לחזונות אוטופיים, ובכך תרומתה לחינוך.

קריאת ספרים היא חיונית מבחינת הזיקה לשפה. היא בונה אדם ששפתו עשירה ולא רדודה ושפה עשירה תורמת למחשבה מעמיקה יותר.

אנו פתוחים לעולם הגדול, מושפעים ממטרופולין אמריקאי, חשופים לשפה הבינלאומית של ימינו - האנגלית, אבל פתיחות זו אינה מצדיקה שנהפוך לעם מתלעז וששילוט הלעז ישתלט על הפרהסיה הציבורית.

אמנם, כוחה של לשון איננו בהימנעות טוטלית מלעז, אלא ביכולתה לבלוע ולעכל אותה, אך היסודות המקוריים חייבים להיות דומיננטיים, אסור להם להעלם, כי שפה איננה רק מתחם ורבלי. היא מהות, היא משקפת עולם. לא טוב הדבר שהביטוי יאלה-ביי (הלקוח משתי שפות) - יחליף את הביטוי - שלום ולהתראות.

מעניין, לעמנו אנו קוראים עם יהודי, למדינתנו - מדינת ישראל, ולשפתנו - השפה העברית, והעם היהודי - רובו עדיין מחוץ למדינה - והוא איננו יודע עברית. אתגרי העלייה והעברית - הם עדיין נשמת אפה של הציונות, גם כאשר עלינו לשמור ולכבד את זכויות המיעוט הערבי, ולהכיר בשפה הערבית כשפה רשמית נוספת. נושא הספרות וחיזוק מעמדה וטיפוח הרגלי קריאה של ילדים ונוער מחייב תשומת לב וטיפול ממלכתי, גם על רקע אמצעי התקשורת המודרניים-עידן הטלוויזיה והאינטרנט.

אין הכרח דטרמיניסטי שהצפיה בטלוויזיה והגלישה באינטרנט - יבואו במקום הקריאה בספר. אבל יש לעמוד על המשמר ולטפח אקלים של קריאה בספרות יפה וטובה, גם בעולם תקשורתי משוכלל ודינמי. לא או...או אלא גם וגם - זוהי הפילוסופיה שיש להידרש לה.

מהי ספרות ילדים? זוהי שאלה עיונית לא פשוטה. האם ספרים על ילדים? האם ספרים המותאמים לפסיכולוגיה של גיל הילדות? האם ספרים הנכתבים על ידי סופרים המכירים ילדים באופן בלתי אמצעי?

יש ספרי ילדים שאפילו ילד אחד אינו מופיע בהם. מסעי גוליבר של סוויפט ורובינזון קרוזו של דיפו-נכתבו על ידי סופרים שלא חלמו לכתוב ספרי ילדים. גם המסר העיקרי שלהם לא נועד לילדים. למרות זאת נוצרו מתוכם שני ספרי הילדים הנפלאים ביותר שנכתבו אי פעם, האם אלו תופעות יוצאות דופן?

קבוצת אורחים במסיבת חוברת ה-100
אהרן ידלין ד"ר שבח אדן, פרופ' אריה לוי, הגב' זהבה אדן

אריק קסטנר טען שהתנאי הקובע לגבי סופר ילדים איננו זה שהוא מכיר ילדים, אלא שהוא זוכר את ילדותו. מה שהסופר כותב אינו מבוסס על תצפיות, אלא על היזכרות עצמית. היזכרות עצמית פירושה שהסופר מכיר ילד מן העבר, ילד שהוא היוצר עצמו.

וייתכן שאנו המבוגרים אוהבים לקרוא ספרות ילדים ונוער משום שהיא מסייעת להיזכרות העצמית שלנו.

אני מאמין שכתב עת זה של ספרות ילדים ונוער והסוגיות שכתב העת מטפל בהם - יחזיקו מעמד לאורך ימים ושנים.

כי ספרות היא דבר נצחי, וכל עוד קיימת חברה אנושית, היא לא תתקיים בלי ילדים ונוער, והללו-הילדים והנוער, עם כל חילופי הדורות - הם תופעה נצחית.

ברכה ליובל העאה עאת: רבקה עגן

הופעת חוברת המאה של ספרות ילדים ונוער אכן ראויה לציון משום שזו חוברת של שליחות. שליחות הבאה לקרב את המורה והמחנך אל עולם הספרות לילדים ולנוער ובאמצעותם - קירוב הספר אל הילד.

כוחה של החוברת בהיותה מתאימה באופיה לעבודה בשדה ועל כן היא גם יישומית.

המדורים: **עיון ומחקר, מיתודה, ממדף הספרים** ושאר מאמרים בנושאים קלסיים ועכשוויים הביאו במשך עשרים וחמש שנה את דבר ספרות הילדים והנוער לבתי הספר בישראל, וזו זכות גדולה: לאבי החוברת והעורך שלה, מר גרשון ברגסון, גם היועצת הד"ר מירי ברוך למערכת וגם לנו סופרי הילדים.

וזאת-משום שלא היה ספר ראוי לילדים שהחוברת לא קידמה אותו בברכה מיד עם הופעתו. תחילה במדור "ממדף הספרים" ואחר כך במדורי הביקורת, העיון והמחקר.

לא היה מאמר הקשור ביצירותינו, שמערכת ספרות ילדים ונוער לא התייחסה אליו ברצינות ולא פירסמה אותו כשנמצא ראוי ולא היה מאורע בחיינו כסופרי ילדים שלא סוקר.

הכנסים הספרותיים, חלוקת פרסי "זאב", מאורעות בעלי חשיבות בתחום הספרות לילדים בעולם ועוד ועוד.

זאת ועוד: ספרים שזכו להערכה בחוברת הופיעו אחר כך ברשימות "מפעל הספר המוזל". מפעל - העושה כבר שנים ארוכות לקידום הספר של סופרי הילדים בישראל והבאתו אל הילד. סומליון מוקירה מפעל זה מאד.

חוץ מהמדור הרציני והחוב של יעל דר "ספרי ילדים ונוער" המופיע מידי שבוע בשבועון "ספרים" של עיתון "הארץ" - חוברת זו, שכולה ספרות ילדים ונוער, היא היחידה המופיעה אצלנו. אף גוף תקשורתי אינו מתייחס אלינו, לא לשבט ולא לחסד ואנו מתדפקים על השער לשוא.

ואולי מבמה זו נקרא לשינוי במצב המסוכן הזה, מסוכן מאד לחינוכו של הדור הצעיר. בהזדמנות זו שאת, יעל דר, איתנו כאן אני מביעה לך, את תודת "סומליון" על מה שאת עושה במסירות ואהבה למען ספרות הילדים בישראל. ועתה כמה מילים לעורך.

ביום שבו היכרתי אותך, גרשון, נתת לי מתנה חוברת מספר 1 של ספרות ילדים ונוער. הגעת אלי לדרום, ואני סופרת מתחילה ומפקחת מתחילה ואתה כבר מנהל מחוז ירושלים ומפקד סירת ספרות הילדים והנוער בישראל.

חיפשת לוחמים מתנדבים לסיירת שלך, שהסיסמה שלו דבר הפיט של ר' יהודה אבן הנבון: "שוב ספרים חבריך, רעה בגניהם וילקוט שושניהם".

לא רק שההתלהבות שלך דבקה בי אלא גם צרפת אותי וזכיתי להיות מהמשפחה הנפלאה היושבת כאן היום מסביבך ומאמינה כמוך:

"שאהבת הספרים היא הדרך המנחה אל הגדול, הטהור המושלם בתענוגות שהאלוהים הכין לברואיו", כמאמרו של אנתוני טרולופ.

החל מחוברת מס. 1 עומדות על המדף שלי כל החוברות עד חוברת 99. "כולם מתאימות ושכלה אין בהם". אבל בחיינו הסוערים הרי קשה לסיים כל החוברת מיד שמקבלים אותה, על כן אני אומרת תמיד: אשלים כשאצא לגימלאות!

אבל במשפחה הזאת שהמרץ, האופטימיות, החיוניות וההתלהבות שלך, גרשון, הם לנו דוגמה, לא קיים המושג "גימלאות". אפילו בחשיבה.

ביום ההולדת של גרשון, כשצלצלתי לברך אותו ביקשתי:

גלה לי את הסוד, גרשון, איך אתה מצליח לשמר את רוח הנעורים, את ההתלהבות, את האופטימיות?

"שני דברים", ענה לי גרשון.

דבר ראשון: כל יום כשאני קם, אני יודע בדיוק מה אעשה באותו יום. ואני קם לקראתו בשמחה.

דבר שני: אני לא נותן לאף אחד ולשום דבר לשבור את רוחי או לפצוע את נשתי.

על שכמותך, גרשון, ניטשה כבר אמר:

"כאשר אהבה וכישרון פועלים יחד, צפה ליצירת מופת".

בשם "סומליון", אירגון סופרי הילדים בישראל, אני מודה לך גרשון, על חוברת "ספרות ילדים ונוער" ועל כל מפעליך האחרים למען סופרי וספרות הילדים בישראל ולא נותר לנו אלא לברך את החוברת כלת השמחה היום שהיא עדיין צעירה, רק בת 25 ושתזכה לשליחות ארוכת ימים.

4.5.99 לגרשון ברגסון - שלום רב,
רק אמש ישבתי במסיבה היפה שנערכה להולדת חוברת המאה של ספרות ילדים ונוער ועדיין אני חשה את נעימות המעמד.

כבר הייתי מספר פעמים בכנסים מטעם "ספרות ילדים ונוער", אך הפעם הרוח החגיגית שררה בכל רגע מרגעי הכנס.

בנוסף למה שכתבתי לך בספר האורחים ברצוני לחזור ולברך אותך על העקשנות וההתמדה המבורכות שבהוצאת החוברות עד לחוברת המאה ועל התכנים המעניינים (שלעיתים מתמזל מזלי להשתתף בהם).

יישר כוח ועוד הרבה שנים של פוריות ומרץ והתמדה כנ"ל!

שולה איתן

15.6.99 אל גרשון ברגסון
שלום רב.

גם אני מצטרפת לברכות החמות לחוברת ה-100 של "ספרות ילדים ונוער". הידד!
חשיבותו של כתב-עת נמדדת בראש ובראשונה באריכות ימיו וברציפות הופעתו.
רק כך הוא משאיר את חותמו ומעצב תרבות.

כחוקרת כתב-עת, אני יכולה להעיד. שמעטים הם כתבי-העת המאריכים ימים, ובדרך כלל אלה שזוכים לכך הם אלה שיש להם עורך מסור! זה התנאי. גם כְּבָתו של עורך ותיק מאד, אני יודעת על כך מהבית. כה לחי! תוסיף לערוך עוד שנים רבות לשמחת לב אוהביך.

בברכה חמה.

נורית גוברין

3.6.99

למר גרשון ברגסון.

זכרון יעקב

רב שלומות לך-איש יקר!

רציתי וקיוויתי להשתתף ביום חגך.

גם אם לא אהיה נוכחת אני מאד איתך באירוע החגיגי לרגל הופעת חוברת המאה של **ספרות ילדים ונוער**.

אתה בהחלט זכאי להסתובב היום כטווס בקהל החוגגים כי זהו אחד ממפעלי החיים הראויים לשבח, שלך!

אני אוהבת אותך*

ומברכת בכל הברכות החמות.

אילנה שורץ

*אפשר ורצוי להראות הצהרה זו לרעייתך...

6 ביוני 1999

למר גרשון ברגסון

שלום,

מתוך נסיוני כעורך וכמי שמעורב בפרוייקטים מ"ליים קטנים וגדולים, אני יודע להעריך היום יותר משבעבר איזה מאמץ כרוך בהפקה סדירה של כתב-עת במשך תקופה של 25 שנים, לרשותם של עורכים עומדים היום אמצעים רבים והם נעזרים במתקנים, מגיהים וגרפיקאים, ומסתייעים במערכות פעילות המסירות חלק מן האחריות מעל העורך.

הוצאת חוברת מקצועית בתחום ספרות הילדים קשה עוד יותר, משום שלמרות שהתחום הפך לכאורה לתחום מחקר אקדמי, ונמצאים כמה אנשי מקצוע שהתמחו בו, עדיין לא התגבשו בו דפוסי כתיבה מחייבים ולא נוסחו נורמות מקובלות בתחום הביקורת.

במצב כזה קשה הרבה יותר לגייס כותבים שיהיה להם מה לומר, ידעו איך לנסח זאת וישמיעו דברים משמעותיים לקהל היעד המוגדר של **ספרות ילדים ונוער**. היכולת להתמיד ולעקוב אחר הנעשה בתחום, להעריך ולדווח על כך, ולפרסם מדי פעם תוצאות מחקר, כרוכה בעירנות רבה, במוטיבציה גבוהה ובידע, וגם אם אני חולק פה ושם על הכתוב ועל אופן הגשתו, הרי זה מתוך אהבה ולא מכעס או מעוינות, יותר מכל מצער אותי שאין עומדים לרשותך אמצעים משוכללים יותר לעיצוב, להגהה ולהרחבה בעת הצורך של היקף הפרסום.

אני מאחל לך חיוניות רבה, עניין וכוח להמשיך לעסוק בהוצאת כתב-העת כל זמן שתרצה בכך.

בידידות

אלכס זהבי - עורך

8.6.99

גרשון ברגסון
המדור לספרות ילדים
משרד החינוך
ירושלים

מר ברגסון הנכבד

לצערי נבצר ממני, מסיבות בלתי צפויות, לקחת חלק באירוע לכבוד חוברת ה-100 של כתב-העת **ספרות ילדים ונוער**, ואני מבקשת לצרף את ברכותי בדרך זו, לך ולמערכת, ולחזק את ידיכם בעשייה המבורכת שלכם.

באיחולי בריאות טובה ופעילות נמרצת, עוד ועוד,
נירה הראל

2.6.99

לגרשון שלום רב,

וברכה חמה לחוברת ה-100 של **ספרות ילדים ונוער**.

אני מצטערת שלא אוכל להגיע ובטוחה שתהיה חגיגה עם מפגש מרגש ותוכן יפה. כל הכבוד לך ולאלה שעוזרים לך, על המפעל היפה הזה, על ההתמדה והרגשת השליחות שבה אתם עושים למען ספרות הילדים, שצריכה להיאבק על קיומה ועל איכותה.

אני מאחלת לך כל טוב והמשך פורה של עבודתכם. תודה רבה על ההזמנה, אני מקווה לראות את החוברת בקרוב ומחכה לך.

בברכה וידידות,

רוני גבעתי

קבוצת אורחים במסיבה:
הרצל בלפור, פרופ' דב נוי, המשוררת רינה לוינסון

בס"ד

ברכה מאת נחמה בן-אליהו

מאה רבותי זה לא צחוק
מאה זה רציני על פי דין וחוק.
גליון המאה שלקראתו כל מי מאיתנו שמח
לא נקטף בגינה, אף על עץ לא צמח.
כמה יגיעות העורך יגע
עד שכחוכרת המאה בחיל נגע.
הגה, חשב, תיכנן והציע
קרא, מחק, תיקן והגיה.
וכך נולדה לה חוברת
שאל צט(= 99) חברותיה היא חוברת.
לכל ידוע כי ידידנו גרשון ברגסון
הוא מנוע, הוא מניע, ובאישיותו הוא
"פרסון".
במשרדנו היקר קשה קצת להזיז דברים
אך ידידנו "יחשב שם לעוקר הרים".
הוא רק מגיע - פורסים לו שטיח אדום
מקום כבוד יקבל ב"מזרח" עם פוטל
והדום.

כי הכל יודעים פועלו
ואיש לא יהין לאמר לו "לא"
פעמיים בשנה "פונקט" לפי השעון
על קיום כנס יטרח באון.
הכנס המסורתי חשוב וחשוב העיתוי
בחוכרת הבאה חידושי המחקר ימצאו
ביטוי.
עם אילו ברכות מר ברגסון אליך ניגש?
שהרי "עד מאה ועשרים" כאן - הם לעג
לרש.
ברכות הרבה לנו למפעלך ולך אישית
בריאות טובה! נברך בראשית
יצירה גואה בחדווה
כמים הקוצפים באדווה.
ביחד עם מניתך
תגדיל תורה ותאדיר
כי לכל הדעות אתה אוצר אדיר.

ח' בסיון תשנ"ט - 23.5.99

ברכה מאת פרופ' נוי

לגרשון ברגסון ולמשפחה - ברכתי שלום

אני מברך אותך לרגל הופעת חוברת המאה של **ספרות ילדים ונוער**.
זהו אירוע גדול לא רק בחייך (ואני יודע את המאמצים שהשקעת ואתה משקיע
במפעל-ברכה חשוב זה), אלא גם בתולדותיה של ספרות הילדים והנוער שלנו.
חבל רק שאינני "בתוך העניינים" ואינני בין משתתפי חוברת המאה, וחבל שלא
ידעתי על כך (אני מתאר שאילו הוזמנו להשתתף בחוברת כל משתתפים מן
העבר, לא היה המקום מספיק),
אנו מתנחם בעובדה, כי מרבית המשתתפים הפעילים (המרצים, המשותתפים)
במסיבה הם תלמידי בעבר, מרבקה מגן ועד לד"ר אליעזר מרכוס. אני מקווה

שנתראה במסיבה "שלך" וגם במסיבת "פרס החינוך" לאליעזר בבית-הנשיא.
בהוקרה ובידידות, פרופ' דב נוי.

נ.ב. נדמה לי כי אין כמו פעילות בתחום היצירה - מאריכה ימים וגורמת סיפוק,
ומבחינה זו מוכיחים דפים אלה את הדמיון בינינו.

לגרשון ברגסון, שלום רב!

הרגשנו צורך לברך אותך אישית, עם צאת החוברת ה-100 של "ספרות ילדים ונוער".
אמנם שלחנו ברכה לחוברת עצמה, אבל רצינו להביע את תודתנו והערכתנו לך
במיוחד, כמו שעומד בראש המפעל החשוב הזה שנים רבות כל-כך.

כתב העת הייחודי שלך הפך לאבן יסוד בתחום ספרות הילדים בארצנו. הוא
מעשיר, מספק אינפורמציה עדכנית ומשמש במה לכל מי שעוסק בספרות ילדים
ונוער - ספרנים, יוצרים, חוקרים ומורים.

ואצלנו, ברגע שמגיעה לשולחנו החוברת הירוקה - אנו ממהרות לפתוח אותה,
לעיין ולבדוק - מה נוכל ללמוד הפעם.

ועל כך קבל את ברכתינו החמות וישר כוחך!

בידידות

מירה מאיר ועדנה קרמר

ספרית פועלים

לגרשון היקר שלום רב! נצר-סרני, 6.5.99

אני שמח שהיגענו להופעת המאה של "ספרות ילדים ונוער". כל הכבוד לך
ולחברים שנתנו כתף למפעל.

אני מודה לך על ההזמנה, אבל בגלל סיבות, שאין טעם לפרטן, לא אוכל להיענות
לבקשתך.

בברכה חמה

ד. פור

לשעבר יו"ר המזכירות

הפדגוגית

גרשון יקירי,

אין לאל-ידי להיות נוכח במסיבה החגיגית ביום הולדת ה-100 לכתב-העת **ספרות ילדים ונוער**.

היום - הַרְת שמחה וגאווה לך ולמניה רעייתך שהולכת אתך לאורך כל הדרך, למוקיריך ואוהביך.

לא צריך להיות בר-הכי בספרות ילדים כדי להעריך ולהפליא את העוצם של מיפעלך זה בחינוך.

הנני יודע ועד ליצירת-הביכורים שכתבת בשנת 1934 כתלמיד בסמינר "תרבות" למורים בוילנה, בשם "ביאליק כמשורר ילדים", שזכורה לי היטב. מים רבים עברוך - אבל לא שטפוך ומאז - 65 שנים אתה אורג בדם ובנפש את מרבד-הקסמים של ספרות ילדים.

זהו חג בחיי התרבות בקנה מידה לאומי ומעבר לו.

בידידות וביקר
שלום חולבסקי

(מברק) תל-חי, 2.6.99

לגרשון!

ספרים הם יידיש. מירכתי צפון מברכים ומתברכים בך ובמאה החוברות.

רות וירדנה

לכבוד

גרשון ברגסון

ולעושים במלאכת ההוצאה לאור,

ברכות חמות לרגל הופעת חוברת ה-100 של ספרות ילדים ונוער.

לצערי לא אוכל להשתתף היום במסיבה אבל אני מבקשת להביע את הערכת הרבה למפעל ולעומד בראשו.

בברכה חמה

פרופ' זהר שביט

אוניברסיטת בן גוריון 2.6.99

ידידי היקר, גרשון

הצטערתי שנבצר ממני להשתתף במסיבה בה תחוגו את הופעת חוברת המאה של **ספרות ילדים ונוער**.

ספרות ילדים ונוער הינה מפעל מרשים, כי ספרות היא חשובה, וספרות ילדים היא נדבך חיוני של הספרות הכללית.

ספרות ילדים ונוער הינה מפעל חשוב במיוחד בתקופה בה הספרות נלחמת בגירויים זולים יותר ופחותי ערך.

ספרות ילדים ונוער הינה מפעל חשוב, כי חינוך לטעם ספרותי טוב הוא חשוב.

ספרות ילדים ונוער הינה מפעל מרשים כי היא איכותית מאד.

ספרות ילדים ונוער הינה מפעל יוצא דופן כי התמדה במשך 25 שנה מנוגדת כביכול לרוח תקופתנו בה אנו רגילים לשימושים חד-פעמיים.

ספרות ילדים ונוער הינה מפעל מחמם את הלב כי אנשים כשרוניים ומסורים תרמו לו וממשיכים לתרום.

ספרות ילדים ונוער הינה מפעל שמחמם במיוחד את לבי, כי חברי גרשון ברגסון מוביל את הוצאתה במסירות ואהבה יוצאות דופן.

כל טוב

פרופ' דוד גורדון

לשעבר יו"ר המזכירות הפדגוגית

אל מר גרשון ברגסון, איש יקר

לא, לא אוכל לבוא ללחוף את ידך ולומר לך תודה (מחוייבות קודמת רשומה ביומני) אבל אני רוצה לשלוח לך נשיקה.

אעשה זאת בשיר "נשיקה בכיס" מתוך ספרי **גלגל הלחמנית**:

אם תהיה רעב	אם תלך לאיבוד	נשיקה בכיס
אם דמעה של גשם	אם מישהו ירביץ	קח את הנשיקה
תרקוד לך על ריס	אם משהו יכעיס	שמור אותה בכיס.
יש לך נשיקה בכיס.	יש לך נשיקה בכיס.	

מר ברגסון, אני מאחלת לך שנים של בריאות ושלווה, ושוב תודה מן השירים ומן הסיפורים שלי. תמיד אזכור שידעת לפתוח לפני דלתות רחבות.

בתודה גדולה

שלומית כהן אסיף

מר ברגסון היקר

3.6.99

הצטערתי מאד שלא יכולתי להשתתף באירוע החגיגי לכבוד צאת הגליון ה-100 של "ספרות ילדים ונוער" כמי שאמונה, ובאה במגע יומיומי כמעט עם הוצאתם, ופעמים רבות עם הפסקתם, של עיתונים וכתבי עת רבים, אני יודעת להעריך את צאתו ורציפותו של כתב-עת זה **ספרות ילדים ונוער** שבעריכתך ובהשראתך. מי יתן ונוסיף לקרוא בו וליהנות ממנו עוד שנים רבות.

בברכה

צלה גודארד

גרשון ידידי,

פתחתי את חוברת ה-100 של ספרות ילדים ונוער ומאוד מאוד התרגשתי לקרוא את ארבע השורות הפותחות את גליון המאה. זכית למאה גליונות, שסקרו כמעט את כל ספרות הילדים בישראל במשך 25 שנה. מעטים בדורנו זכו לכך. אני מאחל לך ולרעייתך עוד שנים רבות בבריאות ובאושר.

בכבוד רב

יעקב כהן

מנהל המחוז

שלום רב לך ידידי גרשון,

25.5.99

קבלתי את הזמנתכם. חן עליה. וכה לחי למאה חוברות של ספרות ילדים ונוער. ועשרים וחמש שנותיהן.

מצטערת שלא אוכל להיות במסיבת המאה בגלל התחייבויות קודמות.

אהיה אתך בלבי ורוחי.

בברכה חמה ולחיצת יד

ממני

דבורה עומר

הגליון ה-100 של ספרות ילדים ונוער

בימים אלה הופיע הגליון המאה של ספרות ילדים ונוער, הרבעון האיכותי בעריכת גרשון ברגסון היוצא לאור מטעם המדור לספרות ילדים במזכירות הפדגוגית וקרן הספריות לילדי ישראל מיסודה של רחל ינאית בן צבי.

הרבעון מופיע עשרים וחמש שנה וזוכה להערכה רבה בקרב סופרים, משוררים, אנשי רוח, מחנכים וכתבי ספרות ילדים ונוער. ברכות לג' ברגסון ולחבריו, הראויים לעידוד מיוחד בעידן הרייטינג והזפינג.

מערכת "ערוץ חינוכי"

ד"ר אליעזר מרכוס - תקציר מדבריו במסיבת חוברת המאה

זהו מפעל ענק להוציא 100 חוברות ובהתמדה, 25 שנים. אולי אינני אוביקטיבי כי גם אני כתבתי מידי פעם, בין המאות שכתבו בכתב עת זה המשרת צבור רחב מאד וכל השנים שומר על רמה גבוהה.

בין הכותבים והחוקרים מצאתי, למשל, בחוברת ב' את אוריאל אופק, מנוחה גלבוע, ישראל זמורה ושמואל ברגסון ז"ל, וכן רבים וטובים המשתתפים בכתב העת עד היום.

חשיבותו של כתב-עת המופיע שנים כל כך רבות הוא בין השאר, במידע הרב המוצג בו: הצעות (בתחום ספרות הילדים) בקשר לנושא השנתי במערכת החינוך, דברי סופרים שזכו בפרס זאב במשך השנים, דברי מרצים שהופיעו בכנסים השונים של המדור לספרות ילדים - כל אלה בצד מאמרי ביקורת על ספרים חדשים, עיון ומחקר וממדף הספרים - העוזרים למורה ולספרן בעבודתם היום-יומית עם הקוראים.

אין לי ספק שלולא העורך הראשי, מר גרשון ברגסון, אשר במשך כל השנים עורך רבעון זה ללא לאות, בהתמדה ובחריצות - לא היינו מגיעים לחג זה.

ברכותי לגרשון לשנים רבות של פעילות ויצירה.

מבט על קהל המשתתפים במסיבת ה-100

הכנס החצי שנתי של הפדור לספרות ילדים ונוער
100 שנים להולדת קסטנר.

התבוננות מחודשת בספריו של א. קסטנר ובאיריו של ו. טריו

מאת: סבינה שביד

יום הולדתו ה-100 של אריך קסטנר זיכה אותנו לאחרונה בתרגום חדש של ספריו ובכמה מאמרים על יצירתו. גם אני חזרתי וקראתי מחדש כמה מספרי קסטנר שזכרתי מילדותי והופתעתי לראות עד כמה הם חיים ורעננים גם היום. יתכן שרעננות זאת נובעת מן התכונה, שקסטנר עצמו העריך ביותר, והיא האותנטיות של הווית הילד. בדברים שאמר לרגל קבלת פרס אנדרסן טען קסטנר ש"תנאי הקובע לגבי סופר ילדים אינו היותו מכיר ילדים, אלא היותו זוכר את ילדותו. מה שהוא כותב אינו מבוסס על תצפיות אלא על היזכרות עצמית". (1)

ספריו רבי העלילה, שהם מעין "מותחנים" לילדים, מתרחשים בסביבה המציאותית, המתוארת בריאליזם בלתי מתפשר, של גרמניה שבין שתי מלחמות העולם. ולמרות הז'אנר "הקל" כביכול טעונים ספריו מסרים ערכיים רבים.

אני יודעת שהיום אין זו מחמאה! דמויותיו מסוגלות לאהוב, לנהוג מתוך תחושת מסירות, אחריות, להושיט עזרה לזולת. קסטנר רואה בכל אלה ערכים, שאותם צריך לטפח ולאורם יש לחיות. קסטנר מתאר אנשים היכולים לשמש דוגמה ומופת להתנהגות ראויה למרות שהם אינם דמויות אידאליות שאין בהם דופי.

דמויותיו מורכבות ורבות פנים. דוקא המורכבות היא המשכנעת את הקורא באמת הפנימית של הדמויות ושל העלילה, תהיה מוזרה ככול שתהיה.

למשל האדון גרונדייס (מתוך **אמיל והבלשים**) נראה כאדם טוב, אבל הוא מסוגל גם להיות רע מאד. אנטון (מתוך **פצפונת ואנטון**), הוא ילדוטי ושובב, אך עם זאת, נבון, אמין, אחראי ובעל תושיה. פצפונת היא ילדה קלת דעת. בשביל משחק מעניין היא מוכנה לרמות את הוריה, אך היא מסוגלת גם למסירות לחבר והיא איננה סנובית כמו אמה ורבים מבני מעמדה. היא שופטת אנשים לפי התנהגותם ולא לפי מעמדם ובסך הכל היא ילדה קצת טיפשה, וקצת אמיצה ונדיבה.

אריך קסטנר מעיז לצחוק ולהתבדח על חולשות אנוש ביחס לכל אחד מגיבוריו. כמו שילדים נוהגים לומר היום: "הוא לא עושה חשבון לאף אחד". אם הורים נוהגים כטיפשים חסרי אחריות, ראויים הם שילדיהם, וגם אנחנו, נצחק מטיפשותם ומאנוכיותם. גם תוקפנות לא מוצדקת, גאווותנות, התנשאות ריקה, כל אלה מצחיקים לא פחות ממה שהם מפחידים, והגלגול לתכונות אלה עוזר להתגבר על הפחד מפניהן.

ולטר טרייר השלים את דמויותיו של אריך קסטנר על ידי איורים. הוא אייר את כל ספריו המוכרים. ואיוריו נדפסים גם במהדורות החדשות של אותם הספרים. דמויותיו של ולטר טרייר מצטיינות גם הן באותו הומור טוב ובאותה מורכבות של אופי שיש בתיאוריו של קסטנר. (2)

נקח לדוגמה את תמונתו של "אביה של לי" מתוך **אורה הכפולה** (תמונה 1). זהו מעין פורטרט של גבר צעיר בעל הבעה מתוחה, רצינית, אפילו קצת נוקשה. הוא לבוש בקפדנות ובאלגנטיות כראוי לאמן, מנצח, החושב את עצמו ל"גאון". צל כהה נח על ראשו ועל פניו ומוסיף לרצינות הבעתו. אך חלק אחר מפניו מואר כולו, ושפתיו חושניות ורכות, והתלתל המרדני המסתלסל על הפדחת מצחיק כל כך שאנו מתחילים להבין שמתחת לתלבושת הנוקשה אולי מסתתרת דמות רכה, שיש בה משהו מרדני, נערי ופרוע, ממש מצחיק, ביחוד כאשר מדובר במוזיקאי חשוב. וכזאת היא אמנם דמותו של האבא של לי ואביה של אורה.

באיוריו של טרייר אפשר להכיר את אופין של הדמויות אפילו מגבן, וזאת הודות לאופי המימטי של רישומי המצוינים, המאפשרים ביטוי רגיש של ניואנסים (תמונה 2).

אך לצערי כאן מגיע לסיומו שיתוף הפעולה הנפלא בין קסטנר לטרייר.

לספריו של קסטנר יש עומק רב יותר מאשר לאיוריו של טרייר. הם שייכים לזן הנדיר בספרות ילדים שיש בו משהו "על זמני". לדעתה של סלינה משיח יש בכתובה טובה, לכל הגילים, ממד של "על זמניות". ממד זה (של יצירה) נקבע לא בשל תכונות קבועות ובלתי משתנות, אלא דווקא בשל סגולת ההשתנות של היצירה, המשפטים, הדמויות והדימויים הבלתי נשכחים, שהם בעת ובעונה אחת קבועים ומשתנים, ונענים למטלות הקריאה החדשה, שמטילה עליהם תודעה תרבותית המשתנה תדיר. (3) כאלה הם אמנם ספריו של קסטנר. סיפורי מסופרים מן העמדה האוטנטית של ילד החווה את המציאות כמו משחק.

המשחק הדמיוני, ואילו המציאות, פועלים זה לצד זה בעולמו של הילד. לפעמים הדמיון עוזר לו לפתור בעיות שלא היה יכול להתמודד איתן באמצעות חשיבה לוגית בלבד.

גיבוריו "משחקים" כל הזמן. הם נעזרים במשחק כדי להתגבר על פירוד בין ההורים, על עוני, על מצב חברתי - פוליטי המוליך לאבטלה, אלימות חברתית ומלחמה. אלה נושאים "על זמניים" הממשיכים להעסיק אותנו בסוף המאה ה-20, כפי שהם הטרידו בני אדם גם במקומות ובזמנים אחרים. המשחק והדמיון הם עדיין "נשקו הסודי" של הילד המאפשר לו להתמודד עם המציאות הקשה.

קסטנר כלל בספריו הרהורים שנאמרים מנקודת ראותו של מבוגר, כדי להסביר לילדים שלא הכל כראוי בעולמם, כדי לשתף ילדים בהרהורים על המצב הקשה בו נתונה אירופה אחרי מלחמת עולם הראשונה, לעורר אותם לחשיבה אחרת, לאי השלמה עם הסדר המקולקל ואולי גם למלחמה בו.

הוא הזמין ילדים למחשבה על כל הנושאים.

"יש ילדים", כך טען: "שאוהבים להרהר על ענינים מופשטים... לעומת זאת יש ילדים שמוטב להם לאכול שלושה ימים רצופים רק דיסת קוקר, ובלבד שלא יטעמו את טעמן של שאלות מסוככות... חוששים הם שמא יתקמט מוחם הקטן והחמוד" (4).

לילדים "שאוהבים לחשוב" הקדיש קסטנר דברים בעלי אופי פילוסופי. לפעמים הדפיסם באותיות קטנות. אני זוכרת כיצד קראתי דברים אלה בהשפעת דברי ה"חנופה" של הסופר, כיצד התגאיתי בפני חברתי ביכולתי לקרוא גם דברים הנדפסים באותיות קטנות, במיוחד "לילדים חושבים". להפתעתי אני עדיין זוכרת גם את תכנם.

אני נזכרת בהתרגשות במשפטים הבאים: "האין אתם סבורים (ילדים) שאפשר היה להעביר את העוני מן העולם, אילו ידעו העשירים כבר בימי ילדותם, כמה קשה להיות עני? ... הסבורים אתם שיתכן הדבר? הרוצים אתם לקחת חלק בהגשמתו?" (5) או במקום אחר: "החיים קשים וזעומים, ואם לא יעזור בר המזל לביש - גדא, רע ומר יהיה סופו של עולמנו זה". (6)

קסטנר דיבר עם ילדים על הכל. לא רק על פוליטיקה וחברה, אלא גם על המשפחה, על קרייריזם ואגוצנטריות של הורים. הוא דיבר איתם על נישואין שאין בהם אהבה, על גירושין ומשמעותם לילדים, בקיצור על כל המתרחש בעולמם, כל מה שהם חייבים לשאת בחייהם, למרות שלא תמיד, או כמעט אף פעם, אין משתפים אותם בקבלת החלטות או בתכנון "סדרי עדיפויות".

מתוך הכבוד שרחש לילדים שיתף אותם בביקורתו על סופרי ילדים המנסים להציג את הילדות כתקופה ש"כולה מחמדים וממתקים". הוא טען בפניהם: "כיצד יכול אדם מבוגר לשכוח את ימי נעוריו, עד שביום בהיר אחד שוב לא ידע כלל, כמה עצובים ואומללים עלולים הילדים להיות?" (7) "אל תשלו עצמכם ואל תניחו לאחרים שישלו אותכם. לימדו לעמוד בפני צרות", הזהיר, "כתבו על לוח לבכם את

אשר אומר לכם: אמץ לב בלא פקחות אינו שוה פרוטה: ופקחות בלא אמץ לב כקליפת השום היא! בדברי ימי עולם אנו רואים תקופות הרבה, שבהן היו הטיפשים אמיצים והפקחים - מוגי לב. אלו ואלו לא הצליחו." (8)

קסטנר היה סופר דידקטי, לוחם. גם למבוגרים תיאר את ארצם באכזריות. הוא דרש מהם לחשוב על כך ואולי גם לעשות לשיפור המצב. בשיר: "הידעת את הארץ בה פורחים התותחים" (9) אמר:

הידעת את הארץ בה פורחים התותחים
לא שמעת? עוד תכיר, אם רק תמתין.
יש בה שדות דגן בשפע; גם פחם, ברזל ונחשת,
בתוך בתי-משרד בנויים כמו קסרקטין.
הידעת את הארץ? היא יכלה לחיות באושר;
היא יכלה לחיות באשר וכבוד.
ש בה שדות דגן בשפע; גם פחם, ברזל ונחשת,
ותבונת כפים, חריצות ועוד.

נשמות טובות תמצא שם, טהורות מאין כמותן; החרות אינה גדלה שם; היא קמלה בין החוחים.
גם גבורים יש, אבל לא כמות נכרת.
ובכל אדם שני שם מסתתר ילדון קטן
שמשחק בחילי עופרת.
אם בונים שם בית, הוא תמיד קסרקטין.
הידעת את הארץ בה פורחים התותחים?
לא שמעת? עוד תכיר, אם רק תמתין.

אך איוריו של טרִיך לא ליוו את קסטנר בקטע זה של הדרך. הדבר נבע כנראה מאישיותו ומהשקפת עולמו. כקריקטוריסט בסימפליציסימוס העדיף לצייר פרסומות לשמפניה (תמונה 3) מאשר לעסוק בנושאים טעונים כמו רעב בגרמניה, או תחלואיה של אירופה, כפי שעשה למשל חברו באותו כתב העת, המאייר היינה (תמונות 4, 5). טרייר נשאר מאייר מוכשר, טוב לב ובעל חוש הומור, אך על המתרחש בברלין בין שתי מלחמות העולם לא סיפר באיוריו. מה שחסר בהם, איפוא, לדעתי אינו איפיון הדמויות כשלעצמן, שהוא מורכב ואותנטי, אלא סגנון הצגתן, ובייחוד ההקשרים שמתוכם ובתוכם הוא עיצב את הופעתם ואת תגובתם על סביבתם.

כילדה לא הספקתי לקרוא הרבה לפני פרוץ מלחמת עולם השנייה. המלחמה "תפסה" אותי ביום הראשון ללימודים בכיתה ב'. אחר כך לא היה בית ספר, לא היו ספרים, לא היה בית, ואפילו הורים. כאשר הייתי חייבת להתמודד לבד עם בעיות הישרדות לא קלות, הייתי מהרהרת לפעמים בכל אלה. לפעמים הייתי נזכרת בגיבורי הספרות שקראתי לפני המלחמה. הייתי נזכרת באמיל או באנטון או אפילו בפצפונת. כיון שלא היה לי עם מי להתייעץ הייתי שואלת את עצמי מה היו הם עושים במקומי, איך היו פותרים את הבעיה. בדמיוני הייתי שואלת אפילו את אריך קסטנר בעצמו, איך לנהוג בפקחות ובאומץ במציאות בה שולטים חוסר היגיון ואכזריות. איך להבחין בין הטובים לצבועים. מי הוא "אנטון", או

"יוסטוס"? במי אפשר להיעזר בעת צרה? מי היא גברת אנדכט או מר גרונדייס שעליהם אסור לסמוך! עד היום יש לי סיג ושיח עם גיבוריו של קסטנר, אך עם דמויותיו של ולטר טרֶיך אינני מוצאת עוד שפה משותפת. מה הוא ידע על העיר הגדולה, האלימה והמסוכנת? מה הוא ידע על ילדים עזובים ועניים?

היום מדבר אלי איורה של מירה פרידמן (תמונה 6). באיור זה משמשת מפת ברלין הקרועה כרקע למתרחש בסיפור. המכוניות האופייניות לשנות ה-20 וה-30, מתרוצצות ברחובותיה בלי שום חוק וסדר. פצפונת, הקבצנית - שלומיאלית, ניצבת במעין עיגול, לכודה בין הגברת אנדכט הזוממת לבין שאון העיר הגדולה. מי יודע מה היה עולה בגורלה של הילדה הטיפשונית ושל כל משפחת פוגה, אילולי אנטון "הפיקח" הניצב באומץ במרכז התמונה. אני "מתחברת" אל המפה הקרועה של העיר הזאת, אל הבלגן של רחובותיה. אמנם המפה היא של העיר ברלין, אך זאת יכלה להיות גם ירוסלב או קוסובו, או בלגרד או חלילה עיר אחרת...

אני מכירה עיר זאת, כי גם אני הייתי בתמונה הזאת, ונראה לי שכל קוראי ספרות ילדים בזמננו יוכלו לזכור את ילדותם כשיתבוננו באיור זה.

על רקע ילדותי נראות לי, איפוא, הדמויות של פרידמן אמינות יותר מאלה של טרֶיך. הן לבושות בבגדים של שנות ה-30, ומצוירות בסגנון כמו קוביסטי של אותה התקופה ואכן זהו הסגנון המתאים לתיאורי תהליכים של הפירוק, שקסטנר תיאר בספריו. אנטון החדש נראה אולי פחות חמוד מזה של טרֶיך, אבל הולם יותר את רקע תקופת חיינו: ילד בעל תושיה "אמיץ ופיקח" שאפשר לסמוך עליו לעת צרה.

מעניין האם גם אנטון היה אוהב את עצמו יותר באיורה של מירה פרידמן?

הערות ביבליוגרפיות

1. מנחם רגב - מהו סופר ילדים? **ספרות ילדים ונוער**, מרס 1999, עמ' 35-42.
2. גונן רות - וולטר טרייר אופטימיסט. **ספרות ילדים ונוער**, יוני 1992, עמ' 36-48.
3. משיח סלינה - **פיטר פאן, מייקל ג'קסון ושאלת מעמד ספרות ילדים**. מאזניים, ינואר 1995, עמ' 44-49.
4. אריך קסטנר - **פצפונת ואנטון**. הוצאת אחיאסף עמ' 4.
5. שם: עמ' 62-63.
6. שם: עמ' 71.
7. אריך קסטנר - **הביתה המעופפת**. הוצאת אחיאסף 1981, עמ' 8-9.
8. שם: עמ' 11-12.
9. אריך קסטנר - **הידעת את הארץ בה פורחים התותחים?** תירגם א. עוז. נדפס במוסף **ספרות לשבת**, מרץ 1999.

תמונה 2 - יוסטוס ותלמידיו

תמונה 1 - אבא של לי

תמונה 3
קריקטורה של
ה. היינה מ-1921
בסימפליצימוס
(כתב עת סטירי)
שם התמונה: קרן אור
מתחת לתמונה
ישנו כיתוב:
בגרמניה בכל זאת
הדברים מתקדמים.
מוצאים שוב מדי פעם
קרומי לחם באשפה."

תמונה 4
פרסומת של טרייר
באותו כתב עת.

7. Februar 1921

Preis 1.00 Mark

75. Jahrgang, Nr. 13

IMPLICISSIMUS

Begründet von Alfred Langen und Fritz Heise

Zwei Jahre nach dem Weltkrieg

תמונה 5
שער כתב
העת הסטירי
סימפליציסימוס
מפברואר 1921
אירופה מוכת
"פרונקולוזיס"

תמונה 6
איור של מירה פרידמן לפצפונת ואנטון.
הוצג במסגרת תערוכה "מסיבת תה וטחנות רוח" בספרייה העירונית ברעננה

סיפורי "התיש אצל הספר" של קסטנר וזיקתם לכמה מספריו

מאת: מנחם רגב

בהקדמתו לקובץ סיפוריו **התיש אצל הספר** משנת 1961, מספר קסטנר שהמו"לים שלו ביקשו ממנו שיחפש במגירות שולחנו, ויוציא משם סיפורים קצרים שעדיין לא פורסמו בספר: "תקעתי איפוא את ראשי עד לכתפי לתוך שולחן הכתיבה, איבקתי כמו בשעת ניקוי יסודי, הפכתי כל גרגר אבק פעם, פעמיים ושלוש ומצאתי - חוץ מכפפת יד- שמאל אחת, לוח יומי משנת 1871, ציפורן מיובש של דש-בגד, שני עפרונות צבעוניים וקופסת גפרורים ריקה - כתריסר קטעי עיתונים ישנים. התחלתי הופך בהם. מה העליתי מתוכם? בדיוק את אשר ביקשתי: סיפורי ילדים! סיפורים לילדים. סיפורים על ילדים. 'פליקס מביא חרדל' היה שמו של האחד. 'פרידריך הסקרן' והמעשה עם האריה וסל-הרשת' היה שמו של שניים האחרים. כתריסר מעשיות, שכן לפני שנים רבות-רבות הייתי כותב בשביל כתבי-עת של ילדים ובשביל העיתון "ברלינר טאגבלאט", סיפורים שלא נכללו באף אחד מספרי הילדים שלי. כן גיליתי כמה שירים מתאימים להם."

כך נולד הקובץ שכולל חמישה שירים-סיפוריים, שבהם לא אעסוק, ועשרה סיפורים קסטנריים, שיש להם זיקות לכמה מספריו הארוכים הן בנושאים והן במסרים. כיוון שבספר לא צויין מתי נכתבו הסיפורים, אי אפשר אלא לשער אלו מהם היו טיוטות מוקדמות לאפיזודות בספרים, וכמה מהם נכתבו בעקבות פרסום הספרים. כמו ספריו, שהם סיפורי משפחה וחברה, כך גם סיפורי הקצרים. אלא שבסיפורים עולים, לעיתים, היבטים והדגשים שנעדרים מן הספרים. יש גם בסיפורים תפיסות שהן שונות בתכלית מן המתואר בספר זה או אחר, ויש שבסיפור הקצר מובאים נושאים מסויימים לידי הקצנה. אילו ידענו מתי נכתבו הסיפורים, היינו יכולים לשער מדוע ויתר קסטנר על אפיזודה זו או אחרת, כשישב לכתוב את הסיפור הארוך. כך או כך, מה שמרתק בסיפורים, שבחלקם, לפחות, נופלים מרמת ספריו, היא העובדה שהסופר עסק תמיד באותם הנושאים שהעסיקו אותו כל ימי חייו.

ועוד הערה מקדימה אחת, שהיתה בוודאי משעשעת את קסטנר: במקור נקרא הקובץ על שם הסיפור הראשון שבו, **החזיר אצל הספר**, ובאחד הסיפורים עבר חג המולד מטמורפוזה והפך לחג החנוכה! בתקופת ההשכלה וראשית תקופת

התחייה היה הנוהג של "ייהוד" ספרים מתורגמים לעברית מקובל מאוד: 'רומיאו ויוליה' היו ל'רם ויעל', 'אותלו' גוֹיֵר ל'איתאל הכושי', סיפורו של אנדרסן 'הילדה והגפרורים', הועבר על ידי המתרגם, פרישמן, לערב חנוכה, ועוזרו הנאמן של רובינזון קרוזו זכה לשם 'שֶׁשְׁבָצֵר' על פי ספר דניאל! אבל הקובץ שאנחנו עוסקים בו, יצא ב-1974 האם חששו המתרגם והמו"ל שבעקבות הקריאה בסיפורים האלה, יתנצרו הקוראים הצעירים, רחמנא ליצלן?..

הסופר כבלש וכערגל

ספרו הראשון של קסטנר, שיצא בשנת 1928, היה **אמיל והבלשים**. מסופר בו על הנער אמיל, שכספו נגנב ממנו ברכבת מן העיירה שלו לברלין. ואז בעזרת חברות נערים, בחוכמה ובתושייה רבה, הם מצליחים להסגיר את הגנב למשטרה, אמיל מקבל את כספו בחזרה, ואף זוכה בפרס כספי מהמשטרה. קסטנר חוזר אל נושא הבילוש והריגול בכמה מיצירותיו.

פצפונת ואנטון שקסטנר הגדירו כ'רומן לילדים', וכך גם את **אמיל והבלשים** טובב סביב תעלומה בלשית שגיבורי הספר עמלים בפתרונה. נדגים את הנושא על פי שני קטעים מן הספר: פצפונת מגלה שבידי המטפלת שלה, גברת אנדכט מצויה פיסת נייר "מכוסה כולה ריבועים מצוויירים בעיפרון. 'חדר אורחים' היה כתוב באחד מהם, 'חדר העבודה' בשני. אך מיד חזרו ידיה הגדולות והצנזמות של המטפלת וכיסו את הנייר. פצפונת לא הבינה מה ועל מה זה. "הערב אספר את הדבר לאנטון", גמרה בליבה, 'אולי יודע את פשר החידה'" (52). ובאמת **אנטון מבין** שזו היתה תוכנית דירתה של פצפונת, ומביא לידי תפיסת הפושעים, שתיכננו פריצה לדירת הוריה של פצפונת.

בשלב מאוחר בסיפור עומד אביה של פצפונת, מר פוגה, ומרגל אחרי מעללי בתו: "בקיצור, עמד מר פוגה וחיכה. ירד גשם דק. הרחוב היה ריק מאדם, רק לעיתים עברה בו מכונית ביעף. עד כמה שזכר מר פוגה, זו לו הפעם הראשונה בחייו, שהוא עומד בגשם ומצפה לדבר נסתר שיתגלה. כדי לקצר את השעה, הוציא סיגרה, אך מיד עלה על דעתו, שסיגרה דולקת בחשכה עלולה לגלות את מקומו, והניחה בין שיניו מבלי להדליקה. 'מה יקרה', אמר בלבו, 'אם יזדמן לי כאן חלילה אחד ממכירי! עסק נאה יצמח לי מזה! מר פוגה עומד בשעות הלילה לפניו ביתו, עומד ומרגל', היה בפי הבריות" (98).

לנושאים האלה מקדיש ק' שני סיפורים קצרים. האחד נקרא "פרידריך הסקרן", ובו מסופר על פרידריך שהוא סקרן ובולש בכל מקום: "פרידריך הסקרן היה כולש לא רק בביתו שלו; מתגנב היה על פני מדרגות אל בתים זרים, מבקר אצל חבריו

לכיתה, נכנס אל חנויות, בלי שיאמר לקנות דבר - אך ורק כדי לספק את סקרנותו הנתעבת" (19). הוא פוגש זקן פלאי בשם שרלוק הולמס, וזה מקנה לו את היכולת לראות דרך קירות. ואז הוא מגלה שהסקרנות שלו באה על סיפוקה, וגם: "ראה ילדים סקרנים אחרים מצותתים וכולשים. ואז הבין לראשונה כמה מתועב הוא הדבר" (21). הוא חוזר לזקן ומבקש שיטול ממנו את הסגולה המיוחדת. הסיפור מסתיים בהבחנה של פרידריך: "בלשות אין לה ולא כלום עם סקרנות, שהרי הבלש מבקש להגן על הזקוק להגנה, לעמוד למי שצריך לעזרה" (21).

על ההבחנה הזאת עומד ק' גם בפצפונת ואנטון, הרי כל הסיפור בנוי על בילוש שסופו גילוי מעשה פשע. אבל באחד ה"הירהורים" שבספר מדבר ק' על הסקרנות, ומספר על ילד שמגלה מה המתנות שקנו לו לפני החג. ועל כך אומר ק': "לעולם ילמד האדם להמתין. הסקרנות הורגת את השמחה" (56).

הסיפור האחר בקובץ הוא הגברת הַבְּשִׁטְרִיִּט מרגלת: גיאורג נשלח העירה על ידי אמו הספרית כדי לקנות לה צורכי ספרות. אמו של ק' היתה, כידוע ספרית, והדברים מתוארים בפרוטרוט בספרו האוטוביוגרפי "כאשר הייתי נער קטן". גם אמו של אמיל, כמתואר באמיל והבלשים, ובאמיל והתאומים היא ספרית.

נחזור לסיפורנו: אמו של גיאורג דואגת שמא יקרה לו משהו בדרך, ועוקבת אחריו בחשאי. היא עדה ל"כמעט תאונה" שגיאורג ניצל ממנה: "הגברת הברשטרייט התחבאה. היא התחבאה במבוא הבית אחורי המדרגות. [...] הדרך בחזרה עברה ללא סכנה. הגברת הבשטרייט עקבה אחרי גיאורג עד רחוב האבירים. מכאן החלה היא חופזת - דרך הרחובות אלברט ולואיזה - הביתה, ובמהירות כזאת שהיא, על אף הדרך העקלקלה, הגיעה חמש דקות לפני הנער הביתה. היא הסירה מיד את כובעה, התעטפה בחלוקי הספרים הלכן, והכינה חתיכה גדולה של עוגת-דובדבנים" (45). התיאור מזכיר מאוד את עמדת הריגול של מר פוגה. אבל מה שבאמת הוליד את סצינת הבילוש הזאת מצוי בספרו האוטוביוגרפי, כאשר הייתי נער קטן, שבו הוא מספר על אמו: "היא [האם] היתה מחכה עד שהייתי יוצא את הבית. אז היתה חובשת חיש מהר את כובעה לראשה ורצה חרש אחרי. יראה היתה פן יקרה לי משהו בדרכי; ועם זאת לא רצתה לפגוע בשאיפתי לעצמאות. וכך הגיעה למחשבה ללוותני לבית-הספר ללא ידיעתי. ברגע של חשש פן אפנה לאחורי, היתה קופצת מהר לתוך מבוא של אחד הבתים, או אחורי לוח מודעות. [...] דאגתה הגדולה ביותר היתה כיכר אלברט, ההומה מחשמליות, מכוניות ועגלות-משא. חרדתה לי היתה חולפת רק לאחר שראתה אותי, כשהיא מציצה מרחוב קורפירסטן, נבלע בכניסת בית הספר" (85).

ובאמיל והבלשים: "עכשו יש לפקוח עין ולנהוג בזהירות. אמיל העיף מבט על סביבותיו. בפינת הרחוב ראה סוכת עיתונים ובכל כוחותיו רץ להסתתר מאחוריה. היה זה מארב מצויין. מקומו בין סוכת העיתונים ובין עמוד המודעות. הנער שם את צרורותיו על הארץ, הסיר את כובעו מעל ראשו, התמתח מלוא קומתו ועיניו ארבו למרחוק" (82).

רשימת הבלשים והמרגלים הקסטנריים ארוכה למדי: פצפונת, אנטון, מר פוגה, אמיל, הגברת הבשטרייט, פרידריך - ומעל לכולם הגברת קסטנר. דומה, שק', למרות דבריו בגנות הסקרנות, מאוהב ממש בעיקוב ובבילוש. האפשרות להתבונן בפעולות הזולת בלא שזה ירגיש בכך, האווירה המחשמלת וההרפתקנית, המשחק המתמיד שבין הסתתרות וגילוי - האם אין אלה תכונות הצייד מרחוק של העיתונאי והסופר אריך קסטנר? ק' היה קודם כל עיתונאי מחונן, שידע להפוך חומרי-חיים לכתבות ולסיפורים. אפשר לומר שהצלחתו בספריו היא בדרך הכתיבה הכמו-עיתונאית, ששיוותה להם קצב מהיר, עלילה מותחת ואינטואיציה נכונה לגבי קוראיו הפוטנציאליים, הבנת עולמם ורצונותיהם.

הההקדמות לספריו, וכן הערות "הסופר המתערב" בתוך הטקסט - הן דרכו של העיתונאי שבסופר ליצור קשר חי עם קוראיו. בהקדמתו **לפצפונת ואנטון** הוא מגלה לקוראיו מניין שאב את הרעיון לסיפור: קודם כל הוא "מעשה שהיה". ואז הוא מפרט: "לפני כחצי שנה קראתי עליו בעיתון... בעיתון לא תפס המעשה אלא כעשרים שורות. וסבור אני שרוב הקוראים אף לא הרגישו בו. היתה זו ידיעה קצרה ובה כתוב, כי ביום כך וכך קרה בברלין כך וכך" (3). וכך הוא מסביר לקוראים את **נסיבות הולדתו של הספר:** "וכן היא הידיעה שמצאתי בעיתון. שאר הקוראים אמרו בליבם: אין זו אלא ידיעה של עשרים שורות. ואילו אני לחשתי 'לחש-נחש' - ויהי ספר" (4).

זאת ועוד: ק' מציג את עצמו בכמה מספריו כעיתונאי. אמיל מרואיין על ידי קבוצת עיתונאים, וביניהם עיתונאי ששילם בשביל אמיל את דמי הנסיעה בחשמלית, לאחר שכספו נגנב ממנו. אמיל מציג את עצמו, ואחר כך: "ושמי הוא קסטנר, אמר העיתונאי והושיט את ידו לנער" (156). ק' נוסע עם אמיל למערכת ושם מכתוב את סיפורו של אמיל לכתבנית. אחר כך מזמין מונית לאמיל ומורה לנהג להסיע אותו אל בית קרוביו. בטרם היפרדם מציע ק' לאמיל לעיין בעתון של אחר הצהריים, שבו תופיע הכתבה על כל מה שאירע לאמיל. בהקדמה לספר ההמשך "אמיל והתאומים" מכבב ק' כמי שנקלע במקרה להסרת ספרו **אמיל והבלשים**. הוא רואה את ה"דמויות" שיצר בספרו, לרגע נוצר בילבול בין דמיון למציאות. וכשהוא מנחש שהאיש הגבוה הוא אביו של "הפרופסור", הוא נשאל

אם קרא את "אמיל והבלשים", והוא עונה: "לא. אני אשר כתבתי את הספר" (31). בשונה מסופרים אחרים, שמספרים בסוף הסיפור מה עלה, אחרי שנים, בגורלם של הגיבורים - ק' העיתונאי חייב לחזור שוב לזירת האירועים שהוא יצר, ו"לפגוש" את הגיבורים פרי רוחו. בדרך זו נוקט הוא גם בסיום "הכיתה המעופפת": ק' פוגש את ג'וני טרוץ, מגיבורי הספר, ואת הקברניט שהוא אביו המאמץ, ושומע מפיו של ג'וני על מעשיהם של גיבורי הסיפור. ג'וני תמה על כך שק' מכיר את חבריו, ועל תמיהה זו מגיב הסופר: "הרי כתבתי עליכם ספר ... על כל המאורעות המוזרים שנתרחשו אצלכם לפני שנתיים בימי חג המולד" (143).

בצד ההקדמות המיוחדות כל כך את ספרי הילדים של ק', הוא מתערב גם במהלך הסיפורים, ומעיד על התנהגותם של הגיבורים שיצר. אבל באמצעי מיוחד שיצר, הוא משתמש רק בספר אחד: **פצפונת ואנטון**. הוא מסביר לקורא הצעיר: "את כל הדברים הכרוכים ב"הרהורים" אביא בפרקים קצרים בפני עצמם, ומן האדם שידפיס את הספר אבקש שידפיס את הרהורי באותיות קטנות, באותן האותיות שידפיס את ההקדמה הזאת. אם תראו איפוא פרק שנדפס באותיות קטנות, דעו לכם שמותר לדלג עליו כאילו לא נכתב כלל." (5). נושאי ההרהורים הם דיונים ערכיים על התנהגותן של הדמויות בפרק שההרהור צמוד אליו. כגון: אחריות, גאווה, שלום בית, הכרת טובה. נקודת המוצא היא שוב זו של הבלש-העיתונאי: הוא אינו מעורב ממש במתרחש, הוא רק מביא בפני הקורא את תוצאות חקירותיו, הוא רק מוסר דו"ח. ק', והדבר מאפיין אולי את גישתו לנושאים מסויימים בכתביו למבוגרים, אינו מביע את דעתו בצורה נחרצת. בגישת העיתונאי שלו, מאפשרים לו ה"הרהורים" להיות בעת ובעונה אחת גם "בפנים" וגם "בחוק". כאילו הוא אומר: 'אני כבר לא שייך לסיפור. לדמויות יש חיים בפני עצמם. אני בסך הכל מביע את דעתי עליהן ועל התנהגותן.'

בנאום שנאם ק' בעת קבלת פרס אנדרסן ב-1960 הוא סיפר על נסיבות כתיבת ספרו הראשון, **אמיל והבלשים**: עורכת כתב העת שבו כתב, שאלה אותו אם הוא מוכן לכתוב ספר-ילדים. "כיחד עלה בדעתה הרעיון האבסורדי הזה?" שואל ק', "הסיבה היתה שנוסף להיותה המו"לית של כתב העת, היא היתה בעלת הוצאת ספרים ידועה בשם ויליאמס ושות'. בין סופרי ההוצאה היו לופטינג, מילן וצ'אפק! לצרף אותי לחבורה הנכבדה הזאת היה ממש רעיון גרוטסקי! לא פחות מוזר היה הרעיון לעשות ממני סופר ילדים! [...] מה שברור הוא, שההצעה הזאת היתה רחוקה מן האינטרסים הספרותיים שלי. מדוע בכל זאת נענית לאתגר? לא היה לכך קשר עם ההצעה אלא להיותי צעיר. הייתה בי סקרנות לבחון את כישורי: אילו הוצע לי לכתוב ליברית לאופרה במקום ספר ילדים, הייתי בוודאי מנסה לכתוב ליברית.

אלא שלאדית יעקובסון, [היא המו"לית] לא היתה הוצאה של ספרי מוסיקה אלא של ספרי ילדים. העובדה שהניסיון עלה יפה, בניגוד לכל הציפיות, היא עניין בפני עצמו. אכן כולנו היינו מופתעים מאוד" (**ספרות ילדים ונוער**, 1999, ג', 40).

חבל שק' לא סיפר במעמד זה מדוע בחר דווקא בז'אנר של סיפור-בלשים לילדים. האם חשב גם על אופציות אחרות? ואם כן - מדוע פסל אותן? לי נראה, שהוא בחר בכך, כי זה היה כמעט המשך ישיר לעבודתו כעיתונאי-צייד, שעניניו פקוחות לעולם שבו אפשר לצוד אנשים ואירועים, ז'אנר המתאים כל כך לאדם שכל דבר עורר בו סקרנות עצומה. נכון, שהוא מספר בהקדמה ל**אמיל והבלשים** שרצה לכתוב רומן על "ים הדרום", אבל הוא, לאחר שנתקל בקשיי-כתיבה, מקבל את עצת המלצר: "מוטב שתכתוב סיפורים על עניינים הנהירים לך, כמו למשל על הרכבת התחתית ועל בתי המלון ושאר דברים כיוצא בהם. ועל אותם הילדים החולפים יום-יום על פניך, שגם אנו היינו כמותם לפנים" (8).

איך גרלך האיופה

כדי לעמוד על טיבו של הסיפור הקצר הבא, עלינו לעיין בספר אחר של ק': **אורה הכפולה**. הדמות השלילית בסיפור, שכמעט עומדת להיות אימן החורגת של התאומות, היא חברתו, היפה וההדורה, של האב, מר פלפי, הלא היא אירנה גרלך. אפילו טרייר, שגם לפי עדותו של ק', התקשה בציור דמויות שליליות - מצייר אותה כגברת מהודרת, קרה ודוחה. למעשה, מתאר אותה ק' כקריקטורה חד-מימדית של אשה: היא אנוכית, שונאת ילדים ושולטת באביהן של התאומות. אורה פוגשת את גרלך בעת קונצרט שבו מנצח אביה המוסיקאי על האופרה "הנזל וגרטל". על הבימה מכרסמים השניים חלקים מבית הממתקים, ונבהלים מקולה של המכשפה. באותה שעה מגישה לה גרלך קופסת ממתקים: "אורה דוחה את הצעתה בתנופת-יד נמרצת" (70). כי היא חושבת בליבה: "אולי גם היא מכשפה? מכשפה יפה יותר מזו שעל הבימה?" (71).

מה טיבם של יחסיה של אירנה גרלך עם הגבר הגרוש? היא "יודעת יפה מה היא רוצה. רוצה היא להינשא למר פלפי. הוא איש מפורסם. הוא מוצא חן בעיניה. היא מוצאת חן בעיניו. אין איפוא מכשולים של ממש בדרכה. אומנם לודביג אינו יודע עדיין על האושר הצפוי לו, אך במשך הזמן תשים את הדבר באוזניו, ולבסוף ידמה בנפשו, שרעיון הנישואין צץ במוחו" (91).

ק', מרגע הופעתה של גרלך בסיפור, עושה את הכל - ובקווים גסים - כדי לעורר בקוראים רגשות של סלידה ותיעוב: היא מכשפה, שבעצם אינה אוהבת את פלפי, אלא רוצה להתחתן איתו ולשלוט בו כי הוא מפורסם.

הקורא מקבל את הרושם שק' "נוקם", דרך סיפור הילדים, בדמויות מסויימות של נשים שניסו לצוד אותו. גרלך רואה בילדה אורה אשה שמתחרה איתה על אותו גבר: היא לועגת לפלפי על כך שבתו מושלת בו!

כשפלפי מציע לאירנה נישואין היא מגיבה בארסיות: "אם כן, יקירי, אלבש מחר את היפה בשמלותי ואלך אל בתך לבקש את ידך ממנה!" (97) אכן אירנה מגדירה את יחסיה עם אורה כ"הכרזת מלחמה". במצוקתה הולכת אורה לביתה של גרלך ומבקשת שלא תתחתן עם אביה. זו דוחה אותה. ומה היא מסקנתה:

"עכשו נותרה לה רק ברירה אחת: להחיש את החתונה ככל האפשר. ואחר-כך יש למסור את הילדה לפנימייה. תיכף ומיד! לא תועיל כאן אלא יד חזקה, יד חזקה של אנשים זרים" (104). במילים אחרות: סילוק המתחרה הוא הסיכוי היחיד להצלחת הזוגיות שלה עם פלפי.

כשפלפי מחליט, בהשפעת התאומות, לחזור ולאחד את המשפחה, הוא מסרב לקבל את אירנה לשיחה. יותר מאוחר נערכת פגישה קצרה בין השניים, שמסתיימת ברוגז וללא הסבר, והעלמה גרלך מסתלקת לתמיד. הסצינה האחרונה מתרחשת ליד בית האופרה, שבקירבתו ניצבת גרלך "הדורה כתמיד", ורואה את תצלים התאומות על שערן של שבועון. "באותו רגע עוברת מונית ובה שתי התאומות ואביהן, הוא הגבר, שאותו היא מכירה היטב, ואשה, [אמן של השתיים, שאותה אינה רוצה להכיר לעולם ועד!"] לי, אחת התאומות, רואה את הגברת ההדורה, "ברצון רב היתה שולחת לה לשון" (144).

ק' אדיש לגמרי לרגשותיה של גרלך. הרי פלפי הוא שרימה אותה והסתיר ממנה שיש לו שתי בנות! היא מוצגת כמפלצת אמביציוזית חסרת-רגשות.

כיצד מתייחס המחבר אל ההורים שנפרדו והסתירו מכל אחת מבנותיהן שיש לה אחות? אותם הוא מבקר דווקא בעדינות רבה. אחת התאומות, לאחר הגילוי, אומרת: "ואמא הסתירה ממך שאבא חי!" לי תומכת ידיה במותניה: 'הורים נחמדים יש לנו, בחיי! חכי, עוד ניתן להם מנה הגונה!' (41).

כאשר לי מתוודה לפני אמה על תעלול החלפת הזהויות שעשתה עם אחותה, כותב ק': "עברו שעות. לי התוודתה, האם סלחה לה על מעלליה. היה זה וידוי ארוך ומרוכב דברים. ואילו "הזיכוי" היה קצר וללא דברים - מבט, נשיקה, ודי היה באלה" (117). האם, שהסתירה מבתה את האמת ובעצם גרמה לחילופין האלה, אינה זוכה אפילו לנזיפה קלה! ואילו מעשי הבנות, שנעשו מתוך מצוקה, מוגדרים כ"מעללים!" (אגב, במקור ההגדרה הרבה יותר חריפה: "חטאים!") מי בכל זאת מעיר לאם ומבקר אותה? זו המורה של הבת שמביעה את דעתה לאחר שהאם

סיפרה לה על גירושיה ועל הפרדת הבנות: "כך החלטנו אז אני ובעלי. סבורים היינו שזוהי הדרך הטובה ביותר" (113). וכך מגיבה המורה של הבת: "מימי לא הייתי נשואה. אני מחנכת ואין לי ילדים, אבל דעתי היא שהנשים הנשואות מחשיכות את בעליהן יותר מדי. והרי עיקר העיקרים הוא אושרם של הילדים!" (114) והרי זהו ק', שמעולם לא היה נשוי, ורק בגיל מאוחר הביא ילד לעולם, וגם זאת שלא במסגרת המקובלת. למרות שלא התכחש לבנו, הרי אף פעם לא חי לצידו ולצד אמו. המסר כאן, ובספריו האחרים הוא ברור: 'למרות שאתם הורים באופן רישמי, אין זה אומר שאתם יודעים לטפל בילדים!'

האב, לעומת זאת, זוכה לטיפול סרקסטי: לאחר שהאב דוחה בגסות את בקשת אורה שיבוא לארוחת-ערב, הוא רואה את הדמעות בעיני בתו:

"אכן, גם דמעות הילדים יש להן ערך! אמן כמר פלפי יודע להפיק תועלת מכל דבר! מיד יקח גליון נייר וירשום עליו תווים. לבסוף יישען לאחוריו בנחת-רוח וישפשף את ידיו על שעלה בידו לחבר שיר עצוב ונפלא בדו מינור (האומנם לא ימצא בקירבת מקום ענק או מישהו אחר, שירביץ לו מנה הגונה?)" (96) אכן, ק' מכיר היטב כמה מעמיתיו בעולם הבוהימה שבקרבו חי כל ימי חייו! ואולי מדבר כאן ק' על עצמו?...

והקורא חושב: אולי פלפי הוא באמת בן זוג ראוי לעלמה גרלך?! אבל ק' לא רוצה לקלקל את הסיום האידילי שרקם: האיש האנוכי הזה ישוב אל חיק רעייתו ובנותיו.

הנושא של תחליף - הורה העסיק את ק' כבר באמיל והבלשים, שבו מופיע השוטר ישקה שמתחיל לחזר אחרי אמו האלמנה של אמיל. הוא מצטרף אליה כשהיא מלווה את בנה לרכבת לברלין. אמיל, שעל מצפונו רובץ מעשה קונדס שעשו, הוא וחבריו, לאנדרטה של ההרצוג הגדול, חושש שישקה ינזוף בו. והנה, לתמהונו, "מברך הוא את אמיל בברכת-דרך צלחה ואת אמו שואל לשלומה ולמצבה" (39). בחלומו הסינטי ברכת הוא בורח מפני ישקה השוטר. הוא פוגש את אמו בזמן שהיא חופפת את ראשה של אחת הלקוחות. והנה מתקרבת הרכבת שסוסים מושכים אותה וישקה השוטר הוא הנָכָב שלה:

"השקיפה מרת טישיבין החוצה וראתה את הרכבת והסוסים היורדים אל האחו ושמים פניהם אל הטחנה. - הרי זה ישקה השוטר! - קראה האם בתימהון.

- כן. כל הזמן רודף הוא אחרי כמטורף!

- וכי מה קרה?

- לפני זמן-מה צבעתי בצבע אדום את חוטמו של ההרצוג הגדול עקום-הלחי, זה העומד בשוק העליון, וגם שפם עשיתי לו בפניו" (59).

האם, באותו חלום מסוייט, מצליחה להגן על בנה מפני השוטר. אמיל, בחלומו, מצרף את פחדיו מפני ישקה לתחושה העמומה שמשהו עלול להתרחש בין השניים, שיגזול ממנו את אמו. הדברים מתבהרים במציאות בספר ההמשך, **אמיל והתאומים**: הפרק הראשון מוקדש כולו לשיחה בין השוטר ישקה ובין אמיל, שבו הוא מבקש את רשותו לשאת את אמו לאשה: "כבר שוחחתי בעניין זה עם אמך ביום ראשון שעבר. אבל היא טוענת כי כך תלוי הדבר. אם אין הדבר לפי רוחך, לא ייצא מזה כלום" (28). אמיל תיאר לו את העתיד עם אמו בצורה אחרת, "ורציתי לשבת איתה כל ימי חיי". אבל אין הוא רוצה למנוע את אושרה, והוא מביע את הסכמתו. ישקה מוסיף משהו שיהיה רלוונטי לגבי הסיפור הקצר שידובר בו: "ועתה רק בקשה אחת לי אליך: שלא תקרא לי אבא. ודאי שאהיה לך כאב. זו היא פרשה אחרת. אבל השם אינו מגיע לי" (31).

אמיל בטוח אחר כך שאמו לא חשה בעיצובו, אבל גם היא בלילה, בהיותה לבדה, חשבה:

"לעולם אל יודע לו הדבר, שנח היה לי אילו הוספתי לחיות רק אתו, לבדנו. אבל אסור לי לחשוב על אודותי, כי אם על נערי כלבד ועל עתידו. מי יודע, אם עוד ימים רבים אוכל להתפרנס בעצמי. - וגם האדון ישקה אדם הגון הנהו" (32).

האם מגשימה את מה שאמרה המורה **באורה הכפולה**: היא אינה נישאת בשל רגשות אהבתה לשוטר, לפי ק' הדבר לא ייתכן, אלא כדי לדאוג לעתיד בנה האהוב! כמו שכתב ק' בספרו האוטוביוגרפי, **כאשר הייתי נער קטן**: "אידיה קסטנר השתוקקה להיות אם מושלמת לבנה; ומאחר שהשתוקקה לכך, לא התחשבה באיש, אף לא בעצמה, והיתה לאם מושלמת. כל אהבתה וכוח דמיונה, כל חריצותה, כל רגע וכל מחשבה, כל ישותה וקיומה הניחה בקנאות, כקלפן כפוי שד, על קלף אחד - עלי. למעני השקיעה כל חייה, כל כולה" (131). ובמכתב שכתב לאמו בינואר, 1929 והוא אז בן 30 כתב:

"מה טוב שאנו אוהבים זה את זה יותר מאשר כל האימהות והבנים שאנחנו מכירים. הרי זה מעניק לחיים ערך ומשקל עמוקים יותר. גם אם מחמת העבודה המרובה אין פנאי לחשוב על הזולת - הרי בתת-מודע שולט תמיד ביטחון ללא מצרים בכך שהזולת מצוי אי שם. מה ערכם של יחסים אחרים בהשוואה ליחסים האלה? אהבה בנוסח ידידותי, ודברים מעין אלה, מאכדים את משמעותם לעומת אהבה זו. אנו שנינו חשוכים זה לזו, וכל האחרים נשארים הרחק מאחור [...] חביבתי, תשמרי על עצמך! כי את היית ותהי הדבר היקר ביותר שיש לי!"

ניתן לומר, שיחסי הורים-ילדים בספרי הילדים של ק' הם כולם הרחבה, פירוש והמשך ליחסים שהיו בין ק' לאמו כל ימי חייהם.

אנו חוזרים לסיפור הקצר, **שתי אמהות וילד** אחד, שהוא רלוונטי לכל הדיון בנושא זה:

מרלין ניירין, בת השמונה וחמשת אחיה, התייתמו מאמם. אביהם נושא לאשה את העלמה שטמפפר כדי שתהיה להם, כביכול, "אם חדשה". האשה החדשה מספרת בהתרגשות לנוכחים במסיבת החתונה הצנועה, על גילויי החיבה והאינטימיות של שניים מילדי בעלה. מרלין מתחמקת מהמסיבה ומבקרת, עם בובתה, את קבר אמה, ושופכת את לבה: "אבא אינו מבין זאת. מאחר שאין לנו אם עוד, עלינו לקבל חדשה, אמר. אבל מי שאין לו אם עוד, הרי אין לו אם עוד" (55). כשמתברר, בביתה של מרלין, שהילדה הלכה לבית הקברות, נוטלת הגברת ניירין החדשה זר פרחים והולכת לחפש אותה. שם ליד הקבר היא שואלת את הילדה מדוע היא כועסת עליה, הרי כל מה שהיא רוצה הוא לעזור בגידול ששת הילדים היתומים. וכאן היא אומרת למרלין משהו משמעותי, המקביל לדבריו של השוטר ישקה לאמיל: "יודעת אני כי אם יכולה להיות רק אחת ויחידה, וכאשר היא מתה נשארים לעולם בלי אם. אבל הן צריכים למישהו, מרלין!" (59). כך נוצר הגשר בין השתיים: האשה החדשה לא באה כדי להתחרות במעמדה וביזכרה של האם הביולוגית. האשה מספרת למרלין על ילדותה: גם היא התייתמה מאם, אך אביה לא נשא אשה חדשה. היא נותרה רווקה, אך רצתה מאוד בילדים: "את חושבת, מרלין, כי גלמודה את. אכן אני גלמודה עוד ממך" (60). ואז נוטלת מרלין בשתיקה את הפרחים, שהביאה האשה איתה, ומניחה אותם על קבר אמה. מפוייסות, הן יוצאות יחד מבית הקברות בדרך הביתה.

הכרת המצוקה של כל אחת מן השתיים, כנותה, לבביותה ופתיחותה של המבוגרת שבהן כלפי הילדה - יוצרות את הבסיס הנכון ליחסים ביניהן.

זהו סיפור רך וסנטימנטלי, שונה מאוד מן התיאור הסרקסטי של העלמה גרלך, ואפילו מן האווירה הקלילה של שיחת ישקה ואמיל. ק' המאוחר והמבוגר יותר, השונה כל כך מן הקטעים שהובאו לעיל, מבין לא רק בשכלו, אלא גם בליבו, ש"אם חורגת", עם כל העצב שבמעמדה, אינה חייבת להיות האויבת של הילדים שאיבדו את אמם בנסיבות שונות. אבל חשוב לציין שק' לא השתנה בעניין מרכזי בהשקפת עולמו: טובת הילדים קודמת לכל דבר! לקוראיו הצעירים אינו מספר שבת הזוג או בן הזוג, שהתאלמנו או התגרשו, מסוגלים לקשור יחסי-אהבה עם השותפת או השותף החדשים. בגישה זו מייצג ק' את הערכים וההשקפות של תקופתו.

חרדת הנטישה

כבר ראינו בסיפורים קודמים את "האם המרגלת" שעוקבת אחרי בנה מחשש שיקרה לו אסון. הפחדים האלה הם גם נחלת הבן. **בפצפונת ואנטון**, בפרק שבו שכח אנטון את יום הולדתה של אמו, הוא יוצא נרגש מהבית כדי לקנות מתנה לאמו. אמו מגלה שהוא נעלם, היא מתעשתת ויוצאת לחפש אותו:

"הגברת גסט התחילה מחפשת את בנה. פנתה לחדר השנה, נכנסה למטבח, אף לבית הכיסא הציצה. הדליקה אור והסתכלה מאחרי הארונות. 'אנטון! - קראה - בוא הנה, בני, שוב אין אני כועסת עליך! אנטון!' קראה בקול רם, קראה בקול חרישי ורך - הכל לשוא. אנטון אינו בדירה, אנטון ברח! חרדה אחזה את לבה. עוד פעם קראה את שמו בקול תחנונים. איננו. אנטון נעלם! כתנועה עזה פתחה את הדלת וירדה בריצה אל הרחוב לחפש את בנה" (85). כשהיא נעדרת מהבית, חוזר אנטון ואינו מוצא את אמו. הוא מתמלא חרדה:

"שמה אירע דבר לאמו? שמה חלתה שנית מרוב רוגז?" ולאחר שצילצל לשוא בפעמון דירתם: "שמה היא שוכבת על מיטתה ואינה יכולה לקום? ואולי מרוב צער פתחה את ברז הגז כדי לשים קץ לחייה?" (89-90).

לפחדים של אנטון יש על מה לסמוך: בספרו **כאשר הייתי נער קטן** מספר ק' שלעתים, בשובו מבית הספר, היה מוצא "את הפתקים שנכתבו בחיפזון. מונחים היו על שולחן המטבח. 'איני יכולה עוד!' היה תוכנם. 'אל תחפשוני!' נאמר בהם. 'הייה שלום, נערי היקר!' נכתב בהם. והדירה היתה ריקה ושוממה" (132). ואז מתחיל החיפוש הכואב: "ואז הייתי אף-רץ מורדף ומוצלף פחד פראי, כשאני בוכה בקול רם וכמעט מסונוור מדמעות, ברחובות, בכיוון נהר האלבה וגשרי האבן. רקוטיי הלמו. ראשי זימזם. הלב השתולל. [...] היש עוד שהות, או כבר מאוחר מדי?" (132-133) ואחר כך: "כמעט תמיד מצאתיה. וכמעט תמיד על אחד הגשרים. שם ניצבה היא ללא ניד, משקיפה על הנהר למטה דמויות בוכת-שעווה. [...] חיבקתיה, צעקתי, בכיתי וטילטלתי אותה כאילו היתה בוכה גדולה וחיוורת - ואז נעורה ממעין שינה בעינים פקוחות" (133-134). ואז מוביל הילד את אמו הביתה, והיא לוחשת "עתה שוב הכל כשורה!".

בסיפור הקצר **אמא איננה בבית**, חוזר פטר מבית הספר ואינו מוצא את אמו: "היכן איפוא היא אמא שלו? ומה אם מעדה ונפלה מן החלון אל הרחוב בשעת ניקוי שמשות?" (26). בשני התיאורים הקודמים יש הסבר להיעלמות האם, כאן היעלמותה היא בלתי מובנת למי שלא קרא את ספרו האוטוביוגרפי של ק'. אך בשניהם ניתן ביטוי עז לפחד פן עזבה אותו האם לעולמים. אין ספק, שזו היתה

אחת הצורות שבה ניסה ק' לעבד את הזיכרון הטראומטי. כבר בראשית הסיפור מסתבר שק' נקט כאן באמצעי פסיכולוגי, שמופיע בכמה מספריו (כמו באמיל והבלשים): החלום הסינטי. פטר פוגש שוטר שמוציא מכיסו מכונית קטנה, מנפח אותה לגודל הנכון ומזמין את פטר לנסוע איתו כדי לחפש את האם. הם מגיעים למשרד המציאות במשטרה. הפקיד ניגש אל ארון שעומד בפניה: "על אצטבותיו עמדו גברים ונשים, צעירים וצעירות, וחיכו לכך שקרוביהם יבואו ויקבלום. נער קטן נמצא כבר זה חמישה ימים שם ועיניו מלאו דמעות. הוא שכח מה שמו. כן, את השם דווקא יש לזכור! אמו של פטר לא נמצאה בארון. עתה אמר השוטר בעצב כי אינו יכול עוד לעשות מאומה" (29). הקשר לקטע למעלה הוא מעניין במיוחד: הוא מתאר שם את אמו כ"בובת-שעווה", וגם כ"בובה גדולה וחיוורת". דומה, שהמתואר ב"ארון המציאות" אינו אלא המשך הסיוט המתואר בכאשר הייתי נער קטן.

השוטר מחזיר את פטר הביתה, ומן הדירה נודף ריח מגרה של עוגה. והנה מגיע הדוור ומעמיד מול הדלת קופסה גדולה. פטר פותח את הקופסה, ומתוכה יוצאת אמו של פטר! "הוא עמד נדהם. ואילו היא צחקה מטוב לב שכה הפתיעה אותו, עלתה מתוך הקופסה וסינקה לו באפו" (30).

פטר מתחיל לספר לה שחיפש אותה בכל מקום: בחנויות, במשרד המציאות, וכשהוא רוצה להמשיך ולספר על הקופסה, הוא נוכח להפתעתו שהיא נעלמה! האם, המשתוממת שמצאה אותו ישן בחדר-המדרגות, מספרת לו, בחיך, שהיתה בקניות, ומבטיחה לו שיקבל עכשו עוגה בריבת חבושים ופותחת את דלת הדירה. פטר אינו מגלה לה מה עמוקים היו הפחדים שליוו את חיפושיו. אך גם הסופר אינו מספר לקוראיו, שכל מה שקראו בסיפור, לא היה אלא חלום של פחדים. המעבר מן הסיוט שבדמיון אל המציאות הוא ללא כל הסבר, ולכן כל כך אפקטיבי.

יש כאן תערובת של רגשות: האחד הוא רגש של הקלה ושמחה על שהאם נמצאה בריאה ושלמה. אבל יש גם יסוד אחר: ביטוי מאוחד לרגשות הבן המסור והטוב המאשים את האם בכך שגרמה לו בילדותו כל כך הרבה טראומות. השימוש באמצעי הסוריאליסטי הזה (כמו גם החלום באמיל והבלשים) מאפשר למחבר לבטא, במסגרת סיפור ילדים, רגשות ופחדים שעולים מן התת-מודע שלו.

החרדל הפושיע

בליל חג המולד יושבים בני משפחת פּרִיֶסֶר, לאחר שקיבלו את מתנות החג, ומחכים לתחילת ארוחת הנקניקיות שלהם. כשמתברר שאין חרדל בבית, נשלח הבן, פליכס, לקנותו. כך מתחיל הסיפור הקצר "פליכס מביא חרדל". הנער אכן קונה את החרדל, אלא שבדרך נשמטת הצינצנת מידו ונשברת: "הנקניקיות נתפקעו ודאי זה כבר. הוא לא עצר כוח ללכת הביתה. כך, בלי חרדל! היום הוא לא יכול לעמוד בפני סטירות לחי" (82). ההורים מצפים לשובו במשך שנים, "לילות חג המולד הפכו מכאן ואילך כוס היגונים בחיי ההורים" (82).

הם מתבוננים בתצלומם ובמצלמה שקיבל בזמנו. המתנות שנתן להם בזמנו, הסיגרים לאב והכפפות לאם, מונחות כל אותן השנים לרגלי עץ חג המולד.

"שנה-שנה היו הם אוכלים את סלט תפוחי-האדמה ונקניקיות, אבל מתוך יראת שמים, בלי חרדל. אכן גם לא איכפת להם, שוב לא ערבו הן עוד לחיכס" (83). פליכס חוזר, אל הוריו הזקנים, כעבור שש שנים ומביא צנצנת מלאה חרדל. אביו סוטר לו ואומר: "אכן זה ארך זמן רב מדי, חסר-לב שכמוך. שבו!" (84). פליכס מספר להוריו על חוויותיו בניכר, ואלה מחזיקים בידי "ומרוב שמחה לא הקשיבו לדבריו..." והפיסקה המסיימת את הסיפור: "ליד עץ חג-המולד היו מונחות הסיגרות של האב, הכפפות של האם והמצלמה הזולה. ונדמה היה כי חמש השנים לא ארכו אלא עשר דקות בלבד. לבסוף קמה האם ואמרה: 'ובכן, פליכס, עתה אביא לך את הנקניקיות שלך'" (85).

גם זהו סיפור סוריאליסטי, שמעלה שאלות: מדוע חשש פליכס לחזור הביתה? מדוע לא שב אל הוריו, אלא לאחר שש שנים? מה היו החוויות שעברו עליו בנכר? ק' אינו נותן לקורא תשובות. ואולי הוא "שולח" אותנו אל ספרו האוטוביוגרפי?

בכאשר הייתי נער קטן הוא מספר שהחג היפה ביותר בשנה, היה לגביו סיוט חוזר מידי שנה: "ומדוע שאלתי דווקא בערב זה, בערב היפה ביותר בחיי ילד, לא להיות בודד ולא להיות בן יחיד?" (124). המלחמה, בין ההורים, על אהבתו של אריך הקטן, הוקצנה בערב חג המולד. האב טרח במשך ימים רבים להכין לבנו צעצועים מיוחדים. והאם שוטטה בחנויות וקנתה בשבילו כמות אדירה של מתנות. וכך מתאר ק' את אוירת המועקה:

"היתה זו התמודדות בין מתחרים מאהבתם אותי, וההתמודדות היתה מרה. היתה זו דרמה עם שלוש נפשות. והמערכה האחרונה היתה מתקיימת מדי שנה בשנה בערב חג המולד. את התפקיד הראשי שיחק נער קטן. בכשרון ההמצאה שלו היה תלוי הדבר, אם ייהפך המחזה לקומדיה או לטרגדיה. עד היום אני חש בפעימות לבי בשעה שאני מהרהר בכך" (127). הוא היה צריך להיות דיפלומט, ולחלק, שווה

בשווה, את תשומת ליבו וסימני חיבתו בין שני הוריו המצפים במתח לתגובתו על מתנותיהם. האווירה עצובה ומתוחה, והשיר השמח הנשמע מדירת השכנים, אך מדגיש את העגמימות שבסיטואציה, שהיתה צריכה להיות חגיגית. היחסים המנוכרים בין ההורים מתוארים בהמשך: "לעתים היו נזכרים רק באיחור, בשעה שהיינו יושבים ואוכלים נקניקיות וסלט תפוחי-אדמה, כי שכחו לתת זה לזה את מתנותיהם. ואמי אמרה: 'אין זה דוחק, אפשר אחרי הארוחה'" (129).

אפשר לראות בסיפור הזה מעין "משל מתקן" למה שהתרחש בין המחבר בילדותו ובין הוריו. הוא בוודאי לא חשש מסטירת הלחי של אביו! האמת היא שהוא לא רצה לחזור אל הסיט השנתי ואל המצב הבלתי אפשרי. ואז הוא מגשים חלום, שאולי חלם אותו כבר באותם הימים: לברוח מכל זה למקום רחוק, לחוויות אחרות, לדלג על חג המולד הארוך. ואולי יש כאן גם הגשמת משאלה אחרת: יחושו פעם ההורים באותו סבל שהם גורמים לבנם מדי חג מולד! איני יודע מה הבינו, או מה מבינים, הקוראים הצעירים.

ובכל זאת חוזר הבן האובד, אחרי שנים רבות, דווקא בחג המולד, ואף מביא אתו צנצנת חרדל! אין ספק שזהו סיפור של התבגרות: המספר היה במשך שנים בעולם הגדול, עצמאי ומשוחרר מן הלחצים שבקרב המשפחה. עתה הוא יכול לשוב אל הוריו חופשי ומאושר, ואפילו לקבל את הסטירה שכה חשש ממנה. הוא הרי יודע שלמחרת החג יוכל לשוב לעולם שבנה לעצמו, הרחק מן המשפחה.

מקורות

ספרי אריך קסטנר:

- * **התיש אצל הספר** (סיפורים), עברית: יעקוב עדיני, יזרעאל, 1974.
- * **אורה הכפולה**, עברית: אלישבע קפלן, עריכה: אוריאל אופק, אחיאסף, 1980.
- * **כאשר הייתי נער קטן**, עברית: יי עדיני, יזרעאל, 1965.
- * **הכיתה המעופפת**, עברית: א' קפלן, עריכה: א' גרבל, אחיאסף, 1962.
- * **אמיל והבלשים**, עברית: אלתר איילי (אינדמן), עריכה: א' שלונסקי, יזרעאל, 1950.
- * **פצפונת ואנטון**, עברית: א' קפלן, אחיאסף, 1966.
- * **אמיל והתאומים**, עברית: מ' ז' ולמובסקי, יזרעאל, 1965.

ספרות משנית

- * שלומית יונאי, "יחסו האדיפאלי של אריך קסטנר לאימו", **ספרות ילדים ונוער**, שנה שביעית, חוברת א', 1980.
- * מנחם רגב, "בחינות ביצירתו של אריך קסטנר לילדים", בספר: **בדרכי הספרות לילדים**, הקבחה"מ וספרית פועלים, 1985.
- * מנחם רגב, "מהו סופר ילדים טוב" **ספרות ילדים ונוער**, שנה עשרים וחמש, חוברת ג', 1999.
- * מנחם רגב, "דיוקנו של הסופר כאיש מתוודה: אריך קסטנר כותב אל אימו", **באמת!**, מס' 1 ינואר, 1987.

מבט על ספרי א. קסטנר

מאת: עדה סוידובסקי

התבקשתי לספר לכם על פעילות שקיימנו והצגנו תלמידי ואני ממכון חפ"ן המכון לחינוך ניסויי-פתוח, ביום עיון שנערך במכללת דוד ילין לכבוד 100 שנים להולדתו של אריך קסטנר.

ברשותכם קצת רקע

מכון חפ"ן- המכון לחינוך פתוח ניסויי הוא מכון הכשרה לאקדמאים לעבודה חינוכית ברוח החינוך. הפתוח.. המכון הוקם לפני 24 שנים על ידי פרופסור משה כספי. כיום הוא פועל כמסלול הסבה במכללת דוד ילין.

במשך שנה אינטנסיבית אנחנו מנסים לזמן לסטודנטים מסע לימודי אחר שבאמצעותו הם מתוודעים לחוויות, לכלים ולעבודה יצירתית ייחודית עם ילדים. הקורס שאני נותנת, ובמסגרתו הכנו את הפעילויות, עוסק בפיתוח חשיבה, מיתודות ותכניות לימודים ביום הפתוח. הדגש הוא על פעילויות משמעותיות ומחוברות אל האני המתפתח- האני הקורא.

הכנס היה פרי יוזמתם של אנשי הספרייה במכללה אשר פנו אלי בבקשה לנסות ולהדגים אופן עבודה, שבו ספרי ילדים קלאסיים, שלצערנו הולכים ונשכחים, מקבלים חיים מחודשים באמצעות הפעלות חוויות. הנשכרים הגדולים מהעבודה היו הסטודנטים שעמלו על פיתוח וביצוע הפעילויות, ואילו המשתתפים יכלו בכנס ליהנות "ולקבל חשק" לקרוא.

הכיתה נחלקה ל-5 קבוצות כאשר כל קבוצה בחרה ספר אחד. אנשי הקבוצה קראו את הספר והעלו מתוכו מסרים ומוטיבים שדיברו אליהם ושלדעתם ראויים הם להיות נקודות מוצא לפעילויות. הפעילויות היו ברמה של קהל היעד, דהיינו קהל של סטודנטים ומורים במכללה. בפיתוח ובביצוע סייעו לנו אנשים מסדנאות העבודה שבמכללה.

להלן תיאור-מספר פעילויות המייצגות את הספרים הידועים של אריך קסטנר.

פצפונת ואנטון

דמויות - הוכן דף ובו קטעים מהספר המתארים כל דמות. המשתתפים בחרו בדמות, קראו את המסופר עליה, עיצבו אותה בחומרי יצירה ויצרו דיאלוגים דמיוניים בינה לבין דמויות אחרות. כמו כן כתבו סיפורים אודות הדמות ועוד.

הרהורים - "נמכרו" קופסאות גפרורים ובתוכם הרהורים בהשראת הרהורי קסטנר בספר. המשתתפים הזמנו להוסיף מהרהוריהם.
משפטים משוגעים - המשחק ששיחקה פצפונת במספרה היווה השראה לפעילות זו, שבה היו מילים שאפשר לחבר ולהרכיב משפטים.

אפיל והבלשים

בחנו את עצמכם - האם אתם יכולים להיות בלשים דגולים:

א. האם בשעת נסיעה את/ה מנסה לזכור את מספר לוחיות הזיהוי של המכונית שלפניך?

1. כן 2. לא 3. לפעמים.

ב. האם את/ה נוהג/ת לחייג "42" לעיתים קרובות?

1. כן 2. לא 3. לפעמים.

ג. האם לשולחן העבודה שלך סדר מסוים, קבוע שכל תזוזה בו מגלה לך מיד שמישהו חיטט בחפציו?

1. כן 2. לא 3. לפעמים.

ד. האם את/ה נוהג/ת לבדוק את סביבתך בטרם תצא/י מן הבית, בכדי להיות בטוח/ה שאינך משאיר/ה עקבות?

1. כן 2. לא 3. לפעמים.

ה. האם יש לך יותר מדרך אחת להציץ באנשים מבלי שיבחינו בך?
1. כן 2. לא

ו. האם את/ה נוהג/ת להציץ לאלו שלפניך בכספומט?

1. כן 2. לא 3. לפעמים.

ז. כשאת/ה מחטט/ת בארונות לא לך, האם את/ה מסדר/ת את הדברים בדיוק איך שמצאת אותם, או שלא כל כך איכפת לך?

1. כן 2. לא 3. לפעמים.

ח. האם הצלחת אי פעם להעביר פתק בכיתה מבלי להיתפס?

1. כן 2. לא 3. לפעמים.

סיכום: אם קיבלת בין 0 ל-400 נקודות תוכל/י להיזקק בלש/ית מוכשר/ת !! אם לא-גש/י לדוכן של "ה-35 במאי" עניינך אינו מענייננו!

חידות בלשיות - פעילות נוספת היתה חידות בתמונות שהכינו הסטודנטים.

אורה הכפולה

העבודה התמקדה במושג 'תאומים' מנקודות מבט שונות:

א. מרכז מידע על תאומים וחינוכם.

ב. מבחן ובו שאלות על אנשים קרובים.

ג. דילמות שהספר מעורר בנושא ילדים וגירושין. למשל: האם כדאי לאפשר לילד לבחור עם מי רוצה לגור? האם גירושין הן פתרון סביר לדילמות משפחתיות? האם הילדים יכולים להתערב במערכת היחסים בין ההורים? האם נכון לספר לילדים סיפור שכזה שסופו כל כך מתקתק כשבדרך כלל סיפורי הגירושין אינם מסתיימים בהפי אנד? ועוד...

ד. התבוננות במושג 'התאומים' באופן רגשי אישי ומיסטי:

ה. כתיבה על הנושאים: הדמות המשלימה שלי; המאויים שעדין לא הגשמת; האם יש מישהו שיודע עלי כמוני? ו... אילו היתה לי אחות תאומה.

האיש הקטן

בדוכן 'האיש הקטן' היו פעילויות קטנות כגון:

קליעה למטרה עם חרוזונים קטנים; השחל את הבייגלה...; לבנות סביבה לאנשים קטנים...; ועוד אתגרים מסוג זה.

35 בפאי

הסטודנטים יצרו מסלול שייצג מסע לים הדרומי ובו 35 תחנות (כמניין הימים). בכל אחת מהתחנות משימה קטנה ובדרך כלל מצחיקה...

שבוע ראשון: **ארץ העצלנים**: "פהקו" "ספרו כבשים"...

שבוע שני: **ארץ הסוסים**: "דהרו כסוס", "לו הייתי סוס"..."שלושה חרוזים למלה סוס"...

שבוע שלישי: **עולם ההיפך**: "עמדו על הראש", "ספרו סיפור חייכם מהסוף להתחלה"...

שבוע רביעי: **מאכלים מוזרים**: "הכינו מאכל חדש"...

והשבוע האחרון: התכוננות לים הדרומי "להלך על קו המשוה", "דמיינו פגישה עם פטרוזיליה", "אסוציאציות למילה דרומי", "התחייבו בנפשכם" ולבסוף - כניסה לגיגית מים גדולה - "הגעתם לים הדרומי".

עילות סיכום

האופן שבו טיפלנו בספרות, יכול להיות דגם עבודה עם ילדים כאשר בעקבות קריאה ובמקום יומני הקריאה המשמימים יפתחו פעילויות אקטיביות, חווייתיות, חושיות ואינטלקטואליות. אבל האם זו דרך לגיטימית טובה, מפתחת, לטפל בספרות ילדים, או האם זה מתכון נוסף לחבוט בספרות הקלאסית? אינני אשת ספרות ילדים ואין לי תשובה, אשאיר לכם לשפוט ולהחליט. מה שאני יודעת שכולנו, אנו שעסקנו במלאכה וגם אלו שהשתתפו-הצופים, הננינו מאוד מאוד מהתהליך ולכן שמחתי להציגו בפניכם - תודה.

בעקבות הרצאה זו מנהלת בית-הספר פסגת זאב מרכז ב' וסגניתה הגב' שרה פיטוסי (מדריכה) הדגימו את פעילותן בקרב התלמידים בנושא: כתיבת הילדים

ביצירות ספרות ילדים אם כהמשכי הסיפורים שקראו או כחיבורים חדשים לפי דמיונם.

פצפונת ואנטון בתיאטרון הישראלי ובקולנוע הגרמני

מאת: ניצה פרילוק

"הגברת שלי אינה שווה קליפת שום", אומרת ברטה העוזרת על גברת פוגה; וקסטנר מסביר בגלוי (בהרהור "על רגש האחריות"): "אמא של פצפונת - אותה אין אני סוכל כלל. הגברת הזאת אינה בסדר". מה ברטה יכולה לעשות כשיש לה מעסיקה כזו המזניחה את בעלה ואת בתה ברדיפתה אחר תענוגות ובילויים? לא כלום כמעט, רק להתלונן. אבל במאי של הצגה או סרט מסתבר שאינו חייב "לסבול" דמות בטלנית ולא אחראית זו. הוא פשוט משנה אותה בעיבוד ממדיום למדיום.

כך בסרט שהופק לאחרונה בגרמניה לקראת יובל המאה להולדת קסטנר - גברת פוגה נמצאת באפריקה ופועלת לרווחתם של ילדים שחורים, ולכן היא לא בבית ליד פצפונת ילדתה. הבטלנית הפכה בעיבוד הקולנועי לאשת קריירה בעלת מדות תרומיות. לקרולינה לינק, הבמאית של הסרט, אישה כזו נראית "לא מיושנת" ומתאמת לתקופתנו. ומה לגבי מר פוגה החביב שעשה בספר את הונו במפעל לייצור מקלות טיול? עושר הוא דבר טוב, אבל הבה ונוסיף לו גם השכלה. בסרט של לינק - אביה של פצפונת הוא רופא, מנתח לב, מסור לחוליו, ולכן אין לו פנאי לבתו.

דוגמאות אלה ממחישות אלו תמורות יכול עיבוד לחולל ביצירה ספרותית, וכאן לא תוארו תמורות הקשורות בשפת המדיום אלא בתפיסה תימטית ואידיאולוגית שונה. הסוגיה של עיבוד - המעבר ממדיום למדיום - תשמש במאמר היבט מרכזי לעיון ביצירה **פצפונת ואנטון**. לכל מדיום יש כידוע שפה ודרכי ביטוי משלו, ועיבוד של רומן ספרותי משלו, ועיבוד של רומן ספרותי למחזה תיאטרון או לתסריט קולנוע מחייב - ומאפשר - שינויים, השמטות ואף הוספות.

יש דרכי עיבוד שונות, נזכיר רק שתיים: האחת, עיבוד המחזיר שינויים בעלילה או בדמויות, המציע פרשנות שונה ליצירה, או המעגן את העלילה בהקשר חברתי-פוליטי שונה, ובכך מדגיש יסודות עלילתיים, חברתיים ואף אידיאולוגיים אחרים. דרך שנייה לעיבוד תשמור על נאמנות למקור, במידה רבה או פחותה. בעיבוד כזה יועברו חטיבות טקסטואליות שלמות, כפי שהן - בעיקר הדיאלוגים - ממדיום למדיום, ואף משלב הלשון של הדמיות המאפיין אותן והמסמן את הסביבה החברתית, כמעט לא ישתנה.

בדברי אתבסס על שתי הפקות קולנועיות שנעשו בגרמניה: האחת מ-1950 (בתסריט זה קסטנר עצמו היה מעורב). והפקה חדשה מ-1998 כן אתמקד בהצגה שהועלתה בישראל ב-1998. מה קרה במעבר ממדיום למדיום? מה נשמר ומה שונה? האם אפשר להבחין במגמתיות בדרכי העיבוד שאינה קשורה באילוצים (או באפשרויות) של המדיום? אצביע על הפתרונות הבימתיים והקולנועיים של הגירסאות השונות, ואנסה לעמוד על שיקולי הדעת שבבסיסם.

א. על הספר: עוטיבים ומסר חברתי

הספר **פצפונת ואנטון** ראה אור בגרמניה של 1930, אך התימטיקה שלו והמסר והמקופל בו רלוונטיים למדי גם כיום. בתיאור הוריה של פצפונת, בני הזוג פוגה, קסטנר רחוק מאידיאליזציה של התא המשפחתי.² הוא אינו מנסה לטעון שכל ההורים מושלמים או שאין משפחות הרוסות או שאם יש קשיים במשפחה, הרי זה רק ענן כהה העתיד לחלוף. קסטנר חושב שמותר לספר את האמת לילדים, ואפילו חובה לעשות זאת, כי הרי הם הסובלים מהשגיאות ומהחולשות של ההורים. המוטיבים **בפצפונת ואנטון** מוכרים גם מספריו האחרים של קסטנר:³

ב. "נא להכיר, זהו קסטנר" - ההצגה של 1998⁽¹⁾

ההצגה "פצפונת ואנטון", בעיבודו ובבימויו של יגאל אמיתי, נאמנה למדי למקור. קדמה להפקה זו הצגה שעובדה בידי אפרים סידון והועלתה בתיאטרון "הבימה" בחנוכה 1991. סידון הוסיף ל**פצפונת ואנטון** גם פזמונים שאינם בטקסט המקורי. הפקה זו בבימויה של אופירה הניג היתה רבת שחקנים ובליוי תפאורות גדולות ועשירות.⁴

העלילה מכילה תעלומה כפולה: המרמה של פצפונת היוצאת בלילות עם המטפלת לקבץ נדבות ברחוב והמזימה של רוברט ואנדכט המטפלת לפרוץ לבית פוגה ולגנוב. שתי התעלומות נפתרות בו-זמנית, בשעת לילה: חשיפת המרמה של המטפלת מתחרשת באותו זמן שנלכד רוברט, השותף שלה לפשע שפרץ לדירת פוגה. שתי הסצינות האלו שבספר מתוארות באופן ליניארי, פרק אחר פרק ("ברטה השמנה מניפה אלות" ו"שמלת נשף מתלכלכת") - הן הומרו בהצגה לסצינה דרמטית אחת שבה פוצלה הבמה לשתיים.

עלילת הספר (על 16 פרקיו) מתרחשת במשך 48 שעות: מצהרי יום חמישי (8 באפריל) עד יום שבת בשעות אחר הצהריים (10 באפריל). שתי סצינות חשובות הושמטו בעיבוד להצגה: זו במספרה, והמריבה בין אנטון לאמו ביום הולדתה

(מוזכר שהתאריך הוא 9 באפריל). שיקולי הדעת בעיבוד נראים סבירים, הסצינות שהושמטו אינן קשורות לציר המרכזי של העלילה הבלשית. אולם בהשמטתן הצטמצם ההיבט הקומי של המחזה (במספרה) ונתדלדל העומק הרגשי - קשרי אנטון ואמו. יש המתארים את מערכת היחסים שבין אנטון לאמו, על-פי הדפוס האדיפלי שאיפיו לדעת רבים את הקשר של קסטנר לאמו⁵. עם השמטת הסצינה הדרמטית שבספר: אנטון שוכח את יום הולדתה של אמו, היא נעלבת, והוא בורח ברגשי אשם כבדים ומבקש להתאבד. ההיבט הזה נעלם כליל מההצגה.

הסופר כדמות בהצגה. הספר **פצפונת ואנטון** בנוי משני רבדים: הרובד העלילתי - הסיפור הנרקם מפרק לפרק, והרובד הרעיוני - המקביל לעלילה והבא לידי ביטוי ב"הרהור על..." לאחר כל פרק (מודפס באות קטנה יותר). בפרקי הרהור עולים נושאים חברתיים ואישיים: רגש האחריות, רגש הכבוד, גבורת הלב, חוש הדמיון, הגאווה, קשיי החיים, עוני, אלימות ובריונות. בדרך זו קסטנר מביע את דעותיו, מותח ביקורת חריפה על סדרי חברה קיימים ויוצר קשר אישי עם הקורא הצעיר.

אריך קסטנר (בהקדמה לספרו) התיר לקוראיו לדלג על פרקי הרהורים, ואכן כך נעשה ב-1991 בעיבוד להצגה של סידון ב"הבימה". החשש היה אז שהמחזה יעשה דידקטי מדי. בהצגה של 1998 החליט אמיתי לשמר את הדפוס הזה, ולא רצה לוותר על קסטנר ועל הרהוריו. והפתרון: קסטנר הסופר ייכנס להצגה וילווה את העלילה כמדריך. קסטנר מופיע על הבמה כסטריאוטיפ של איש הבוהמה: שיער ארוך, זקן, מגבעת לבד, מעיל עור ומגפיים. עיתונאי גרמני, מעודן ומעונב הפך לבוקר מרושל.

קסטנר הסופר מופיע בהצגה בשני אופנים: על במה ריקה מתפאורה או בתוך הסצינה, ממש ליד הדמות. קסטנר מתערב במהלך העלילה בהערות פרשניות ומגמתיות (כדוגמת מספר יודע-כל ברומן ספרותי): מאפיין דמויות, מפרש מעשים, מסכם מה שאירע בתמונה, משלים תפאורה חסרה, מעלה תחזיות להמשך העלילה ופונה לקהל בשאלות ("אתם רוצים סוף טוב ממשי?"). ייתכן שפתרון בימתי זה קשור גם בחשש-מה של המעבד שהצופים הצעירים יתקשו להבין את ההצגה בלא תוספת ביאורים מפי דמות מתווכת.

התפאורה מעוצבת בסגנון ריאליסטי מרומז. בתרגום הספר הוצנעה זירת ההתרחשות, העיר ברלין, ושמות אתרים ובתי קפה שונו לשמות עבריים מתוך התחשבות ברגשות הציבור היהודי בארץ כלפי גרמניה⁶. בהצגה, התפאורה והריהוט משמשים סמן למעמד כלכלי או למקום הפעילות, במושגים ישראלים. כך למשל בבית פוגה העשיר - שולחן האוכל מכוסה במפת קטיפה עתירת גדילים ולידו שלושה כיסאות מתכת לבנים: ובדירת גסט הדלה - השולחן מכוסה במפת גיילון ושני כיסאות מתקפלים, ובמטבח - פתילייה (זכר לימי הצנע בישראל?).

פתרון בימתי מעניין הוא חציית הבמה לשניים לשם העלאה סימולטנית של המתרחש בשני מקומות מרוחקים וליצירת אנלוגיה בין מצבים. פתרון זה מזכיר את כוחו של מסך הקולנוע בהדבקת שתי סצינות שונות: טכניקה זו נוצלה לרוב בקומדיות הוליוודיות רומנטיות. שלוש סצינות עוצבו בהצגה בדרך זו: אנטון ופצפונת, כל אחד בביתו בשעת לילה, אנטון מטלפן מהרחוב לבית פוגה ומזהיר את ברטה מהפורץ וסצינת האופרה.

הנה לדוגמה אירגון הבמה בסצינה אחת כזו.

שעת לילה במיטה, לאחר השהייה על גשר הצפצפות:

אנטון וכרית לראשו

בית גסט

פצפונת וכרית לראשה

בית פוגה

כל אחד מאחורי דלת (לוח שחור על כן נייד) ואלומת אור עליו.

ופיפקה...? הכלב החביב של פצפונת הוא בהצגה כלב צעצוע. פתרון פשוט ויעיל. **למוזיקה** נקבעו תפקידים מוגדרים. האחד הוא הדמית מציאות - במצבים שבהם קולות וצלילים הם אימננטיים לתכנים של הסצינה, נשמעת מוזיקה. למשל בתמונת בית הקפה - רוקדים טנגו לצלילי מוזיקה, בליל סער - קולות ברקים וגשם. תפקיד אחר הוא מילוי פערי זמן - בעת הליכה של הדמויות ברחובות העיר, מושמעת מוזיקה מהירה, קצבית, כמו מרש. ותפקיד שלישי הוא איפיון דמויות ומצבים: לקלרביין (בן השוער האלים ותאב הבצע) הותאמה מוזיקה לא הרמונית ופעלולים קוליים דמויי חריקות והתנפצויות; לאמה של פצפונת הוצמד לחן מוזיקלי קבוע; נגינת כינורות מסמנת מצב של מתח; צלילי גיטרה ומוזיקה מלודית הרמונית משדרים "בית חם, הכול בסדר"⁷. המוזיקה משמשת אפוא כמפרשת, כמבשרת את שיתרחש וכמעצימה רגשות על הבמה.

השמטות של סצינות ושל טקסט רידדו את הדמויות, כל דמות בהצגה היא חד-ממדית וכמעט אינה מפתיעה. חלק מהמוטיבציה להתנהגות הדמויות חסרה (הקשר העמוק שבין אנטון לאמו, חביבותו של מר פוגה, דאגתו הכנה לפצפונת והתגברותו בשעת המשבר על היראה מאשתו). עם הצטמקות הנפח של הדמויות, נעלם גם ההומור הדק והאירוני של היצירה.

הגידסאות הקולנועיות

עיבוד של ספר לקולנוע, ויהיה מוצלח ככל שיהיה, הוא פרשנות אחת מני רבות. לרוב ידגיש את הדמויות והעלילה המצטלמות היטב, ויתקשה בפיתוח ובהעמקה של מחשבות ורעיונות. זמן הקולנוע כזמן ריאלי מצוי בסרטים לעתים רחוקות. בעלילה

קולנועית יש קפיצות בזמן בין סצינה לסצינה (בדומה לביטול זמן בין מערכות בתיאטרון): אפשר "לכווץ" זמן בקולנוע, "להאריך" זמן (במרדפים) או להאט" אותו, ויש "זמן מקביל" - כשהצופה עוקב אחר אירועים המתרחשים בו-זמנית בשני מקומות או יותר.⁸ כך לדוגמה הסרט **פצפונת ואנטון** (1950) נפתח בשיעור בבית ספר לבנים ובאנטון הנרדם על שולחן הכתיבה. התמונה הבאה מתמקדת בפצפונת וחברותיה בבית ספר לבנות. ואחר כך סצינה המראה את אנטון מבשל במטבח הצנוע בדירתו; ומיד כניגוד - המטבח הגדול והמאובזר בבית פוגה.

ג. הזמנים עשתיים - גם אנו עשתיים. הסרט של 1950⁽²⁾

עשרים השנים שחלפו בין פרסומו של הספר להפקת הסרט חוללו שינויים באורח החיים בגרמניה. פרטי הווי מסוימים הפכו כנראה מיושנים ולא מוכרים. עיסוקו של מר פוגה הוחלף בסרט ("מקלות טיול" לא עוד מוצר מבוקש?) לייצרן גרבי ניילון לנשים. ואנטון אינו עומד בלילות ברחוב ומציע למכירה שרוכי נעליים ממזוודתו הקטנה, אלא עובד בבית הקפה, שאמו עבדה בו עד שחלתה, וממלא את מקומה: שוטף כלים ומוכר גלידה. ובדיוק באותו בית קפה, אנדכט נפגשת עם ידידה רוברט.

בגירסה הקולנועית של 1950 הכניס הבמאי, תומס אנגל, שינויים אחדים: באיפיון הדמויות, בסדר הזמנים של האירועים ובמסר של היצירה.

שינויים הקשורים בדפויות ובפעולותיהן.

אנדכט - הנוכלת שבספר, בסרט אין לה קשר למעשי פצפונת בלילות, היא כלל אינה יודעת על כך. היא אף אינה משתפת פעולה עם רוברט הגנב, אלא מנוצלת על ידו, בלי דעת. היא אמנם טיפשונת, רשלנית, גסה ולא ישרה, אך אינה גנבת.

גברת פוגה - להדוניסטית הבטלנית נוסף בסרט פלירט עם גבר, והיא להוטה לנסוע עמו בקיץ למונקו. כלומר היא לא רק מתרשלת בטיפול בבתה, אלא גם מפרה את שבועת הנישואים. האם אף משתמשת בפצפונת כמסווה לרומן שלה, לוקחת אותה לביקור בגן חיות, ונפגשת שם עם הידיד.

פצפונת - ההתגנבות מהבית בלילות למכור גפרורים היא יזמה שלה בלבד. מטרתה לתת לאנטון ולאמו את הכסף. פצפונת כאילו נדחקת לפתרון זה לאחר שאמה מסרבת לתת לה 300 מרק, כדי שאמו החולה של אנטון תוכל לצאת להחלמה. בכך נוספה הנמקה מוסרית להתנהגות שבספר היא הרפתקנות ומשובת ילדות בלבד.

רוברט - מוצג כסטריאוטיפ של הנבל השרמנטי, גם בחזותו (חליפת פסים, שפם

דקיק, דק גזרה, חובב ביליארד). מבטיח לאנדכט נישואים וכך משיג את תכנית הבית של פוגה, גונב ממון וגונב לבבות.

אמו של אנטון - סצינת המריבה עם אנטון (בספר) ועלבונה על ששכח את יום הולדתה נחשבת סצינה קשה (מוסברת בביוגרפיה של קסטנר וביחסו המורכב לאמו). בסרט הוחלפה הסיבה לריב: האם חושדת שאנטון גנב כסף (היא מוצאת בכיס מעילו שטר של 10 מרקים שפצפונת שמה בהסתר). הריב, ייאושו של אנטון והפיוס - כמו במקור.

שינויים בסדר הזמנים של האירועים - היבט מבני זה פירושו "הזזת" אירועים קדימה או אחורה, וקביעתם ברצף עלילת הסרט במקום שונה מזה שהיה להם במקור, בספר. דרך זו מקובלת בעיבוד רומן לסרט. למשל סצינת "בית הספר" והאיום של המורה לשלוח מכתב לאמו של אנטון הוקדמה לפתיחת הסרט (בספר, אנטון רק מדווח על כך לפצפונת). הקדמה זו מבליטה את אחד הקונפליקטים בעלילה ואת דמותו של אנטון. סצינה אחרת, "במספרה", נדחתה בסרט והפונקציה שלה השתנתה, אין היא משמשת עוד רק אתנחתא קומית, אלא כמקדמת את העלילה וכמוסיפה סיבוך - במספרה, פצפונת מטמינה במעילו של אנטון 10 מרקים שהרוויחה - מעשה זה גורם מאוחר יותר לאי הבנה ולריב בין אנטון לאמו. הסצינה שבה פצפונת מתאמנת במכירת גפרורים סולקה מן המקום שהיה לה בספר - בפתיחה - ונקבעה בסרט בשלב מאוחר. רק לאחר שהאם מסרבת לתת לפצפונת כסף כדי לעזור לאנטון - פצפונת מחליטה להרוויח כסף בכוחות עצמה בדרך זו.

קביעת סדר האירועים בסרט בשונה מסדר הופעתם בספר אינה היבט טכני, היא בונה קשרי סיבתיות שונים ויוצרת הדגשות חדשות בעלילה.

השינויים בלקח - עם השינויים בעלילה ובדמויות חלה תזוזה במסר של הסרט לכיוון הדידקטי-המוסרני: המרמה של פצפונת "מוצדקת" מהיבט אנושי-מוסרי (רצונה לעזור לידידה העני ולאמו); אנדכט הנוכלת בספר "נוקתה" בסרט מאשמה והופכת קרבן הנסיבות; אמו של אנטון מתגלה כמחמירה ונוקשה בענייני מוסר (והפקוק שלה ביושרו של אנטון הוא הגורם לריב ביניהם). בעיות עוני ועושר נדחקו מעט לרקע, והואר התא המשפחתי של פוגה - הבגינה של האם והפיוס המלא (הנחתם בתמונה מתקתקה של נשיקת ההורים). סיום הסרט - היציאה המשותפת של שתי המשפחות לנופש - מצמצם את הפתרון שהציע הספר למצוקתה הכלכלית של משפחת גסט (אמו של אנטון תועסק כמטפלת של פצפונת), ומגמד את המסר החברתי שהיה כה חשוב לקסטנר. רומנים, אהבה ונשיקות (שלא היו בספר) תפסו בסרט נפח ניכר, באופן כזה הסרט פונה לשתי אוכלוסיות גיל, ומובטחת לו תפוצה רחבה יותר. סרטים רבים הופקו בשנות החמישים

והשישים על-פי הנוסחה המבנית הזו: שתי עלילות נפרדות או מקבילות: המתרחש בחיי ילדים או בני נוער והמתרחש בחיי המבוגרים.

התחזקות המגמה הדידקטית מתבטאת בהקצנה באיפיוני הדמויות: הדמויות השליליות בספר נעשות "רעות" יותר (גברת פוגה ורוברט), ודמויות אחרות "טוהרו" (אנדכט ואמו של אנטון). אף פצפונת נעה אל ה"טוב" (הומניטרית בכל מחיר). מגמה זו גרמה לאיפיון דיכוטומי "שחור-לבן". החברות כערך וכוחם של ילדים לשנות את פני המציאות זכו להבלטה.

ד. פה בין אנדכט ללורנס, ועי הוא קרלוס? הסרט של 1998⁽³⁾

גישה קיצונית יותר לעיבוד הספר לסרט נמצא אצל קרולינה לינק, הבמאית והתסריטאית, היא פסעה צעד נוסף והתרחקה מן המקור. בריאיון⁹ עמה היא מספרת על סצינות וקווי אופי של דמויות בספרו של קסטנר שלא מצאו חן בעיניה - ואותם היא שינתה בסרטה. הניגודים בין עוני לעושר, בין אם טובה (לאנטון) ואם רעה (לפצפונת) נראו ללינק פשטניים מדי. היא ביקשה ליצור סרט, שלא יראה מיושן, שיהלום בתפיסתו את תקופתנו ושהצופים הצעירים יוכלו לזהות בו מצבים ודמויות המוכרים להם מחייהם. מה שחשוב לה בפצפונת ואנטון הוא ערכים כמו "צדק", "חברות אמיתית", "המשפחה" וסגויות כגון: מה זה היום משפחה? האם אישה וילד מהווים משפחה? מה חשיבות ה"בית" להתפתחות הילד. לא היה בכוונתה ליצור סרט בעל השלכות אקטואליות, חברתיות-פוליטיות. מפריע לה שמציגים בסרטים ילדים מושלמים, בסרט שלה אף אחד אינו מושלם. לכן אנטון יכול לבצע מעשה לא מוסרי- לגנוב - ובכל זאת להיות גיבור, הטעות היא אנושית. את אמו של אנטון היא מגדירה כמי שעדיין מחפשת את זהותה העצמית, אישה צעירה שילדה את בנה מוקדם מדי, חסרת מקצוע. הבמאית מודה שאין היא יכולה להבין אישה כזו. לכן בסרטה היא שינתה אותה והוסיפה לה פעלתנות וחיות. הסצינה שבה אנטון שוכח את יום ההולדת של האם והיא נעלבת - היא סצינה בעלת מטען ריגושי כבד מדי, היכול להיות לא-מובן לילדים. לכן היא השמיטה סצינה זו. לינק משייכת את סרטה פצפונת ואנטון לז'אנר "סרט ילדים" ולא "סרט לכל המשפחה", למרות שמינוח זה מצמצם את תפוצת הסרט. "סרט ילדים" מתאפיין לדעתה בשלושה מרכיבים: א. יסודות פנטסטיים, ב. ילדים כדמויות חיוביות המסוגלות להחדיר בצופים הצעירים אומץ לשנות את עולמם ולפתור בעיות, ג. סוף טוב.

ברוח השקפותיה ועקרונותיה של הבמאית הוכנסו בסרט שינויים אחדים: שינוי במקצוע ובתעסוקה, שינוי במעשים ובתכונות של הדמויות ושינוי בלאום של

הדמויות. מר פוגה הוא כאמור מנתח לב (ולא תעשיין), גברת פוגה היא אשת קריירה המסייעת לילדים שחורים באפריקה (ולא רודפת עינוגים משועממת). האם מנסה ליצור דיאלוג עם פצפונת, ואף מתנצלת בקלטת וידאו שהיא שולחת, על היעדרותה מהבית. פצפונת מבקשת מהוריה שיעזרו לאנטון והם מסרבים. (בספר, אין ההורים יודעים על אנטון), אנטון עובד בגלידרייה (לא במכירת שרוכי נעליים ברחוב) וחולם לשלוח את אמו לבית החלמה, לשם כך עליו להשיג 1,000 מרק. הוא מתפתה וגונב שרשרת מבית פוגה. מי שעתיד לפרוץ לבית פוגה עובד בגלידרייה, שבה אנטון מועסק, ושמו קרלוס (ולא רוברט), והטיפול בפצפונת הוא בידי נערת או-פר צרפתייה בשם לורנס¹⁰ (ולא אנדכט. "כיום אין מטפלות כאלו", אומרת הבמאית). לורנס אוהבת את פצפונת, ונענית לחיזוריו של קרלוס הערמומי. והסיפור ממשיך בצורה המוכרת.

העוד יוכל קסטנר להתגעגע לילדים הגונים, ישרים ואמיצים כדמויותיו, כשאנטון שלו גונב... גם אם למטרה נעלה כמו שמירה על בריאותה של אמו האהובה? ומה היה קסטנר אומר על גלוריפיקציה של דמויות ההורים של פצפונת, רופא מנתח לב ופעילה בעולם השלישי, שבעצם אוהבים את פצפונת, אך אינם מתפנים אליה עקב עיסוקם ההומניטרי? ומה אנו חושבים על קישור מעשי הנוכלות לעובדים זרים, לא גרמנים, קרלוס הספרדי ולורנס הצרפתייה? האם נסכים ששינוי זה הוא השתקפות של מציאות חברתית בגרמניה, או שנחוש שיש כאן נימה של דחיית זרים?

סוף דבר קצר

ארבעה אנשים מספרים לנו בתקופות שונות אותו סיפור דרמטי, בערוצים שונים ובווריאציות עלילתיות שונות. השוואה של שלוש גירסאות הדרמה (שתיים קולנועיות ואחרת בימתית) לספרו של קסטנר **פצפונת ואנטון** מגלה לא רק שינויים הנובעים מן המעבר ממדיום למדיום, אלא גם ובעיקר תפיסות תימטיות שונות, והתחשבות רבה בטעמו של קהל הצופים. ספרו של אריך קסטנר מתגלה כנועז בהצגת האמת שלו ובאמונתו בזכותם ובכוחם של ילדים להכיר מציאות זו, גם אם היא קשה או לא מקובלת. ואילו העיבודים לדרמה בימתית וקולנועית נענים למוסכמות תרבותיות, קורצים לפופולרי ומסלקים חולשות אנוש מתוך חשש שלא יובנו על ידי הילדים או שיכבידו עליהם. עמידה על שינויים שיש בהם לא רק ניחוחות של תקופה, אלא אף ביטוי לאידיאולוגיה - היא המרתקת בהשוואות מעין אלה.

ביבליוגרפיה

1. קסטנר, אריך (1984) **פצפונת ואנטון**, עברית אלישבע קפלן, עריכה אוריאל אופק, אחיאסף.
2. Last, R.W (1974), Erich Kastner, **Works for Children**, London, Oswald Wolff pp. 69-96.
3. פרילוק ניצה, ומלצר שרה (1987), **מדריך להוראת סיפורת ולעיבוד קריאת ספרים**, "פצפונת ואנטון לאריך קסטנר", אוניברסיטת חיפה והאגף לתכניות לימודים, עמ' 11-22.
4. גטניו וולק, אורנה (1991), הרצאות: על ההצגה **פצפונת ואנטון**, **הורים וילדים** 47, עמ' 56-57.
5. יונאי, שולמית, (1980), "יחסו האדיפלי של אריך קסטנר לאמו", **ספרות ילדים ונוער** ז (א) עמ' 19-23.
6. דורון, דויד (1997), "על שלוש גרסאות עבריות של 'פצפונת ואנטון' לאריך קסטנר: היבט סוציולוגי ויזמתי תיאורי", **בלשנות עברית** 41-42 עמ' 45-66.
7. על-פי שיחה עם אברהם אושרי, מחבר המוסיקה להצגה. תודתי לו.
8. קלר, הלגה (תשנ"ה), "לדעת לצפות", עיון בתכנים ובדרכי הבעה בקולנוע ובטלוויזיה, מעלות, עמ' 61-68.
9. Lukasz-Aden, Gudrun/Strobel Christel (1999) Punktchen und Anton Produktionsnotizen, Gespräch mit Caroline Link (Regie) / Uschi Reich (Produzentin)", KJK 77.
10. -----(1999) Punktchen und Anton, Kinder und Jugendfilmkorrespondenz 77.

אתרים באינטרנט

11. <http://www.zlb.de/projekte/Kaestner/Start.htm> Netscape
12. <http://www.Kinderfilm-online.De/abki...c/page/inhalt/page/buch-p/Puenkt.htm>

פרטים על ההצגה והסרטים

- (1) "תיאטרון ארצי לנוער" בשיתוף תיאטרון "קבוצת מרכז העיר", 1998 עיבוד ובימוי: יגאל אמיתי. תפאורה ותלבושות: גולן בירד, תמרה אמיתי. מוזיקה: אושרי אברהם. תאורה: יחיאל אורגל.
- (2) **פצפונת ואנטון** גרמניה 1950 בימוי: תומס אנגל. תסריט: אריך קסטנר, על-פי ספר באותו שם. 90 דקות, שחור-לבן. קלטת וידאו בהפקת אטלס 1992 (מידע זה מופיע על עטיפת הקלטת). בסרט, הרישום שונה: מבוסס על רומן ומחזה באותו שם של אריך קסטנר. תסריט: מריה אוסטן-סאקן, תומס אנגל. מוזיקה: הרברט טרנטאו. תמליל השירים: גונטר שוון. באתר האינטרנט רשומה שנת ההפקה של הסרט - 1953.
- (3) **פצפונת ואנטון** גרמניה 1998 (Spielfilm). בימוי ותסריט: קרולינה לינק. מפיק: אושי ריך. דקות. צבע. הסרט טרם הגיע לישראל. המידע על הסרט מאתר האינטרנט המוקדש לאריך קסטנר. 11-12

תודה מיוחדת לברברה קמפינסקי ממכון גתה בתל-אביב, שהביאה לידיעתי מאמרים בגרמנית מן האתר של אריך קסטנר באינטרנט. תודה למכון גתה, מרכז התרבות הגרמני, על השאלת קלטת הווידאו **פצפונת ואנטון**.

עיון ומחקר

על ההתמכרות לסמים

עיון ב"אדי עלך העסטולים" לאסתר שטרייט-וורצל¹

מאת: לאה חובב

פתיחה

בעיית ההתמכרות לסמים הולכת ומחריפה. השימוש בסמים פושט בקרב בני נוער רבים, ואפילו בקרב צעירים ביותר. הצורך ליצור מודעות לבעיה - לחפש דרכים לעקור את התופעה שהפכה לנגע ממאיר, ולמנוע בני נוער מלהידרדר להתמכרות - הביא כמה סופרי ילדים לכתוב בגלוי על הנושא. אחת מאלה היא אסתר שטרייט-וורצל המנסחת בפירוש את מטרת כתיבתה: "כשהילדים רואים כמה הידרדרתי בגלל הסם וכמה אני סובל, הם לומדים לא להשתמש".² מטבע הדברים מצויים בספרים על נושא זה תיאורים קשים ומזעזעים, שבעבר היו טאבו. כיום אין דרך אחרת מאשר לתאר בגלוי בלי כחל ושרק את כל הרפש ותהליך ההידדררות, והכל כדי להרתיע.

כבר בשנת 1982 תורגם לעברית הספר "אני כריסטינה פ..."³, מאת קאי הרמן והורסט ריק.³ בספר מצוי וידוי מזעזע של כריסטינה שהפכה לנרקומנית מגיל שתים-עשרה, וכתוצאה מכך הידרדרה לזנות. האופטימיות שבספר וההצלחה להיגמל מן הסמים מרשימים את הקורא הצעיר ומעוררים מוטיבציה חיובית גם בין אלה שהחלו להשתמש בסמים.

ספר נוסף שתורגם לנוער בשנת 1986 הוא **קטלין, אנא שובי הביתה**, מאת סקוט או'דל.⁴ זהו יומן הכתוב בידי נערה בת שש-עשרה. ביומן מתארת הכותבת את הצטרפותה לחברה צורכת סמים, מתאהבת במקסיקני הנהרג בגלל הלשנת אמה, ובריחתה מן הבית. הגיבורה מסתבכת, נכנסת להריון ואמה מחפשת אותה בכל דרך. בשובה לארצות-הברית היא מופנית למוסד לגמילה. הידרדרותה של הגיבורה וסבלותיה ודאי ישפיעו על הקורא הצעיר.

החל בשנות ה-90 מצויים בעברית גם מספר ספרים מקוריים. גלילה רון-פדר הקדישה לנושא הסמים שני ספרים: האחד, **כמעט אבוד**,⁵ אינו מתמקד רק בבעיית הסמים, אלא בבעיות משפחה מפורדת, אם שנסחפה לזנות וכנופיית

פושעים צעירים. ואילו ספרה השני, **מסטול**⁶, הוא סיפור של התמכרות לסמים של בן טובים כתוצאה מאהבה נכזבת. בספר זה מתארת המחברת בצורה אמינה את ההידרדרות ההדרגתית, הנפשית והפיזית של יוגב, כווידוי מפיו הוא. הפיתויים החברתיים, הביטחון העצמי ש"אני שולט במצב", וההתמכרות שאין לו שליטה עליה, אמורים לשכנע את הקורא שאל לו לאדם לבטוח בכוחו והסם מסוכן ביותר. בספר יש תיאורי זוועה של מאורות סמים של מכורים ההוזים ומאבדים צלם אנוש. המחברת מציינת את התלות בסם המביאה לירידה ערכית, הגוררת את המכורים לסם לזנוח כל נאמנות, משפחתית ולאומית, ואף למכור נשק צה"לי למחבלים כדי להשיג כסף לסמים. כאן רואים אנו את התוצאות הטרגיות עם מותה של הנערה כינרת ממנת-יתר. אולם גם בספר זה מצליח הגיבור להיגמל בעזרת הוריו המצמידים לו בחור שנגמל מסמים, והוא עולה מתהום הנשייה וחוזר לחברה ולבית-הספר.

אסתר שטרייט-וורצל העלתה את נושא הסמים באופן שולי בספרה **רגעי האור**⁷. ההתמכרות לסמים בספר זה היא חלק מתחלואי החברה: אלימות, תוקפנות, פירוד במשפחה וגירושין. האלימות במשפחה היא מוקד הספר, ואילו הגיבור האלים, הנער המתמכר לסמים, נגמל לבסוף בהשפעת חברתו האוהבת. השפעת האהבה המצילה את המתמכר תופשת מקום מרכזי בספר השני, **אדי מלך המסטולים**, שעליו ישוב עיקר דיוננו.

אדי מלך המסטולים

ספר זה מתמקד כולו בבעיית ההתמכרות לסמים. המחברת עשתה כאן ניסיון מרשים ביותר לרדת לשורשי הבעיה של ההידרדרות ולעמוד על גורמיה השונים והמגוונים. היא מצביעה על גורמים משפחתיים, חברתיים ואף לאומיים. עם כל תיאורי הזוועה הקשים נשאר הספר אופטימי. יש בו צללים וגם אורות, טרגיות ומוות - אך גם אהבה וגמילה, וזוהי חשיבותו לקוראים צעירים ומבוגרים כאחד, שבידם מופקד הטיפול בבעיית הסמים. נעמוד תחילה על הצללים המתוארים בספר ועל הגורמים להידרדרות, ולאחר מכן נצביע על האורות.

תוכן הספר

גיבור הספר הוא אדי (אדוארד), נרקומן, בן לאם זונה המכורה לסמים לאב שנטש אותו בגיל רך, המכור אף הוא לסמים. זהו ספר של מאבק בלתי פוסק נגד פיתויי הסם והרצון להשתחרר מכבליו. תיאורי אמו שושנה, ההופכת את ביתה למאורת זנות וסמים, והכל לעיניו של הילד הקטן, הם תיאורים קשים ומדכאים.

הרחקתו של אדי מן הבית למוסד במגדיאל, מביאה אותו לעסוק בגניבות. האם מחזירה אותו בעל כורחו לביתה, והוא מצטרף לחבורת הרחוב היפואית ומתמכר לסמים. מכאן ואילך קיים מרדף בלתי פוסק של המשטרה בעקבותיו, מעצר באבו-כביר ונסיון שיקום. הגיוס לנח"ל והשהייה בקיבוץ מציינים תקופה טובה בחייו. הטירונות והצבא הם סיוט, כפי שיבואר בהמשך, ומכאן ההתמכרות לסמים קשים וההידרדרות הקשה. הפגישה עם ענת, בת מושב צנועה וישרה, גורמת למפנה: אהבתה מעלה אותו בהדרגה מתהום הסמים, והבן הנולד להם, אבנר, מהווה מוטיבציה מרכזית לרצונו של אדי להיגמל. מוסד הגמילה מסמים מתואר באמינות רבה, והקוראים מלווים את מאבקו של אדי ואת קשייו עד לסוף הטוב.

הגורמים להתמכרות:

א. נטישה

בספר חוזר ועולה כמוטיב מרכזי מעשה הנטישה כגורם ראשון בהתמכרות לסמים ולהידרדרות. יש כאן הסבר פסיכולוגי למצבו של האדם הנטוש, החש חוסר ביטחון, בדידות וחוסר אונים. לרגשות אלה מתלווה התסכול והשאלה שאין עליה תשובה: מדוע? מה עוול פעלתי שאהוביי נטשוני.

הנטוש הראשון בעלילה הוא אביו של אדי. נטישתו את הבית הפכה את האם לנרקומנית, שהזנות הפכה לה ל"מקצוע" ואמצעי לממן את הסמים. את תסכולה היא מכלה בבנה הקטן, מכה אותו ונועלת אותו בחדר חשוך. בהמשך מתברר שבין הגברים שבאו אליה היה אחד שהתעלל מינית באדי.

הילד הקטן מחפש בלי הרף את אביו, כדי למלא את החסר בדמות אב אוהבת. כאשר מוצא אדי את אביו, כעבור שנים, מתכחש זה לאבהותו (עמ' 94): "אתה אשם בכול, אמר אדי, מפני שעזבת אותי". מסתבר, מדברי האם, שהאב קינא לה והלך אחר אישה אחרת, ובכך גרם להתפוררות. בביקור נוסף אצל האב, שבו הוא מודה באבהותו, חוזרת האשמתו המפורשת של אדי: "אילו לא עזבת אותי בהיותי ילד, הייתי גדל אחרת" (עמ' 146). כאן מצביעה המחברת על שורש הבעיה ועל הגורם המרכזי להתמכרות לסם.

נטישה נוספת את האם, שושנה, נעשית על ידי יקי (יעקב), חברו של אדי, החי איתה תקופה קצרה מתוך אהבה הדדית, שבגללה התאמצה להיגמל מן ההתמכרות לסם. נטישה זו מחזירה אותה לשימוש בסמים, גורמת ליאוושה ומביאה להתאבדותה, על ידי לקיחת מנת יתר של סמים. "למה הוא עזב אותי? מה חטאתי לו, שהוא השליך אותי כמו שמשליכים סמרטוט מלוכלך..." (עמ' 142).

נטישה זמנית נוטשת ענת את אדי, אחרי מכות הרצח שקבלה ממנו כאשר נודע לו שהיא בהריון. נטישה זו באה כדי להציל את העובר שבבטנה, שהיה בסכנה במחיצתו של אדי. חוויית הנטישה מעלה בזכרונו ובתחושותיו את נטישת אביו. הוא רואה בזה התכחות ומאשים אותה: "השאירה אותו לבדו, כלי שום תמיכה ועידוד, כדי שיצוף בשופכי הביוב המסריחים ויטביע עצמו בסמים" (עמ' 139). ואכן, זוהי התקופה הקשה בה הגיע אדי לשפל המדרגה בהתמכרותו לסמים.

אולם שיא הנטישה הטראגית היא הנטישה את עומרי. עומרי הוא השלישי בחבורת הידידים: אדי, יקי ועומרי. את עומרי פגש אדי באבו-כביר, לשם נלקח מ"גן החשמל" בתל-אביב, כעוסק בזנות, "זונה ממין זכר". עומרי לא ידע כלל מי הם הוריו, וכל חייו חיפש את אמו שנטשה אותו בהיותו תינוק על מפתן משרד הסעד. גורלו היה מר: הוא נפל בידי סוטה מין, שכלא אותו לבד בדירה, הרעיב אותו והתעלל בו. כאשר ניסה לברוח תקף אותו האיש וניסה להורגו. עומרי התגונן, לקח את הסכין, דקרו והפכו לנכה לצמיתות (עמ' 156). המשטרה תפשה את עומרי ובמשפטו לא הובאו כלל המניעים למעשה ולא הובהר לשופט מצבו המשפחתי. הוא נידון למאסר לזמן ממושך בין מבוגרים אלימים שהתעללו בו. לבסוף התאבד בכלא. לפני המשפט אמר לאדי: "מהרגע שנולדתי, ואמא שלי הפקירה אותי לגורלי, לא היה לי מזל. דבר אחד החלטתי: אם אני אמות... אז הנשמה שלי תחפש וגם תמצא את זו שילדה אותי... וכשאדע מי היא, נשמתי תרדוף אותה יומם ולילה... אני אענה אותה בהקיץ ובחלומות... אני אהרוס לה את כל החיים... לא יהיה לה לאן לברוח מפני... כי זה הדבר היחיד שנשאר לי: הנקמה. נקמה בה, נקמה בכל העולם" (עמ' 157).

יום אחד הופיעה אישה בביתו של אדי ביפו שבו גר יקי. היא הופיעה עם המדריך ממגדיאל. וכך סיפר יקי לאדי: האישה הזאת סיפרה שלפני חודשים אחדים התחיל להטריד אותה חלום בלהות. כל לילה אותו חלום, בלי שום שינוי. היא חלמה שהיא רואה תינוק, תינוק בן יומו. והתינוק התחיל לדבר פתאום במילים של מבוגר וחזר אך ורק על המשפט: "אמא למה זרקת אותי", "החלום לא הרפה ממנה. לילה לילה הופיע התינוק, ותמיד היתה בפיו אותה השאלה: "אמא, למה זרקת אותי?" (עמ' 229-230)⁸.

האישה סיפרה שחייה נהרסו. לבעלה לא גילתה דבר על לידת התינוק, ועתה עלה וצף הכל והרס את שני ילדיה ואף את עבודתה כמורה. עוד סיפרה על נטישה נוספת: הדוד הצעיר לו הרתה לא היה מוכן לקחת אחריות על מעשיו, נטש אותה כשהיא בת חמש-עשרה וברח לארצות הברית. היא ילדה את עומרי לבדה בשירותים בלי שאיש ידע. בעקבות החלום הלכה האם להתחקות אחר גורל הבן שילדה, אך כשהגיעה ליקי כבר היה מאוחר, עומרי תלה את עצמו מרוב יאוש.

קיימת אירוניה טראגית בספר זה: המחברת מציירת לפנינו את דמותו של יקי, שגורלו הוא הניגוד המלא לגורל עומרי. יקי בא מבית מבוסס. הוריו אוהבים ותומכים בו, לא חסר לו דבר, אך הוא נוטש את הבית, בורח לרחוב ולסמים, ואינו רוצה כל עזרה מהוריו. הניגוד המשווע בין גורלו לבין זה של עומרי גורם לקנאתו של עומרי. אין הוא מבין כיצד הוא בועט בהוריו האוהבים ומגרש אותם בבושת פנים (עמ' 64-65). אין בספר הסבר לתופעה, שבה בורחים בנים מן הבית החם והטוב, מבלי שתיראה לעין כל סיבה הגיונית לדבר. רוח היא באדם ומי יבין את פשרה?

ג. אלימות

האלימות כגורם להידרדרות לסמים מופיעה בספר בשני מקרים. באחד מופנית אצבע מאשימה כלפי שלטונות הצבא, ובמקרה השני - כלפי מוכר סמים אלים שאינו מניח לאדי ומכריח אותו לחזור ולהיות מוכר סמים.

ידועים למדי "הטרטורים" בצבא, במיוחד בקרב הטריונים. אדי נופל בידי של מ"כ סדיסט המתאנה לו ומנסה לשבור אותו בכל מחיר. תגובותיו האדישות והשקטות של אדי השיגו תוצאה הפוכה, המ"כ השתולל ואף היכה אותו. כשכולם יצאו לשבת חופשית רותק אדי למחנה. כאשר שאלו המ"כ בסרקזם, "כיצד עברה עליך השבת?" והוא לא השיב, יצא המ"כ מכליו, שלף את אקדחו וכמעט הרג את אדי. כל החיילים היו עדים לסיטואציה, ואילו למ"פ שיקר המ"כ והעליל על אדי עלילות נוספות. במקום לתחקר את מה שאירע ולרדת לעומק הבעיה של מ"כ סדיסט, מגבה המ"פ את המ"כ, ואף אינו נענה לבקשת אדי להעבירו לפלוגה אחרת. אי צדק משווע זה השפיע על כל המחלקה, המוטיבציה פחתה והמשמעת לקתה. המ"כ שהמשיך להתעלל באדי גרם לו לשנאה עזה ולבסוף לעריקה מן הצבא, וכמוהו ערקו חיילים נוספים. אדי נתפס, נשפט ונכלא בכלא צבאי.

הכלא הצבאי זוכה אף הוא לביקורת נוקבת ולהאשמה רצינית מידי המחברת (עמ' 90), והגרוע מכל: שם לראשונה מתפתה אדי לשידולי חבריו לתא ומסכים שיזריקו לו הירואין לווריד, סם קשה שעד אז לא השתמש בו. מאז נעשה מכור והכלא הצבאי הפכו לנרקומן.

אלימות של מוכר הסמים מיקו (חיימיקו), "חברו" מיפו, כמעט שמה לאל את כל מאמצי הגמילה שלו במשך שנה וחצי. הוא פוגש את אדי לאחר שעזב את מוסד הגמילה והיה "נקי" מסמים, ומנסה להכריחו להצטרף לשוק הסמים. עובדה זו מעידה על הסכנות הרבות האורבות ברחוב לנגמלי הסמים ומאיימות להפילם שוב ושוב. תושייתו של אדי שהתקשר עם ענת ודיווח לה על מצבו, מצילה אותו ומביאה לסוף הטוב.

ג. חוסר עבודה

גורם חברתי ראשון במעלה בתהליך שיקום המסומם והחזרתו לחיק החברה הוא מציאת תעסוקה ועבודה לו ולכל המשוחררים מן הצבא. גם אדי וגם חבריו לא זכו לקבל עבודה בלשכת העבודה, אף על פי שחזרו וביקשו והתאמצו להיכנס למעגל החיים הנורמלי. מרוב אכזבה פנה אדי שוב למצוא מפלט בסמים. כך הפך לטרף קל בידי סוחר הסמים חיימיקו, שהפכו לסוחר סמים גם הוא ולמשתמש כבד. ללא ספק, אף כאן מופנית אצבע מאשימה כלפי מוסדות החברה, שאינם עוזרים לנוער השוליים להיחלץ ממעגל הסמים.

נקודות האור שבספר

שני רגשות מרכזיים מכניסים אלומות אור לעולם האכזר והמכוער המתואר בספר: רגש האהבה וכוח הידידות. הידידות האמיצה המתפתחת בין שלושת הרעים, אדי, יקי ועומרי, היא ידידות של אמת התומכת בכל אחד בשעת משבר. עומרי עוזר לאדי להתגבר בכלא על ה"קריז", משבר הסמים הפוקד את הנרקומנים כשגופם רעב לסם. יקי מקרב את עומרי ומזמינו לבית הוריו, ואדי עם יקי דואגים לו בהיותו בכלא ומקימים מצבה על קברו. ידידות זו מוכיחה שיש בנערים אלה תכונות חיוביות, שבטיפול נכון ניתן להוציאם מיוון המצולה.

האהבה שמגלה ענת לאדי המדורדר, המסירות והנאמנות שלה בזמן היותו במוסד לגמילה, הן שעוזרות לו במאבקו. אהבתו העזה של אדי לבנו הקטן אבנר, יוצרת אצלו מוטיבציה חזקה להיגמל ולעמוד בכל המשברים. זוהי אהבת אמת של אב לבנו, המנסה לתת לו מה שהוא לא קיבל מעולם מאביו. אבנר מסמל את תחייתו מחדש של אדי, אביו, והכנסת אור לחייו האפלים.

גם האם, שושנה, הנראית כאילו היא דמות שלילית לחלוטין, המכה את בנה הפעוט, אינה מתחשבת בצרכיו ומתמכרת לגברים ולסמים, אף בה קיימים ניצוצות של אור. אהבתה ליקי מביאה אותה לנסות ולהיגמל מסמים. לבסוף מסתבר שגם את בנה אדי אהבה, בדרכה שלה, אף על פי שהוא האשימה בכל צרותיו. אחר מותה מתעוררת גם אהבתו אליה.

מוסד הגמילה מסמים, "נוה-יונתן", אף הוא משמש נקודת אור בעולם הסמים. מסירותם של העובדים הסוציאליים למטופלים, ההתחשבות בחולשותיהם, העידוד והרצון העז להעלותם על דרך המלך, - אלה מביאים את הקורא להאמין שלא הכל שחור ורע, גם בעולם של אלימות וסמים. מוסד זה, ביחד עם האהבה של ענת ואדי ואהבתם לבנם, הניבו את התוצאות הרצויות ואדי ניצח במאבק.

העלילה בספר מתפתחת באופן כרונולוגי רק מפרק ב' ואילך. בפרק הראשון מקדימה המחברת ומספרת על ביקורה של ענת במוסד הגמילה לפני שחרורו של אדי. בכך היא מעוררת את סקרנותו של הקורא שאינו מכיר עדיין את הדמויות שבספר. אין זה עדיין סוף הסיפור, ואין הקורא יודע מה יקרה לאחר מכן. מבנה דומה מצוי גם בספרה שחר.⁹

בשיחה שבין אדי וענת עולה דאגתה לו מחד גיסא, וחששותיו מפני מה שיקרה מחוץ למוסד הגמילה מאידך גיסא. בכך מדגישה שטרייט-וורצל את הסכנות העומדות בפני המכור לסמים. "המבחן האמיתי נמשך חודשים, אולי אפילו כל החיים" (עמ' 10). עם זאת, יש בתיאור הפרידה תחושה של אהבה בין השניים, אף שענת אינה אומרת זאת במפורש: "ידה בידו, ידו בידה, אצבעותיהם צמודות כמו בחיבוק, דבקות כמו באהבה..." (עמ' 11). תיאור זה רומז לקורא על סוף אופטימי. העלילה כולה היא במתכונת של "זיגזג": עליות וירידות, הידרדרות וקימה, נפילה ושוב מאבק ועליה. פיתויים ובריחה לסם כדי לשכוח ולמצוא מפלט, ונסיונות להתגבר. זהו הקו של המתמכר שאינו מושחת עד תום.

ספר זה מיועד לכיתות גבוהות ולבוגרים. לא קל להישיר מבט בעולם התחתון המזוהם, בזנות ובהתמכרות. מטרתו של הספר, כפי שצינתי בתחילת דבריי, היא חינוכית: לעקור את נגע הסמים באמצעות הכרת הסבל שהם גורמים למשתמשים בסם. לבוגרים יש מסר חשוב גם כן: להבין את הנוער ולעזור לו לעמוד נגד הפיתויים. לא לנטוש ילד בכל גיל ובכל מצב, כי נטישה כמותה "ככדור מתגלגל, החוזר אל רגלי הבועט".

הערות

1. אסתר שטרייט-וורצל, **אדי מלך המסטולים**, הוצ' עמיחי, 1999, 262 עמ'.
2. שם, עמ' 176.
3. קאי הרמן והורסט ריק, **אני כריסטינה פ...**, תירגם: גדעון ארי, אדם מוציאים לאור, 1982, 263 עמ'.
4. סקוט אוידל, **קטלין, אנה שובי הביתה**. תירגמה מאנגלית: שלומית נוה-פרא, זמורה ביתן, 1986, 158 עמ'.
5. גלילה רון-פדר, **כמעט אבוד**, שוקן, 218 עמ'.
6. גלילה רון-פדר, **מסטול**, אדם מוציאים לאור, 1991, 191 עמ'.
7. אסתר שטרייט-וורצל, **רגעי האור**, עמיחי, 1997, 392 עמ'.
8. מעשה זה מעלה בזיכרון את השיר "האסופי" לנתן אלתרמן (**עיר היונה**, עמ' 224-225), ואת גורלו של הילד הנטוש החוזר בחלומות אל אמו.
9. אסתר שטרייט-וורצל, **שחר**, עמיחי, 1992.

"ילדות" ו"ילד": מטאפורה פיוטית והבנייה תרבותית ואידיאולוגית - חלק ב'*

מאת: סלינה משיח

אדם הקונה ספר אינו קונה אך ורק נייר דיו
ודבק במשקל ידוע חיים חדשים הוא קונה
לו - כ. פורלי

דוד שמעוני: **ילדי העברים** (1939), פאלק הילפרין: **שמשון הגבור
בילדותו** (1937).

"ילדי העברים" פורסם לראשונה בדבר לילדים, בשנת 1939, בגיליון שהוקדש לחג החירות, ובשעה שדוד שמעוני המחבר, היה מורה לספרות ולתנ"ך בגימנסיה הרצליה. יצירה זו עשויה לשמש היום כתב עדות למונטאז', שנערך בתמונת העבר ההיסטורי שנרתם לצרכי הווה. היא מצביעה על המישען שהיו ילדים להוריהם, ועל תכונות האופי, שהמחנכים והחברה ביקשו לטעת בדור הבנים. אך יותר מכל, עשויה עדות זו לחשוף את האמונה התמימה והנחרצת ביכולתו העל-טבעית של הילד העברי, שעליו נישען עתיד המפעל הציוני, מימוש/חידלוננו, הצלחתו או כישלוננו. אמונה זו בוטאה לאחר מלחמת העצמאות בהכרת תודה עמוקה ובהערצה שאין לה גבול לילדי הלאום החלומים, שלא הכזיבו. היא תוארה בידי נחום גוטמן במלים המתנצלות על חידלוננו: "... כמה הם נפלאים! אין כמותם! וכי אפשר לתאר אותם כפי שהם - נערים ונערות אלה שקיבלו על עצמם עול חיים ומוות?" ... (10)

בדומה ליצירות אחרות שנכתבו לילדים, נוקט **ילדי העברים** באסטרטגית ההצלבה, וטורף בשורותיו טקסטים בני תקופות שונות, המתגבשים לנראטיב אחד. כך הוא יוצר פלימפססט תרבותי מרובד, שבקרקעיתו שיכבת הסיפור המקראי, ותיאור משה התינוק המוצפן בתיבה: "ותשם בה את הילד ותשם בסוף על שפת היאור... ותראהו את הילד והנה נער בוכה ותחמול עליו ותאמר מילדי העברים זה" (שמות ב. ג-ו). מעליו המידרש המוסיף לטקסט הקדום פרשנות אגדית: "ויורדו (מלאכי שרת) מבוהלים ועומדים במים עד ארכובותיהם והיו מקבלים * חלקו הראשון של מאמר ה הופיע בחוברת היובל - 100.

בניהם של ישראל ומניחים על גבי הסלעים, והקב"ה מוציא להם דדים מן הסלעים ומיניקם" (שיר השירים רבה, ב'). ומעליהם השירה המעצימה את הסברה, שמשה לא היה התינוק היחיד, שניצל מגזרת השמד של פרעה, ובכך היא מכשירה את הקרקע לאנלוגיה, בין מיתוס "הולדת הגבור", שהיה ל"הולדת הילד הגבור", ול"הולדת אומה". מיתוס זה הוטמע, כפי שראינו, בתודעה הלאומית המייחלת, תוך שהיא מבנה, "דור כביר כח" - ובתוך כך, מפיצה את קלסטרון ה"גבור" הבוגר, כילד.

דוד שמעוני פותח בתיאור נטישת-השלכת התינוקות העבריים אל הנהר, כאקט מחריד, המתרחש בדממת לילה אילם, כשתיקה הבלתי מתקוממת כנגד רצח התמימים. לנוכח זוועה אל-אנושית זו, מתערבים המרומים בפעולה מאגית, הלובשת אופי של הצלה קוסמית ושמימית. וכך, אל מול מלתעות מפלצות המים הקדומות, התמסחים המייצגים מוות, אופל ותהום, צונחים כרובים חזורי פנים וספוגי אור, ומתגייסים למסע הצלה, המתחולל באותה חשכת ליל, ובדממה: "לנוגה כוכבי הנצחים פתאם / קופאים הטורפים, נרתעים דום: / עדת מלאכים גולשים מרום." (11)

המלאכים הרחומים ושטופי הדמעות, שולים את הילדים, ומעבירים אותם אל סלעים החולצים להם שד, וכמיניקות פלאיות מזינים את היונקים בנקטר-חלב, שלא היה שני לו לטעם ולסגולה, בכל המיתולוגיה: "חולצים הסלעים לילדים שד, / חלב הסלעים ימלאמו לְשד / לְשד ועוצמה, לא יסופו לעד."

אלא ששמעוני המחנך איננו מסתפק ב"כח", "לשד", "עוצמה", ובהשראת המלאכים הוא מזכה את הילדים אף ב"טוהר", "שגב", "רוחניות", ובעיקר בהבטחה: מיתוס העבר ישוב להתגלגל בהווה, ויהיה אות לעתיד. מכאן הסיום הצובע לילד העברי דיוקן על-טבעי, תומך ומחייב כאחד: "ועם החלב משד סלעי-און / ינקו און פלאים לעמוד בגאון / בפני כל נחשול וסופת אכדון. // מאז כנשמת ילד עברי / ינוו תאזומים- / בגלוי או בדמי- / הזוך העליון והעוז הסלעי" . . . לאמור: מיתוס "הולדת הגבור", בגילגולו המודרני בספרות העברית לילדים, היה לטקסט אטיולוגי, המסביר את הולדת הילד העברי כגיבור, והופך אותו לאמת, מתוקף ההיגיון הפיוטי, המוסרי וההיסטורי המוסף לו.

לאומיות (ילד עברי), כוח והירואיזם (לשד ועוצמה), נס וקוממיות (און פלאים לעמוד בגאון) ואידיאליזם (זוך עליון ועוז סלעי), העניקו ל"ילד העברי", בן דמותו וגלגולו המודרני של "הגיבור" משה, הילה מיתולוגית. מרקמה של הילה זו ניכר לא רק בשל אופיה האגדי של הדרמה, המתארת ילדים כבני אלים אולימפיים, אלא מתוך רוח הפאתוס, מבחר המלים והשגב, שבאמצעותן ניבנה

המרחב ההירואי, ונוצרת ההילה הקוסמית והטוטאלית, המציגה "ילד עברי", כפרסונה על-טבעית: "מאז" ו"לעד", "נצחים", "מלאכים" ו"שנאנים", "און פלאים", "נשגב וטהור", "חלב הסלעים", "היניקום אבנים", "ילדי ישראל שנשאום שנאנים" וכו'.

הירואיזם דומה, המציג "ילדות" כגבורה וילדים כגיבורים, בולט עוד יותר ביצירתו של פאלק הילפרין: **שמשון הגבור בילדותו** שפורסמה בהמשכים **בדבר לילדים** (1937). אלא שבניגוד לעמדת השגב שנקט שמעוני, מהל הילפרין פאתוס באירוניה ובאנכרוניזם, שעה שטווה את פרקי הילדות הנעלמים, בביוגרפיה ההירואית של הגיבור המקראי, שמשון. הילפרין, המשתמש באסטרטגיה המוכרת, התופרת מונטאז' מתמונות העבר המכליבות את קלף ההווה, שתל טקסטים מן המקורות (שופטים י"ג: סוטה י"א: ט. ב. בבא בתרא צ"א. א') ברסיסי אקטואליה: "איסור חמור קראו פלישתים / על כל כלי זין בישראל / מחשש מגן בפני שונאינו- / ממש כמו היום אצלנו." (12) או: "נתפצע הקלף ברעם / כן. לו נשמע כזה קול רעם / כיום הזה - או אז חשבו: / ודאי ערכי פצצה זרק." הרמז ברור: כשם שמשון היה תינוק וגיבור, כך אף הקוראים, ומה שהיה הוא שיהיה.

הגיבור, ששיסע בבחרותו כפיר אריות כשסע הגדי, וכשהגיע לפרקו היכה אלף איש, והוא חמוש בלחי חמור. . . מוצג בפני הקורא מתוך נקודת מבט, הלוכדת את ההיסטוריה במסגרת פרשנית ברוח הזמן, הנמען והמקום. מכאן דיוקן שמשון: התינוק, הנאבק בגבורה בחיתוליו, והסיבה: "כי לא רצה לשכב אסור / כי לא סבל היות כפות / כי כבר הרגיש מה טעם חופש / וכבר הזקיר חיי חרות." כשמלאו לשמשון שמונה, תואר הילד הגיבור כענק-תינוק, העוקר עץ תמר "כאילו היה זה רק בצל." הוא טוחן ראשי גבעות והרים, ושב לשחק בהם: "אחד אחר אחד. . . / התחיל זורקם ככדורים" . . .

עלילות הגבורה של הילד הנועז הסתיימו על סף הבגרות, משמלאו לו תשע, ולא לפני שהפלישתים החלו לחשוד בתעלוליו, וראו בו מהפכן. מכאן שערכו בביתו חיפוש, עד שההורים הדואגים החליטו להרחיקו מהבית והכפר, "שבין צרעה ואשתאול/ המושבה 'הר טוב' כעת/ סביב המקום ההוא נמצאת." על-כן נשלח הילד הגיבור ללמוד בכרך, שבשילה.

בין ימי הינקות בהם מצץ התינוק "אונים וכח וגבורה/ וישע עם בזמן הבא," וימי הלימודים, תואר הילד הגיבור כשובב, נועז, פיקח ורגיש, מושא הזדהות לילדים הקוראים, בני גילו, המקשיבים להבטחת המחבר, הלוחש באזנם: "גם בלאו הכי אפשר לכם/ לגדל גדולים בגבורים/ כלכד שיהא לכם רצון." רצון, ואמא דוגמת צללפונית, התורמת לחינוכו של הילד העברי כגבור, שעה שהיא מגוללת בפניו

את העלילות, שהספרות לילדים נטלה לתאר בשמה: "סבל עול עמך סובל, / חרפת עבדות, חרפת כושל, / והוא נדכא, מורדף, שפל/ והוא נואש, והוא אכל. / ומי ממנו יסיר עול- / אין בתכל! / עד שבני, שבני יגדל. / אז יעמוד בראש עמו. / ובכוחו וגבורתו/ מהעבדות אותו יגאל. . . . // אני הוא בנך? אני זה, אמא? / צללפונית:/ אתה, אתה הוא בני שמשון."

מכאן שעל השאלה המטרידה את ההורים: "איך מתחנך גבור של עם? . . .
"איך חנך גבור מושיע" . . . משיב הילפריץ בהרחבה: באמצעות עלילה, חרוז ושיר:
"הצר ייצר יצרי רישעה/ יזום מזימה, יחרוש נקמה/ אך לא ירא בני, לא יחת/ מאורב לו לא יפחד. / פחים ישבור, יקרע רשתות- / רק לא ישוב בלי ניצחון. / ישכח הדרך אל בית אב/ ברגע שיצא לקרב- / עד שיהי עמו חופשי/ עד שחופשו ישיב לו בני."

הפרק הראשון מתוך ימי ילדותו של שמשון הגיבור, הופיע בשער **דבר לילדים**, בשנת תרצ"ז. בכך הקדים האפוס המחורז את **ילדי העברים** לדוד שמעוני, ובאירו של נחום גוטמן, הפיץ את בשורת המלאך המודיע על "הולדת הגבור", נוֹגֵה במלים: "וילדת בן והוא יחל להושיע את ישראל מיד פלישתים". באופן זה הדגיש גוטמן את חלקם של הילדים בהצלת העם, ותרם ליצירה שהטרימה ופירשה את משמעות "הזון העליון והעוז הסלעי", ביצירתו המאוחדת של דוד שמעוני. "זוך" מלשון יופי, ציות, חכמה ו"עוז" במובן כוח, שרירים ועוצמה, ובלשון המחבר: "שריריו קטנים, אך-כברזל/ וכף ידו-צבת פלדה. / וכינשום מלא החזה- / לטרקטור קט אז רק ישווה". . . . אך "עוז" גם במובן של איפוק וריסון הכוח, כפי שלמד שמשון בן השנתיים, כשהרים ביום הולדתו גור כלבים, ולמגינת ליבו "הכלכלב הליל נורא, / צלצלו בנפץ עצמותיו- / ופחד שמשון, זרק הפגר/ ונס אל עבר הגינה". . . .

אך האם היתה זו הפרסונה היחידה, שדרכה ובאמצעותה נתפסה אישיותם המדומיינת של "ילדי העברים" הגיבורים? נסקור עתה את האנטי-מיתוס, שכאמור לא זכה לחבור אל קולו של האתוס התרבותי המרכזי- אך אפשר שדווקא בימינו, הוא עשוי להתגלות במלוא הרלבנטיות שלו.

יאנוש קורצ'אק: **ילדי התנ"ך**: משה (1937).

מדרשו הפיוטי של יאנוש קורצ'אק, שנכתב לילדים באותה התקופה עצמה, אף כי לא בעברית, ומחוץ לגבולות ארץ ישראל, מצייר לילד העברי דיוקן שונה המצביע על אופיה המטאפורי, והמותנה אידיאולוגית של ה"ילדות". באיגרת שכתב לדב סדן, (8.8.1937) תיאר קורצ'אק את **ילדי התנ"ך**: משה, כ"מבוא

לתנ"ך של הילד, כ"פירוש למשה", וכ"טיוטה" (13). כלומר כרישום הנזהר מכפיית "קול" אחיד ודורסני, המגייס את מיתוס ילדותו של המנהיג הלאומי משה לעיצוב אישיותם של הילדים במציאות. שכן, טען קורצ'אק, על היצירה לילדים לצייר פתח למלוט הדמיון הבורא פרשנות אינדיבידואלית, ולפתוח את המרחב בפני ביטויי רצונו העצמאי של כל קורא וקורא: "חשוב מה הילד יאמר: מה יוסיף מעצמו - מכריעה השקפתם, שאלותיהם."

נקל לשער שלנוכח נקודת מוצא זו, תישא דמותו של משה, הילד העברי-לאומי הראשון (אם נתעלם מילדותו המדומיינת של אברהם), אופי שונה מזה שהובנה בתקופה המקבילה בספרות העברית לילדים. ואכן משה, בגרסתו המודרנית של קורצ'אק, מוהל לאומיות פרטיקולארית בסוציאליזם ובין-לאומיות, (19)

הירואיזם וקוממיות - בהיסוס, בחמלה ובהתחשבות, פטריוטיות - באהבת הזר והגר, ילדות מטוהרת ואידיאלית - בילדות בנאלית, מושחתת/תמימה, כעולמם העכור/בהיר, המשוקץ והנעלה כאחד, של המבוגרים.

לא יפלא איפוא, שקורצ'אק שראה בילדים עם חלש המשועבד תחת "קול" המבוגרים, (הרגליהם, מיניותם, חוליהם), לא רק שחתר כנגד האידיאליזציה שהפיץ מיתוס ה"ילדות" המודרני, אלא שהטיף לפירוקו, תוך שעודד את הילדים לחפש את האמת שבמיתוס ולשמור נפשם מהמיתוס כאמת. תפיסה זו שבמרכזו הילד כאדם, ועיקרה שיוניות, הוקרה הדדית, כיבוד עצמאותו של ילד כמבוגר, זר ונוכרי כמקומי וחיפוש תמידי אחר האמת - מגולמת בבירור ב"ילדי התנ"ך: משה". ביטויה, בשורת הפתיחה הפיוטית, המאתגרת את הביטחון, שביכולתנו לדעת את האמת ההיסטורית, או הפרסונלית, את המהות הילדית, או את פשר הילדות:

"אתה אומר: אין אני יודע. אין אני יודע מה היה ואיך היה. אין אני יודע איך היה, איך הייתי, בעודי ילד. . . אין אני זוכר. שכחתי. . ." (15)

הדיאלוג המתקיים בין הדובר המבוגר והילד העלום, מותח שוויון ערך מוחלט בין שני בני האנוש, שגילם ומעמדם שונים, אך האמנסיה של ילדותם כופה עליהם גורל אחד: חיפוש סיזיפי אחר אמת, שאבדה להם לנצח. בכך הופכת הילדות למטאפור, לגעגועים ולכמיהה אחר הידיעה והאמת, שחולקים בה מבוגר וילד. חיפוש זה הופך את המבוגר לחסר אונים כילד, ואת הילד לסמל האדם, שואל השאלות ולכן למבוגר. מהי האמת? שואלים שניהם, מה הידיעה, והילדות מהי: "אביט בילד קטן" חושב קורצ'אק כמבוגר וכילד: "פעוט כל-כך. טרם ידע להלך. ובהביטי אראה ואדע. אדע כי גם אני הייתי כן. גם אמא היתה כן. גם אבא

היה כן, וכן יהיו בני ובתי, בני ובנים. וכולנו מבקשים את האמת" . . . ספרי, נא, אמא, איך היה בהיותי קטן. הגידי, מה היה בטרם היותי?" - האם קיימת תשובה "אמיתית" לשאלה זו? האם המבוגר זוכר "ב"אמת" את ילדותו, או שמא הוא שבו בהמצאת ילדותו?

ומי שלא ידעו לעולם מה היתה ילדותם "באמת", היש להם הזכות לתאר את ה"אמת" המוחלטת של ילדותו של מישהו אחר? של משה רבנו?

משיב קורצ'אק: "אספר על משה, ואם אומר: איני יודע - תאמין לי. ואם אומר: אני יודע שהיה כך - אתה שאל שאלותיך. כי אם איש לא ראה ואיש לא שמע ולא רשם זכרון בספר, איך אפשר שאדע? על כן אני אומר: חשוב מה היה, אך חשוב איך אני יודע זאת. איך אני יודע לעצמי ואיך אתה יודע לעצמך, כי כך אתה רוצה לדעת ולזכור מה שהיה."

מכאן ואילך ניפרשת מסכת פרשנית ופיוטית, המציירת למשה הילד דיוקן אפשרי, אחד מני רבים, ועל-כן אפשר, שהינו הדיוקן הבלתי אפשרי, השולח כל קורא וקורא להבנות את דמות "משה". משה פרסונלי, היסטורי, אמיתי לא פחות מזה של המחבר, בתנאי, שהדיוקן נאמן לרוחו האינדיבידואלית, ולדמיונו הבורא של קורא הטקסט המקורי. שהרי זאת עליו לזכור: "היה משה כזה, אבל היה גם אחר." התורה ממעיטה כל-כך בתיאורו, וטוב שכן.

"ויגדל הילד ותביאהו לבת פרעה" - אולם איך גדל משה, מה חשב, מה דיבר, מה עשה, אני מחפש בעצמי ומספר, ולא מצאתי תשובה אחת. רבות התשובות. טוב שהתורה מיעטה לספר על הילד. כי לא קלות אמיתותיה ולא מהירות ואני מבקש את האמת העצמית הקשה."

דיוקנו של משה, הילד המקראי, נבנה בידי קורצ'אק בהיסוס, נדבך על גבי נדבך, מתוך ידיעה שכל אחד מהנדבכים אפשרי, וכל אחת ממשיכות המכחול היא שקרית, בדויה ואמיתית במידה שווה. מה שמכריע את גורל השורה, זו פיסת עולמו האינדיבידואלית של המחבר, המושלכת על העבר מתוך התבוננות בחיי הילדים בהווה:

"לא מלומד אני ואיני יודע, מה ארמונות ומקדשים היו במצרים, כי שונים היו בזמנים שונים. אך ידעתי כי במשכנות ילדים עניים היו מאז, מיצר ואפלה ודוחק. גם בימינו עתה. . . רבות דמעות ילדים ראיתי בבכיים, כי אין להם אם, כי אמם רחוקה, עניה, עצובה, בוכיה" . . .

מכאן, שלא ילדי טבע אידיליים, גיבורים ואידיאליים ישתקפו מתוך דמותו של הילד הנטוש - משה, אלא דווקא ילדי עוני, כיבוש, עבדות, בני עיר ותרבות

הבונים משכנות לשועים ולרודנים. ילדות נטושה, משועבדת, זרה, המתמודדת בו זמנית עם "כובשים" מבוגרים, פוליטיים, וגם עם רוע ליבם, שחיתותם ואכזריותם של הילדים עצמם. שכן כאמור, אין קורצ'אק נופל בשבי מיתוס ה"ילדות" האידיאלית. על-כן הוא שואל:

"ההציקו הילדים אשר בבית פרעה למשה, הילד הזר, בקראם לו: עברי. או לעגו לו לאמור: בן עושה לבנים ורועה צאן, או חרפו אותו בקראם לו: משוי מן המים, כבוד לשון, אויל ועם הארץ. או גידפו אותו לאמור: אסופי" . . .

הילד כ"אחר", זר, נחות, מגמגם, אסופי, שורד . . . זו הדמות שהציב קורצ'אק על כן מיתוס ה"ילדות" והטבע של המאה ה-20. תינוק שחוה בילדותו עושק ונטישה ושימר בבגרותו לב נכון ועין רגישה לעוולות חברתיים. ילד שיהיה, לכשיגדל, "גיבור". מנהיג לעם, ומחוקק ללאומים, אך אשר עשוי היה להיות במידה שווה: "ידיד ואח לאיש אחד, והיה לו האיש הזה ככל העם וככל העולם." והרי "גבורה" מסוג אחר - זו שאיננה תלויה "ביופי" "עוז" ו"שרירים".

אל מול אמת צרופה, בנאלית, אנושית ואנטי-הירואית זו, נדמה המונולית המיתולוגי של דיוקן ה"ילד העברי", גיבור כשמשון וכילדי האדמה המיתולוגיים, כמביט אל תאמו המוצלל, וכמתפוגג. שכן בהבנייתו ביקשה החברה הישראלית להיבנות, שעה שהמשך קיומה של הלאומיות העברית, מותנה ב"שותפות" התרה אחר דימוי מטאפורי, וסמל אחר.

י.ל. קצנלסון (בוקי בן יגלי): **בין אדני השדה** (1901).

מיתוס "ילדי השדה" - הם "ילדי האדמה", המצטלבים בזכרון "הולדת הגבור" במקרא ובאגדה - ביטא את הרצון הקולקטיבי להבניית זהות לאומית שורשית, פרודוקטיבית ולוחמנית. אך לרגליו של מיתוס זה מתנפצת תודעה אחרת, המיוצגת בדברי הסיכום של דוד פרישמן, הסופד לגליונו האחרון של "הדור": ". . . והספרות למה אכחד מכם? - היתה שקולה בעיני לא פחות מקולוניה שלמה. . . הספרות היא מקור החיים אשר לעם." (16) ובקולו של אחד העם: "יסוד בית מדרש אחד גדול בארץ ישראל לחכמה או לאמנות, יסוד אקדמי אחת שם ללשון ולספרות-זה על כן, לפי דעתי, מפעל לאומי גדול ונשגב, המקרב אותנו אל מטרתנו יותר ממאה קולוניות של עובדי אדמה." (17)

על רקע דברים אלה, יש לקרוא את הסיפור האלגורי לילדים: "בין אדני השדה." סיפור שניכתב בידי י"ל קצנלסון (בוקי בן יגלי), בתקופה בה היסס בין ציונות מדינית לרוחנית, בין טריטוריאליזם לארץ ישראל. שכן מצד אחד ראה עצמו "נביא האדמה. . . כי שקר ההון והבל הכסף, ורק האדמה לכדה לעולם עומדת: כי

רק אדני האדמה יוכלו להיות גם אדוני הארץ, כי רק עובד אדמתו לא ירא מיום מחר כי יבוא." (18) מאידך ידע כי חוט האמונה הלשון והרוח, "(19) חיוניים לא פחות מחבלי הטבור והבשר, המחברים עם אל אדמת הטריטוריה, ומשויים לו אופי גשמי ונטול כל צביון רוחני. על-כן הציג בפני הקוראים הילדים גיבור, שהחיבור לקרקע נתפס בעיניו כאינוס אנושיותו, וכקשר ברברי ההופך את האדם לבן כלאיים: ספק צמח, ספק חיה.

בשנת 1909 ביקר י"ל קצנלסון בארץ ישראל והיה לציוני גמור, אך בשעה שכתב את "בין אדני השדה" (1901), ידע, שהסיפור "לא יניח את דעתם של הציונים." (20) מכאן שהיה מודע לאופיה החתרני של האלגוריה, שביטאה בעיות לאומיות, שהטרידו את המבוגרים, אף שנכתבה לילדים. הספקות באשר לדרכה של הציונות תורגמו לעלילה דמיונית, המספרת על מלחמתו של איש הרוח ביצורים מיתולוגיים, הניזונים מן האדמה באמצעות חבל בשר ארוך, שניתוקו גורם למותם (ירושלמי. כל"א. ל"א, ג). יצורים אלה מזכירים את ילדי השורשים בדומה של רפאל ספורטה, אלא שהם מוארים עתה בגוון גרוטסקי, שטני ונלעג.

כיאה לאלגוריה סטירית, שרעיונותיה האבסטרקטיים מתחפשים לדימויים ציוריים ומוחשיים, תיאר קצנלסון שתי קבוצות של דמויות מקוטבות, המצויות בעימות דרמטי, שבסופו אמור הקורא לפצח את החידה האליגורית, לחשוף את המסר הסמוי ולנקוט עמדה. בקבוצה האחת מוצג הפרוטגוניסט, נווד חסר שורשים, המחפש לנפשו מנוחה ונקלע לארצם של אדני השדה. בעיניהם נתפס הנווד כיצור תלוש, מת-חי ובעל מום, החסר את חבל הטבור שיחבר את גופו לאדמה. גיבור פיקרסקי זה, המנותק מכל הוויה פיסית-רכושנית, מייצג חיפוש וחופש, יושר, חסד וגעגועים טמירים אל האדמה, הנתפסת בעיניו אף כמקור אחדות ויניקה רוחנית. ברמה הקולקטיבית מסמל הנווד אותו פלג בעם היהודי, הקורא לציונות רוחנית, אף שאינו מתכחש לחשיבות עבודת האדמה והכפיים.

אדני השדה האנטגוניסטים, מייצגים את היפוכו הגמור של הנווד. הם לבושים "כאחד מבני פריז הענוגים", ויכולים היו להיחשב לבני תמותה רגילים, אלמלא חבל הטבור המוזר, המישתלשל מתחת לבגדיהם, ומשווה להם אופי דימוני: "שריד בשר וארוך. . . משזר תכלת וארגמן יורד מתחת למדיהם ארצה, סרוח כנחש עקלתון על פני הארץ, קצהו האחד מחובר אל טבוריהם. . . וקצהו השני שרש בארץ כצמח ושיח השדה." (21)

אופיים החייתי של אדני השדה מתחדד לנוכח העובדה, שבהיותם אוכלי אדם לשעבר (טרם זרחה להם "שמש ההשכלה"), הם ממשיכים לקיים את הנוהג הקניבאלי בעת מלחמה. אזי רשאי כל אחד מהם להרחיב את גבולות הטריטוריה

הפרטית שלו, ובדו-קרב טיקסי, הנערך לעיני קהל נלהב, טורף החזק את החלש, ומספח אליו את אדמתו. לא יפלא איפוא, שאות התרבות היחיד, בנוף מולדתם של אדני השדה, אלו היתדות, הפוצעות את המרחב ומשמשות תווי גבול, כעדות לרצח וגזילת האדמות.

שורשיות, פיזיות, קשר בלתי אמצעי לאדמה, מייצגים אם כן היבט אחד בקלסתרם של אדוני הטריטוריה והאדמה, והאחר: לוחמנות, כוחניות, חמדנות, תאוות דם ורצח וכיבוש.

דמות ביניים נוספת ניצבת בין הפרוטוגוניסט לאנטגוניסטים, ותפקידה לשמור על הנווד וגם להגן עליו מפני שוביו, המבקשים לקבור אותו חיים, בטענה שללא קשר אינפוזי אל האדמה הרי הוא נחשב למת, "ופגרו יעלה באשה". אך לשומר תפקיד דרמטי נוסף. בהיותו דמות ניטראלית ומגוננת, הדומה בחיצוניותה לאדני השדה, וברגישותה לנווד, הוא משמש כפרשן, המבהיר לקוראים ולאדני השדה, את עמדת המחבר-הדובר. "חבל טבורו נכרת", הוא מלמד סניגוריה על הזר, האחר, "אכל לא ברוח... כי בחבלי רוח, בחבלי אהבה וגעגועים הוא קשור עוד אל האדמה... ומי יודע אם לא היו הגעגועים, אשר הוא מתגעגע אל האדמה, המקור האחד למחיתו?". . . טיעון זה, המציג את "חבל הרוח" כאיבר מזין, השווה בערכו לחבל הבשר והטבור, חורץ את דינו של הנווד. שכן הוא לא נקבר חיים אך כגוליבר בין הליליפוטסים, הוטל אל האדמה, אליה ביקשו שוביו לחבר אותו בכוח הזרוע.

סופה של הסאטירה, בסצינת הסיוט הטרגית-קומית, שבמהלכה משכו אדני השדה האלימים, בחבל טבורו הזעיר של המספר, וכמעט סירסו את דמותו ואת תפישת עולמו, אלמלא התעורר הנווד מחלומו, וגילה שביטנו כואבת, אך רוחו וטבורו עימו.

"אדני השדה", מטילים את צלליהם הדימונית על "ילדי השדה" ההירואיים, נוסח ספורטה. מי שבכפות רגליהם "חודי שורשים", וכשהם רעבים הם "עומדים על אדמה רטובה ויונקים ממנה כח ולשד". ניראה לי על-כן, שבדומה למידרשו הפיזי של יאנוש קורצ'אק, חותרת אף יצירה זו, תחת אושיות האתוס המרכזי. אתוס שהפיץ את בשורת הלידה הלאומית, וצייר את דיוקן היהודי כ"אדם חדש", בדמות ילד גיבור, ילד שדה ואדמה, שבקלסתרו דמיינה האומה את דמותה החלומה.

מתוך מפגש זה. בין המיתוס וצילו, עולה דמותה של "ילדות", כהבנייה תרבותית ואידיאולוגית שעה שדיוקנו של ה"ילד", נחשף כמטאופורה, בתיאור דמותה של אומה "מתה", שנולדה מחדש בדמות ילד וגיבור.

הערות ביבליוגרפיות

10. גוטמן, נ, **כאלה היו ת"א**, ההוצאה לאור של מערכת הבטחון, תשכ"א, ללא ציון עמוד.
11. שמעוני, ד, "ילדי העברים", **שירים ג'**. ת"א, מסדה, תשי"ד. ע"מ קמ"ד. כל המובאות מתוך ספר זה. היצירה פורסמה לראשונה ב"דבר לילדים", כרך ו חוב. 24 (30.3.1939), עמ' 2.
12. הלפרין, פי, "מלחמת שמשון בחיתוליו", **דבר לילדים**, כרך ג' חוב' 13, תרצ"ז (1937), עמ' 4. המובאות מתוך חוברת זו, עמ' 1-5, וכן מתוך הספר **שמשון הגבור בילדותו**, שהופיע בתל-אביב, בהוצאת שרברק, תרצ"ח (1938), בעיקר מתוך עמודים 80-129.
13. קורצ'אק, י', "אגרות", בתוך **דת הילד**, בית לוחמי הגטאות ע"ש קצנלסון והוצאת הקבוץ המאוחד, תשלי"ח עמ' 209. כל המובאות מתוך ספר זה.
14. "על יאנוש קורצ'אק, חלוץ לחינוך סוציאלי", ראה: סימון, עקיבא (ארנסט), **פסטלוצי וקורצ'אק**, תל-אביב, אורים, תשי"ט.
15. קורצ'אק, י, "ילדי התנ"ך: משה" (1937), בתוך **דת הילד** שם; עמ' 139-169. כל המובאות מתוך ספר זה. מן הראוי לחשוות מדרש זה למאמר מאוחר בשם "קולו של משה", שהיה מיועד לעיתון "בית היתומים", ונכתב כנראה במרס-אפריל 1942. ראה: **עיונים במורשתו של יאנוש קורצ'אק** מס' 4. אוניברסיטת חיפה, האגודה ע"ש י. קורצ'אק בישראל. בית לוחמי הגיטאות, 1993, עמ' 183-181.
16. פרישמן דוד, "מכתב מאת העורך", **הדור** גל.כ. (50) 26.12.1901 עמ' 11.
17. גינצבורג, א, (אחד-העם), "תחית הרוח", **השלח** כרך י, חוב. ס, תרס"ג, עמ' 482.
18. קצנלסון, י, ל, (בוקי בן יגלי), "סוד האדמה" (1893), בתוך **חזיונות והרהורים** א', עמ' 49.
19. קצנלסון, י, ל, (בוקי בן יגלי) "מכתב מקרית רעב", שם; עמ' 29.
20. כ"ץ, ב', בתוך **מה שראו עיני ושמעו אזני** מאת בוקי בן יגלי, ירושלים, מוסד ביאליק, תשי"ז, עמ' 248.
21. קצנלסון, י, ל, "בין אדני השדה", **כל כתבי קצנלסון** א', סנקט-פטרבורג, תרס"ה (1905), עמ' 146. פורסם לראשונה ב"הדור", גל. ד'. (4), 17.1.1901 עמ' 10-14. המובאות מתוך כל כתביו.

לגיל הרך ולגן

מכף רגל ועד ראש,
סיפר וצייר: אריק קארל,
תרגום: רוני מודן,
הוצאת מודן, 1997, לא
ממוספר, מנוקד.

ספר הפעלה מיוחד בו אריק קארל מספר ומצייר איך בעלי-חיים שונים מפעילים את אברי גופם, ומולם ילדים קטנים היכולים לבצע אותן תנועות עצמן. ג'רפה, קוף וכלב ים מניעים ידיים ורגליים, חתולה מקמרת את גבה, גמל מכופף את ברכיו - והילדים מתעמלים גם הם מול בעלי-החיים.

בספר קולאז'ים צבעוניים גדולים שהם העיקר בספר זה. ילדים והורים יכולים לבלות עם השורות, הציורים והתנועות ולהמציא גם תנועות נוספות. ע.ק.

אורה,
כתבה: מיריק שניר,
ציורים: ים שניר,
הקיבוץ-המאוחד, 1999,
30 עמ', מנוקד.

ספרון חביב נוסף של מיריק שניר הבא לעזור לנכדתה הקטנה, ים, על אובדנו של חתולה הקטן. המחברת מספרת בפשטות על בואו של החתול הביתה, אל ים ורום המכנים לו בית ומשחקים איתו. ופתאום ללא כל התרעה מראש "הוא נעלם".

מיריק שניר אינה מִיִּפֶּה את המציאות: "הוא מת ואולי זאת האמת". אך בכל זאת, כדי למצא קצת נחמה "אבל אולי הוא חי, בארץ חתולים"...

מיריק שניר מנסה לעזור, בעזרת הסיפור, לנכדתה ים. זו מצידה מוסיפה ציורים ילדותיים ונאיביים לסיפור המנחם. ואמנם כשסיימו השתיים את המלאכה חבקה ים את הספר הקטן ואמרה: עכשיו אני יכולה לחבק שוב את אורה שלי".

אשרי הנכדים שלהם סבתות כמו מיריק: סיפור יפהפה, עם הרבה פעלים, צבעים ואהבה לחתולים וילדים. ע.ק.

החברים מהמגרה השמאלית,

כתבה: נאוה

מקמל-עתי, ציורים: ניר
קסטו, הוצאת דני
ספרים, 1999, 23 עמ',
מנוקד.

איה אוהבת לצייר ובמגירה השמאלית של שולחן הכתיבה גרים בשלום ובשלווה. יום אחד חלתה איה ולא יכלה לצייר. רצו כלי הכתיבה שלה להפתיע ולשמח אותה בעת מחלתה ולצייר לה ציור. כל אחד מכלי הכתיבה חשב שרק הוא טוב למילוי המשימה: העיפרון ישרטט קווים דקים ועדינים (אבל רק אפורים), קופסת הצבעים תצייר ציור בצבעים מרהיבים, המחדד יעזור להם. ומה יעשה המחק? - הצעתו החברית של המחק מתקבלת ע"י כולם: "בואו נתאחד כולנו, נשב ונצייר יחד ציור לאיה..."

את הציור המבריא ביותר בעולם!"

סיפור על שיתוף פעולה וכבוד הדדי מזה ועל פעולות כלי הכתיבה השונים מזה בלווי ציורים צבעוניים עם פרצופים עליזים. ע.ק.

ידיו המדברות של גל,

כתבה: שושנה רויף,

ציורים: מיכאל

גורשטיין, הוצאת נשיא,
1999, 20 עמ', מנוקד.

הסיפור נכתב ע"י שושנה רויף שעובדת שנים רבות כגננת בגן המשלב ילדים לקויי שמיעה וילדים שומעים. סיפור המסגרת הוא על גל הלומד בגן רגיל וכדי לתקשר עמו הילדים לומדים את שפת התנועות של החרשים. חלקו הארי של הספר עוסק, אם כן, בשפת התנועות ובפעילות בעקבות הספר בגן הילדים ובבית.

העוסקים בחינוך של ילדים לקויי שמיעה ימצאו עניין ותועלת בספר זה. ע.ק.

גברת דוקא

כתבה: עדינה בר-אל,

ציורים: יונת קציר-גולן,

הוצאת מודן, 1997,

לא ממוספר, מנוקד.

בעיר תל-אביב קרוב אל הים, גרה אשה אחת, גברת דוקא. הכל היא עשתה ההפך מכולם ולמרות שהיתה יפה היתה מעצ-ב-נת.

ביום חם לבשה סודר ומגפיים וביום קר - הלכה בבגד-ים, כשכולם מסביבה שמחו ורקדו, היא רטנה ושתקה. בתור הארוך בחנות נדחפה ראשונה לקופה ואת כולם עצבנה כי על הכל אמרה: לא, לא, לא....

עד שיום אחד פגשה בבית-קפה בקניון אדם נעים ששמו היה (איך לא?) - מר כן. וכל מה שקרה בין גברת לא ומר כן בעזרתה של הנדיבות, הסבלנות והאהבה מסופר בחן רב בספרה של עדינה בר-אל.

סיפור המתחיל בכעס, בחוסר סבלנות ובחוסר אדיבות נגמר ב"וכך חיו להם בנחת גברת ומר כן בתל-אביב ליד הים" עד... שנולד להם בנם הבכור. איוריה של יונת קציר-גולן משתלבים היטב בסיפור, בצבעי פסטל רכים מביעה המאירת את פניה הנרגזים של גברת לא ההופכים אט אט לפנים נינוחים ושמחים של גברת כן. ע.ק.

"אני כבר בן ארבע וחצי וקצת, כשאני שומע "איזה מותק"! מיד אני יודע שמתכוונים לאחותי". - כך נפתח סיפרה של שושה גורפינקל המתייחס אל הבעיה הידועה בכל משפחה: הצטרפות אח או אחות קטנים אל המשפחה. בכך משתנים, כידוע מקומו והרגשתו של האח הבכור. בהומור מהול בעלבון - מספר בן הארבע וחצי על אחותו מותק (איזה שם!) ש"כולם מתעסקים איתה: מאכילים, מחליפים, מרגיעים"...

"אבל אני הייתי פה קודם וכולם התעניינו רק בי". - פשוט - אך כואב. הפתרון נמצא בעזרת תום (ושוב-איזה שם!), שהיא פיה קטנה המחזירה את בן הארבע לימי ינקותו. אבל הוא - איך לא - מתגעגע מהר מאוד למחשב, לאופניים לשחייה בבריכה, לחברים ולא רוצה להיות תינוק. וכמו ברוב הסיפורים וברוב המצבים הקשים הכל נגמר בשלום: "כשאני חוזר מהגן מותק צוהלת לקראתי... אני שמח שמותק אחותי". סיום פשוט ומתוק מדי לספר חביב, עם אמיתות מחייה של כל משפחה. ע.ק.

הוצאה אסתטית ומעוצבת להפליא של ספר שאיננו סיפור, שיר או משל. ספר הבא ליידע את הקטנים מה הם קווים ועיגולים ואיך הם מתחברים. מתחילים בקל ביותר: קווים ומקלות - עד "הקו הכי רחוק שבקצה המים המחבר בין הארץ לשמים". ממשיכים בדברים עגולים כמו נקודות וכדורים עד "אישונים נוצצים בצחוק" ו"בטן שיש בה תינוק". ומסיימים בעיגולים וקווים שמקרבים ומתחברים

מותק

כתבה ואיירה: שושה גורפינקל, הקיבוץ המאוחד, 1999, 25 עמ', מנוקד.

קווים אוהבים עגולים

כתבה: בת-שבע שפירא, ציורים: דני קרמן, הוצאת ידיעות אחרונות/סדרת דובונים, 1999, 32 עמ', מנוקד.

כמו בלון, מטרייה, כיפות של בניינים ו"בחיבוק בשתי ידיים כאשר אוהבים".

הטקסט מצומצם, רהוט וברור. הציורים נפלאים וממחישים את המילים והספר מזמין לפעילויות נוספות, לדעיונות חדשים ולבילוי זמן נעים. ע.ק.

לגן וכיתות א'

"הבוקר כשהתעוררתי, שמעתי חדשות אימות" - ומה הן החדשות האימות? - דוד ויקטור יבוא היום לביקור, מבשרת אמא לנטשה, ומה כ"כ איום בוויקטור? - לא רק השפם הגדול שלו אלא בעיקר כי הוא מזכיר לנטשה את כלבתה האהובה שמתה בדיוק ביום ביקורו הקודם של הדוד.

מותה של הכלבה קשור, אם כן, בביקורו של ויקטור. נטשה צוללת למסע של חלומות, זכרונות וגעגועים אל הכלבה בשבילי הפרדס, על שפת הים... את החלומות הנעימים, מתחת לשמיכה החמה, קוטע ביקורו של ויקטור. והוא, עם השפם הדוקר שלו והחיוך החם והנעים, מושיט לה סל קטן ובו - הפתעה! והסיפור שמתחיל עם "חדשות אימות" נגמר ב"מאז דוד ויקטור ואני חברים טובים".

טניה קליין כתבה סיפור חם ואנושי, על רגשות וחלומות עם ציורים עזי צבע ומבע של תמר בר-זאב. ע.ק.

מעשה בגמד שרצה מקום לגור "היכן, זה לא היה ממש חשוב העיקר שיהיה לו לאן לשוב". ניסה הגמד קן של נמלה; מלונה של כלב; ניסה פח אשפה - אך שום בית לא מצא חן בעיניו.

וכך הוא נדד מבית לבית, חולם חלומות על בתים גדולים וקטנים, ארמונות ואוהלים ומקווה למצוא גם לו מרגוע. עד שהגיע אל הפטריה ושם היה מאושר. סוף סוף מצא לו מקום שלגור בו אפשר".

סיפור חביב, עם סוף צפוי וציורים מתקתקים. ע.ק.

דוד ויקטור בא

לביקור

כתבה: טניה קליין,

ציורים: תמר בר-זאב,

הוצאת ידיעות-אחרונות

/ספרי חמד, 1999, 29

עמ', מנוקד.

הגמד שרצה לגור

כתבה: חנה סופר,

ציורים: הלה מעוז,

ידיעות-אחרונות/ספרי

חמד, 1999, 21 עמ',

מנוקד.

יפת הצעיר ישב על ספסל בכיכר העיר ולעס מסטיק ברעבתנות. עברו שם גמל, ליצן וגם איש זקן וניסו ללמד את יפת איך ללעוס את המסטיק. יפת הבין שלא יפה ללעוס מסטיק והשליך אותו באמצע הדרך. שם עברו ראש העיר, איש אחד עשיר ואחד מלומד וכולם כעסו כי דרכו על המסטיק שהפך למטרד. וכמו בכל הסיפורים - רק ילד קטן פתר את הבעיה וזרק את המסטיק לפח. סיפור מאוד חינוכי, עם מוסר השכל, בשיטת הצבירה - מלווה ביותר מדי ציורים צבעוניים. ע.ק.

לאור הקטן היו מחשבות מפחידות והוא תמיד ראה מכשפות רעות שהפחידו אותו בבוא הלילה. אבל לילה אחד, כאשר כל בני הבית נרדמו, באו פיה ומלאך ועזרו לאור להתגבר על פחדיו. איך עשו זאת? - על זאת בסיפורה הסוער והמסובך של ענת אומנסקי. הסיפור, המיועד לקטנים, מלא במלאכים, פיות, מכשפות, מפלצות, שדון, נמר, חללית - ומה לא. יותר מדי לילה אחד ולסיפור האמור להרגיע ילדים קטנים. ע.ק.

לכיתות ב'ד'

סידרה של אגדות קלסיות ממיטב ספרות העולם, בעיבוד חדש, מודרני ובהוצאה נאה. עד עתה יצאו שלושה סיפורים:

1) רמון - עיבוד של האגדה "רפונזל" מאת האחים גרים ובו מסופר על רמון היפה הכלואה בראש מגדל ועל בן המלך המתאהב בה.

2) אלדין שהוא עיבוד של "אלדין ומנורת הקסמים" מתוך "אלף לילה ולילה". על אלדין הנוהג להסתובב בשוק ועל הרפתקאותיו המופלאות.

3) החיט האמיץ עיבוד של "החיט הקטן האמיץ" מאת האחים גרים.

על חיט קטן שהוא גיבור גדול. האם יצליח להתגבר גם

מי השליך את המסטיק על השביל?
כתבה: ענת אומנסקי,
ציורים: ולדימיר סולופ,
אינה זולוטורבסקי,
הוצאת: ליתם, 1999, לא ממוספר, מנוקד.

מעשה בפיה, מלאך ומחשבות מפחידות
כתבה: ענת אומנסקי,
ציורים: הלנה ליס,
הוצאת: ליתם, 1999, לא ממוספר, מנוקד.

קוראים אגדה
כתבה: רונית חכם,
ציורים: אורה אייל,
הוצאת איילות-יובל,
1999, עמ' (כל ספר), מנוקד.

על שני ענקים איומים ונוראים?
האגדות, שהן ממיטב הקלסיקה העולמית, מעובדות עבור
הקורא הצעיר אשר חשוב כי יתוודע אל סוג ספרות זה
בגיל הצעיר.

רונית חכם ואורה אייל מגישות סיפור אסתטי וקריא עם ציורים
נפלאים צבעוניים ועטורים בשחור-לבן - זה לצד זה. ע.ק.

חשד בכשרים. הקלמר המיוחד והיפה שקבלה טלי מאביה
שחזר מסין, נמצא יום אחד בידי יוני, חברה הטוב לכיתה.
על קריאתה "גנב! הקלמר שלי!" ענה יוני: אבא קנה לי".
המתח הרב שבעלילה והחיפוש אחר האמת, מרתקים את
הקורא. כאן משלבת המחברת בעיה של ריב אחים, שהוא
המפתח לפתרון העלילה.

החשד באביו של יוני, שמצא את הקלמר בפח אשפה,
מלמדים אותנו מהו סבל, אך גם שאין לחשוד בכשרים.
זהו ספר מתח עם מסרים חינוכיים החבויים בין השורות
בלי הטפה כלשהי.

הסיום הטוב מהנה אף הוא את הקורא. ל.ח.

מחרוזת נוספת של שירים על עונות השנה והפעם שירי
סתיו וחורף. תיאורי טבע ותופעות מזג האוויר האופייניים
לעונה זו, בצד תחושות האדם (ובעיקר הילדים) בחילופי
מזג האוויר, בעת הגשמים, בבוקר, ברוח ואף בשלג. שירים
נעימים, בקצב ובחריזה פשוטים. ע.ק.

סיפור דמיוני המתרחש בארץ רחוקה. לכאורה גיבורים
מציאותיים, אך למרות זאת העלילה אינה הגיונית. קמילה
אוספת בלוטים. היא בגן הילדים. דודה רות המגיעה
לביקור מקבלת מידה בלוט, ששמה בכיס, וכשחזרה
לביתה ונגעה בבלוט הרגישה אושר. יום אחד נפלה
ברחוב, חפציה התפזרו וגם הבלוט נזרק. דני לקח את
הבלוט והחל לעוף גבוה. עוברות עליו הרפתקאות רבות,

הגנב

כתבה: חיה גילאור,
ציורים: כריסטינה
קדמון, הוצאת:
ידיעות-אחרונות/ספרי
חמד, 1999, 44 עמ',
מנוקד.

כי הנה הסתו עבר
הגשם חלף הלך לו /
שירי סתיו וחורף.
כתבה: רחל שילוני,
איורים: מרים וינשטיין,
הוצאת מסדה 1999, 44
עמ', מנוקד.

בלוט הפלא של

קמילה

כתבה: רות אלמוג,
ציורים: הילה חבקין,
הוצאת הקיבוץ
המאוחד, 1999, 41 עמ',
מנוקד.

והוא פוגש בחיות ואף במכשפה. יום אחד הגיע לביתה של קמילה וכשהוא נתן לה את הבלוט היא מזהה את הבלוט שנתנה לרות, השוכבת חולה בבית-החולים. כשדני מביא לרות את הבלוט היא נרפאת.

הסיום בשם של מכשפה נוספת חסר היגיון לחלוטין. ל.ח.

שלושה עשר סיפורים חסידיים שעובדו לילדים. כדרכם של סיפורי חסידים הם בעלי מסר וערכים חינוכיים, ופעמים יש בהם כעין משל ונמשל.

קפלון ליקט סיפורים מעניינים שיש בהם יסוד של הרפתקה האהובה על הילדים, ולעיתים כעין חידה. "החייט בעל המרה השחורה" נותן את כל כספו כדי להציל משפחה יהודית מידי הפריץ.

ההווי של הסיפורים הוא הווי יהודי בגולה, הרבה יערות וניסים שקורים לחסידים הניצולים מידי הגויים. הבעש"ט הוא אחד הגיבורים של כמה סיפורים, ועליו מסופרים מעשי מופת.

הסיפורים נקראים בריתוק רב. ל.ח.

הופיעו (1) תנין בכנרת. (2) עורבים. עומדים להופיע: דמויות מסתוריות ו-4 קולות מעבר לקיר.

'תנין בכנרת' מתאר משפחה שיצאה בחופש הגדול לים כנרת. במשפחה אמא, אבא, יעל האחות בת שבע וחצי, והילד הדובר.

והמשפחה שמחה על החופשה בתקופת החופש פרט לילד הדובר, שמצהיר שאינו נוסע "עד שלא מוציאים את התנין שיש שם, אני לא מתקרב לכנרת".

בסופו של דבר משכנעים אותו שכן יסע, וכל העלילה מתרכזת סביב פחדו מפני התנין הנמצא בכנרת.

העלילה משתרעת על פני ימים ספורים. הילד מדמיין שתנין מתקיף אותו, גם בהקיץ וגם בחלום, עד שבסופו של דבר, התנין אמנם זוחל ומגיע לאוהל של המשפחה. הוא מסתבך בבד של האוהל, התקדם לכיוון המים וה"אהל שלנו התקדם אלינו ובתוכו תנין משתולל".

שבת מוזרה ביער

ליקט וסיפר: יונדב

קפלון, מגזרות נייר:

מירב כהן, הוצאת שוקן,

תשנ"ט, 78 עמ', מנוקד.

איזה פחד

כתבה: ליאורה כרמל,

ציורים: דרור אדם,

הוצאת: תשרי 1987,

מנוקדים. סידרת "איזה

פחד".

אבא הזמין עזרה מחמת גדר, ושלושה אנשים התקרבו למקום האירוע והרדימו את התנין. לאחר מכן סר הפחד ולתנין קראו רועי בשמו של הילד, הסיפור ריאליסטי, והפחד של הילד - מניעיו ופתרונו - סבירים.

גם הסיפור השני מתמקד בחופשת הקיץ: רותם, משתעמם על הספה, אינו מחפש חברים, ומגלה גוזל של העורבים, לימד על הסולדריות שלהם בהגנתם על חבריהם ומסירותם עד אין קץ לנקום במי שפוגע בהם.

תשעה סיפורים ושבעה שירים. אין קשר בין הסיפורים ואין נושא מרכזי. כמה מן הסיפורים הם דיווח, בלי עלילה מרכזית, כגון "אילנית הישראלית בצ'ילה", שנכתב בצורת מכתבים לחברה על החיים בצ'ילה.

כמה מהסיפורים מערבים מציאות ודמיון - "הנעלים שלא נרטבו בגשם". "אושרה הילדה מאתיופיה" הוא סיפור טוב על חיי האתיופים, הכשת נחש, והסבר אתילוגי לצבע עורם הכהה. השירים לא יובנו כלל לצעירים. מיותר היה לשלבם בספר. "על התום והיופי" הוא תיאור חוויות של ספרנית - חוויה אישית של המחברת. בינוני למדי. ל.ח.

היהלום שבכתר

כתבה: חיה לוי, ציורים: עליזה עומר, הוצאת: פנינים, 1996, 77 עמ'.

לכיתות ה'-ו'

27 שירים כונסו בספר זה, שירים שפורסמו לפני שנים רבות בעיתוני הילדים "הבוקר לילדים", "הצופה לילדים" ו"דבר לילדים". מרבית השירים הם שירי טבע, אביב, גשמים, צפרים נודדות, ציורים ותמונות בעננים, בכיו של תן בפרדס, גחליליות ועוד. השירים אמנותיים ולשונם עברית מסולתת, ואולי לא קלה כל-כך לילד הקטן. המצלול עשיר מאד: "הנה כבר בשירים רבים משולבים מושגים מעולם המסורת והאמונה, ובהם מתפללים הפרחים למטר ומודים על מימי היורה. החרוזה עשירה ומלאה. שירה טובה ואמנותית. ל.ח.

כריח השדה

כתב: אהרון מירסקי, ציורים: יהודית בן-יוסף, הוצאת: ספרי בצרון/ ירושלים ות"א, תשנ"ט, לא ממוספר, מנוקד.

והסוף היה טוב

כתבה: אלה שגיא,
איורים: אלכסנדר
לויטס, 1999, ספרית
פועלים (סדרת הילד
הקורא) 127 עמ'.

איתי גדל במשפחת מצוקה. האם חולת נפש וכשהיא מקבלת התקף היא פוגעת בבנה. האב עלוב נפש שאינו מעז לצאת להגנת בנו. הילד קרוע בין פחדיו לבין אהבתו להוריו.

רק לאחר שבאחד ההתקפים מנסה האם להטביעו בים, הוא מועבר למעון עד שיתברר גורלו. בזמן שבית המשפט דן בעניינו, עובר איתי תהליך שיקומי במעון. בסופו של דבר נלקח איתי מהוריו ועובר למשפחה מאמצת. הסיפור הקשה הזה כתוב בצורה מאופקת, חדה וברורה, הפרקים קצרים וענייניים.

האיורים בשחור לבן המובאים במסגרת בראש כל פרק נראים כעין אלבום תמונות המלווה את חייו של איתי. הספר חשוב ומעניין. איתי רק בן שש, אך דרך מחשבתו הרבה יותר בוגרת ולכן הוא מתאים לגיל בוגר. י.י.

כשהמזל בא צריך

להזמין אותו לשבת.
כתבה: מרים פרסלר,
הוצאת עם עובד, תרגם
מגרמנית: יונתן גיראב,
ציור העטיפה: יערה
קשת, 123 עמ', 1998.

הלינקה, תלמידת כיתה ו' חיה במוסד לילדות ממשפחות בעיתיות, בגרמניה בתחילת שנות החמישים. תוך כדי סיפורה על פעילות שערכו בנות המוסד היא מספרת לנו על חייה, מחשבותיה ומאווייה. הלינקה היא ילדה רגישה מבחינה גופנית ורגשית, אך בעלת חוסן פנימי רב. היא אינה זוכרת בדיוק מה קרה בשנותיה הרכות יותר. היא יודעת שהיא יהודיה והגיעה מפולין לגרמניה מספר שנים קודם לכן עם אמה המעורערת בנפשה שהזניחה אותה.

קרן האור בחייה היא דודה לו, שלצורה האפוטרופוס לא איפשר לה לקחת את הלינקה אליה בגלל שעות עבודתה בערבים ובלילות.

הלינקה מתגעגעת לפינה משלה, וגם במוסד היא מוצאת לה פינת סתרים שם היא יכולה לכתוב בספר הזכרונות שלה מחשבות והגיגים מלאים חכמה והומור. היא לא מרשה לעצמה להיפתח יותר מדי, חוששת להיפגע, אך אישיותה המיוחדת כובשת את האנשים והיא זוכה גם לחברה קרובה. י.י.

קרן אור בעתלית,
כתבה: רות ירדני-כץ,
ציורים: יוסי שטרן,
הוצאת אמיר, 1999, 118 עמ'.

זהו ספר המשך לספרו האוטוביוגרפי החינני של הצייר יוסי שטרן "דודה סופיה והמלאך גבריא"ל". הספר ההומוריסטי מתאר את סיפורו של יוסי החל מעליתו כנער לארץ. זו היתה עליה בלתי לגלית ויוסי שהה חצי שנה במחנה המעצר בעתלית. לאחר גלגולים שונים, בקיבוץ עין גב כדייג בחברת טדי קולק, ותמיד גם בציור - הגיע למשאת נפשו, בי"ס לאומנות בצלאל. ספר קריא ומאלף, עם שמץ ציונות ואהבת אדם. ש.י.

מלכי הכיתה,
כתבה: נגה מרון, הוצאת
נעם, 1999, 79 עמ',

מספר פרשיות מהווי תלמידי כיתה ה' בביה"ס יקינתון. תלמיד חדש בא לכיתה, ועליו לעבור טכס חניכה: צחצוח שיניים לעז. האם ייצג החדש את בית-הספר בתחרות ידע, למרות בעיות בהתנהגותו החברתית?, בחירת למועצת תלמידים, עונש קולקטיבי למשחית רכוש ציבורי והאם להלשין על חבר שבגללו נענשת כל הכיתה או דווקא לעזור לו. ילד נופל קורבן לסחיטה של נערים - בריונים ואיך מטפל אחיו הבכור בבעייה, נערה מגזימה בדיאטה... ספר חיובי וחינוכי, המשקף בעיות ילדים ומעורר למחשבה. ש.י.

מטמון בירושלים,
כתב: אלי רוזה, הוצאת:
שרברק, 1999, 159 עמ'.

קודם כל זהו ספר מתח והרפתקאה כתוב היטב, ובנוסף לכך שזורים בו סיפורי אהבה של צעירים ומידע רב הקשור לתחית השפה העברית, תולדות הישוב והיסטוריה של רומא. טרקטוריסט קשה יום מוצא מטמון עתיק ומנסה למוכרו לסוחר עתיקות בחו"ל (שזו עבירה על החוק, כמובן). הענין מסתבך, בתו נחטפת, בני משפחה אחרת מעורבים בעל כורחם. נוסף לכך קיימים גם קשרים מהעבר. התגלה זוהר כרמלי לבנימין גדות את פגישתם הקודמת שנשכחה ממנו? ש.י.

גילוי סודות

כתבה: עמית

גולדשטיין-לירון,

ציורים: ליאורה גרוסמן,

ספרית פועלים, 1998,

74 עמ'.

ערכו של הסוד וחשיבות גילויו. שלושה חברים כבני עשר, שוקי גונן ונועה, הם חבורת "מבוא האלה". שכנתם רינת צעירה מהם - נראית סובלת ובוכה, והם מנסים לגלות את הסיבה. צעקות נשמעות מביתה והם אינם יודעים מדוע. לנועה יש סבתא, גילה, הגרה בביתם. היא אשה חכמה וחמה, היא יועצת לנועה כיצד תנהג ברינת. כדי שרינת תגלה את סודה, מספרת לה סבתא גילה סוד מחייה היא, סוד זה היא מספרת לכל ילדי הכיתה - על מותן של אחיותיה בשואה. מתברר שאביה של רינת נחשד בגניבה במפעל, אך הטעות מתבררת והסיפור מסתיים בטוב.

ספר מעניין מאד. יש בו ערכים חינוכיים ודמויות ערכיות. ל.ח.

סיפורה של חבורת ילדים בפולין אשר רוב חבריה מתעתדים לעלות לישראל. חלק מהם כבר קיבלו היתרי יציאה והם מתכוננים נרגשים ליציאה לארץ וחלק אחר - מצפה לקבלת ההיתר המיוחל.

אירקה, אשר מפיה אנו שומעים על כל ילדי החבורה, היא חובבת ספרים ובדירתה מחליפים ספרים ומתנהלים חיי חברה סוערים.

בעיות משפחתיות ובעיות גיל ההתבגרות יחד עם סיפור בלשי שבו נעלם צרור מכתבים ותצלום מארץ רחוקה, חוברים יחד לסיפור מסובך משהו.

חדבה פרטים, הרבה שמות והרבה אירועים מכבידים על העיקר: פרידה מארץ רחוקה, מהשלג האחרון - לקראת היציאה לארץ חדשה עם שמיים כחולים. ע.ק.

השלג האחרון

כתבה: אירית שושני,

ציורים: שרית גרונדלנד,

ספרית-פועלים, 1998,

154 עמ'.

חט"ב ומעלה

בספר 15 פרקים, והם מחולקים לסעיפי משנה. בספר כלולים תצלומים, בעיקר של המחבר ומשפחתו, והקורא יכול להסיק שזהו ספר ביוגרפי של הכותב. אך אין הדבר כך.

אך הממצאים בספר עשויים להוסיף נדבך בעל ערך לחקר השואה והגבורה".

מעבר לשמי העננה

כתב: ברוך (בורקה)

שוב, סיפור של פרטיזן

מורשה, בית עדות ע"ש

מרדכי אנילביץ, 1995,

208 עמ'.

והמחבר מתייחס לאירועים הטרגיים של השואה ומאיר
התרחשויות שונות ומשונות בתקופה זו. די ברפרוף על
שמות ראשי הפרקים כדי לראות זאת: 1) ילדות ונעורים,
2) שנתיים של שלטון ליטאי וסובייטי, 3) פלישת
הגרמנים והגזירות הראשונות, 4) הגיטו, 5) אחרית יהודי
רדושקביץ, 6) שוב בגיטו וילנה, 7) פרפורי הגיטו
האחרונים. (בפרק זה אנו מתוודעים על הטבח בעיירות,
על המאמצים להשיג נשק, על הפעולות של המחברת
והויכוחים בין הכלואים בגיטו, בדבר יציאה אל היער
להצטרף לפרטיזנים). 8) היכרות ראשונה עם היער, 9)
הגדוד "זא רודינו" (למען המולדת), 10) החטיבה
"אוסבוודיטל", (מאבק לחופש) 11) על חורבות וילנה
היהודית, 12) בשורות בתי-הסוהר ובצבא הסובייטי, 13)
בנתיבי הבריחה, 14) חבלי קליטה במדינה שבדרך, 15)
סוף דבר.

את הפרקים בספר אפשר לראות כסיפור בפני עצמו,
ולקרוא בהם לאו דווקא זה אחר זה.
את הפרק האחרון נקרא בהנאה בשל הקמתה של משפחה
חדשה בארץ ושני בניו של ברוך שוב הוכתרו כטייסים
בחיל האוויר - וזו נקמתו של המחבר על סבלו בשואה
ונקמתו בנאצים. מ.

עשרות שנים לאחר שקרו הדברים מעלה הסופרת את
קורות משפחתה בעת השואה.
האב גויס ונעלם. האם נשארת עם שלושת ילדיה: ילדה
בת 11. ילד בן 5 ותינוק.

האם וילדיה מצליחים להינצל מקבר אחים של בני העיירה
ולברוח. התינוק נפטר. את הבן מצליחה האם להעביר
לאיכרה אוקראינית, את הבת היא מצליחה לסדר
כמשרתת אצל אחד האיכרים, והיא מוצאת מקום בכפר
אחר.

האם ושני ילדיה שרדו, אך גם לאחר המלחמה המצוקות
רבות והבן מתקשה לחזור למשפחתו.
הבת והאם שנישאה מחדש, עולים לארץ, הבן מגיע לארץ

אדמה נושמת

כתבה: רעיה ז'ורנו, הוצ.
"דני" בסיוע "יד ושם".
1998. 71 עמודים.

לאחר שנים רבות.

הפרקים האחרונים מספרים על הילדים והנכדים שנולדו בארץ - זהו ללא ספק נצחונם של השורדים. הסיפור כתוב בצורה פשוטה ומרתקת המאיר פֶּאן נוסף באין סוף הפנים שסיפורי השואה חושפים בפנינו. י.י.

אדי מלך המסטולים, שם הספר מעיד על תוכנו: הדרדרות לעולם הסמים. אדי, כתבה: אסתר שטרייט-וורצל, הוצאת עמיחי, 1999, 262 עמ'. נרקומן בן להורים נרקומנים ואם זונה, מדרדר והופך להיות מכור לסמים ואף מוכר אותם. המחברת עצבה אותו כדמות עגולה, ועם הרע והאלימות שבו הצביעה גם על החיובי ועל הגמילה מן הסמים. בספר יש העמקה פסיכולוגית למניעים של הדרדרות, תיאור יחסי חברות ורעות בין שלושה בחורים, התיאורים בספר קשים ומכאיבים. נטישה של הורים, עולם מסואב ביפו, ויחסים קשים בין אבות לבנים, אלימות והשפלה, תוקפנות וכשלונות.

הספר נקרא בריתוק, וסופו האופטימי הופכו לספר מחנך. לחטיבות ביניים ותיכון. ל.ח.

לתשומת לב המנהלים וסגל המורים

המבצע "הספר הטוב במחיר מוזל" הוא הסדר של משרדנו עם המולי"ם. התגלה שיש מו"ל המתחכם ומפרסם חוזר לבתיה"ס במתכונת של משרדנו בשינוי הנוסח ומציע לבתי-הספר לרכוש ספרים שבהוצאתו. החוזר נפוץ תחת שם שונה (קרן גורדון או שם אחר), ויכול להטעות שזהו מפעל של משרדנו.

אנחנו מודיעים איפוא שהספרים אינם מומלצים על-ידינו והכתובות "דני ספרים" ו"קוראים" אינם על דעתנו.

אגב: לפי חוזר המנכ"ל מיום 1 בינואר 1997, נאמר:

אין להרשות לסוכני ספרים להיכנס לתחומי של מוסד חינוכי. "ניתן להרשות מכירה מאורגנת של ספרים בהסכמת מנהל המוסד.

נתקבלו במערכת

לאן נעלמה פופו, כתבה: מיכל הירש-נו, צירה: נורית יובל, הוצאת דני ספרים, 1998, עמ' מנוקד, לגיל נמוך.

שבלול, כתב: שלמה שרגאי, איורים: נדיה עדינה רוז, דני ספרים, 1998, עמ' צבעוני, מנוקד. לגיל נמוך.

זה לא יתוש, כתבו: ענת גת ויפה רובינזון, איירה: אורית מגיע, הוצאת דני ספרים, 1999, עמ' מנוקד, צבעוני.

בספר מבוא על שרבוט של ילדים וסיפור על שרבוטם.

לפעמים חגים לפעמים מועדים, כתב: אורי עמירם, איורים: רינת דומב, עמ' 32, הוצאת המחבר, חסרה שנת ההוצאה.

הביצה והתרנגולת, כתבה: אסתי סלומון, איור: וולף בולבה. טל, הוצאה לאור, לא ממוספר, מנוקד.

הוא עובר לידי, יומנה של בת חן שחק ז"ל שנרצחה בפיגוע בדיזנגוף סנטר 1996. הוצאת מערכת קבוץ דליה, עמ' 146.

הילדה שהתאהבה בקשת בענן, כתבה ואירה: שלומית אולצ'יק, הוצ' אילות 1999.

כמה קטן זה קטן, כתבה: רות ירדני-כץ ויוסי כץ, איורים: משה לוין, הוצאת אמיר, 1999, עמ' 68.

ג'רפה ולישון, כתב: דוד גרוסמן, איורים: הלה חבקין, עם עובד, 1999, לא ממוספר.

רוני חכמוני, כתב: י. סיקא אהרוני, איורים: מאיה אשרי, הוצאת ירון גולן, 1993, עמ' מנוקד.

הגור של אלירון, כתב: אלי רוה, איירה: נורית צרפתי, דני ספרים, 1999, לא ממוספר, מנוקד. לגיל הרך.

SIFRUT YELADIM VANOAR

JOURNAL FOR CHILDREN'S AND YOUTH LITERATURE

Sept. 1999, Vol. XXVI No.1 (101)
ISSN 033334 - 276X
Editor: G. Bergson

Devora Hanevia St.
Lev Ram Bldg
Jerusalem, Israel

CONTENTS

More 100 Jubilee Issue Greetings

Are our Children Really Non-readers?	Yael Dar	1
Education - A Noble and Hard Task	Aharon Yadlin	4
Greetings		7

The Half-Yearly Conference

Dedicated to the Hundredth Anniversary of the birth of Erich Kastner

Another Look at the Books of Erich Kastner and the the Illustrations of V. Trier	Sabina Schweid	19
Kastner's Short Stories and their Relation to some of his books	Menahem Regev	26
Erich Kastner - Study Day	Ada Svidovsky	40
Punktchen und Anton in Israeli Theater and German Films	Nitsa Priluk	44

Study and Research

Drug Addiction - A Study of Esther Schtreit-Worzel's book Eddie the King of Addicts	Dr. Leah Hovav	53
Child and Childhood - Poetical Metaphor and Cultural-Ideological Construction	Dr. Selina Mashiah	60

From the Bookshelf		70
---------------------------	--	----

On the Editor's Desk		83
-----------------------------	--	----

Contents in English		84
Contents in Hebrew		

תוכן העניינים

עוד דברים וברכות לחוברת המאה

- 1 . . . . . האם ילדינו באמת אינם קוראים? - יעל דר
4 . . . . . דברי ברכה של שר החינוך לשעבר אהרן ידלין
7 . . . . . איחולי ברכה

הכנס החצי שנתי - מוקדש ליום הולדת המאה של אריך קסטנר

- 19 התבוננות מחודשת בספריו של א. קסטנר ובאיוריו של ו. טריר - סבינה שבייד
26 . . . . . סיפורי התיש אצל הספר וזיקתם לכמה מספרי קסטנר - מנחם רגב
40 . . . . . יום עיון - דיון בספרי אריך קסטנר - עדה סוידובסקי
44 . . . . . פצפונת ואנטון בתאטרון הישראלי ובקולנוע הגרמני - ניצה פרילוק

עיון ומחקר

- 53 על ההתמכרות לסמים - עיון באדי מלך המסטולים לאסתר שטרייט-וורצל - לאה חובב
ילדות וילד- מטאפורה פיוטית והבנייה תרבותית ואידיאולוגית
60 . . . . . חלק ב' - סלינה משיח
חלק ב'

- 70 . . . . . ממדף הספרים
83 . . . . . נתקבלו במערכת
84 . . . . . תוכן באנגלית
85 . . . . . תוכן בעברית

המשתתפים בחוברת:

יעל דר - מרצה וחוקרת ספרי ילדים, ד"ר לאה חובב - חוקרת ספרי ילדים,
אהרן ידלין - שר החינוך והתרבות לשעבר, ד"ר סלינה משיח - חוקרת ספרי
ילדים, עדה סוידובסקי, מורה ומדריכה במכון חפ"ן - לחינוך פתוח ניסויי,
ניצה פרילוק - כותבת תוכניות לימודים, משרד החינוך והתרבות ואוניברסיטת
חיפה, מנחם רגב, סופר וחוקר ספרי ילדים, סבינה שבייד, חוקרת איורים בספרי
ילדים.

The Ohio State University

3 2435 07647670 4

בהוצאת משרד החינוך והתרבות, המדור לספרות ילדים, ירושלים